

T.C.

ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI (TEFSİR)

KUR'AN MÜBHEMLERİNİN TAHLİLİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HATİCE KAYA

ANKARA 2019

KUR'AN MÜBHEMLERİNİN TAHLİLİ

HATİCE KAYA

TARAFINDAN

ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜNE
SUNULAN TEZ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI (TEFSİR)
YÜKSEK LİSANS TEZİ

ANKARA 2019

Sosyal Bilimler Enstitüsü Onayı

_____

Enstitü Müdürü

Bu tezin yüksek lisans derecesi için gereken tüm şartları sağladığını tasdik ederim.

_____

.....

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Başkanı

Okuduğumuz ve savunmasını dinlediğimiz bu tezin bir Yüksek lisans derecesi için gereken tüm kapsam ve kalite şartlarını sağladığını beyan ederim.

_____

Prof. Dr. Mehmet Halil ÇİÇEK

Danışman

Jüri Üyeleri:

……

……

……

İNTİHAL

Bu tez içerisindeki bütün bilgilerin akademik kurallar ve etik davranış çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu beyan ederim. Ayrıca bu kurallar ve davranışların gerektirdiği gibi bu çalışmada orijinal olan her tür kaynak ve sonuçlara tam olarak atıf ve referans yaptığımı da beyan ederim; aksi takdirde tüm yasal sorumluluğu kabul ediyorum.

Adı Soyadı: Hatice Kaya
İmza :

ÖZET

KUR'AN MÜBHEMLERİNİN TAHLİLİ

KAYA, Hatice
Yüksek lisans, Tefsir Bölümü
Tez Danışmanı: Prof. Dr. Mehmet Halil ÇİÇEK
NİSAN 2019, 88 sayfa

Kur'an-ı Kerim insanlığa yol göstermesi, hak ile batılı ayırması, evrensel mesajlarıyla Müslümanların hayatlarını düzenlemesi gibi sebeplerle vahyolunduğu ilk andan itibaren anlaşılma çabalarının merkezinde olmuştur. Kur'an'ı doğru anlamada müfessirleri meşgul eden konulardan biri de Kur'an'ın mübhem ifadeleridir. Kısaca Kur'an' daki belirsiz kişi, mekan, zaman yahut varlıklar olarak ifade edebileceğimiz Kur'an mübhemleri, Kur'an-ı Kerim'de bir çok farklı biçimde karşımıza çıkmaktadır. Bu mübhem ifadeler tarih boyunca müfessirlerin oldukça ilgisini çekmiş, bunların medlullarının ne olduğu anlaşılmaya ve açıklanmaya çalışılmıştır. Ancak bu yapılırken, Kur'an mübhemlerine farklı bakış açılarıyla farklı manalar verilebilmiş, mübhemat zaman zaman bazı fırkaların idelojik tefsir çalışmalarının istismarına uğramış, bazen ise gereksiz ayrıntılara girilerek Kur'an'ın ana mesajı gözden kaçırılmıştır. Oysa ki Kur'an mübhemlerinin varlığı; dikkatleri kişi, kavim, zaman ve mekanlara değil ortaya konan mesajlara çekmesi bakımından onun evrenselliğinin en önemli kanıtlarından biridir. Dolayısıyla diğer tüm ayetler için olduğu gibi, içerisinde mübhem ifadeler bulunduran ayetler için de objektif, önyargı ve ön kabullerden uzak bir yorumun gerekliliği ortaya çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Mübhemat, İbham, Mübhem, Kapalılık, Kur'an.

ABSTRACT

ANALYSIS OF THE QURANIC AMBIGUITIES

KAYA, Hatice
Master, Tefsir Department
Supervisor: Prof. Dr. Mehmet Halil ÇİÇEK
APRİL 2019, 88 pages

The Quran has been at the center of the efforts of understandability from the first moment, of its revelation for reasons such as leading the humanity, separating the right and the superstition, and regulating the lives of Muslims with its universal messages. One of the subjects, which engross the interpreters in understanding correctly, is the ambiguous statements of the Quran. In short, the Quranic ambiguities, which we can state as the ambiguous person, place, time or beings in the Quran, appear in many different ways in the Quran. These ambiguous statements have attracted the attentions of interpreters throughout history, and their evidences have been tried to be understood and explained. However, while doing this, different meanings may have been given to the Quranic ambiguities by different point of views; from time to time, the amphibology has been exploited by ideological interpretation studies of some parties; and sometimes, the main message of the Quran has been overlooked by going into unnecessary details. However, the existence of the Quranic ambiguities is one of the most important proofs of its universality in terms of attracting attention to the revealed messages, not to persons, tribes, time, and places. Consequently, the necessity of an interpretation that is objective and far from prejudices and pre-admissions also comes out for the verses that contain ambiguous statements, as for all other verses.

Keywords: Ambiguities, Amphibology, Ambiguity, Closure, Quran.

TEŞEKKÜR

Yüksek lisans ders dönemi boyunca ;

Odasında sıcacık çay eşliğinde ‘Kur’an’ı Anlama’ konusunda yaptığı sohbet tadında derslerle Kur’an’ı anlamaya dair bir bakış açısı kazandırdığı için Sayın Hocam Prof.Dr.İsmail Çalışkan’a,

Çeşitli konularda sayısız makale okumam hususunda beni teşvik edip, faydalanmamı sağladığı için Sayın Hocam Prof.Dr. Mehmet Ünal’a,

Her ders saatinde esirgemediği samimi rehberliği ve motive edici cümleleri için Sayın Hocam Doç.Dr. Harun Şahin’e;

Tez dönemim boyunca çalışmamı takip edip mevcut hatalarımı düzeltmem ve tezime içerik kazandırmam hususunda desteklerini esirgemeyen danışman hocam Sayın Prof.Dr. Mehmet Halil Çiçek’e,

Nice fedakarlık ve zorluklarla, hayatımın ilk gününden bugünlere kadar üzerimden sevgi, merhamet ve ilgilerini eksik etmeyen Sevgili Annem ve Babama,

Yüksek lisans eğitimim boyunca beni her konuda destekleyen ve kendimi yalnız hissettirmeyen, başta eşim Süleyman Kaya olmak üzere tüm aileme,

Ve son olarak annelerine çalışması boyunca zorluk çıkarmayıp uslu çocuklar oldukları için yavrularım Ahmet Selim, Ayşenur ve Asude’ye

teşekkürü bir borç bilirim….

İÇİNDEKİLER

İNTİHAL iii
ÖZET iv
ABSTRACT v
TEŞEKKÜR vi
İÇİNDEKİLER vii
KISALTMALAR x
ÖNSÖZ xi
GİRİŞ 1
A. Çalışmanın Konusu, Önemi ve Sınırları 1
B. Çalışmanın Amacı ve Yöntemi 2
BÖLÜM 1 4
MÜBHEMATÜ'L KUR'AN 4
1.1. Sözlükte ve Istılahta Mübhem İfadesi 4
1.2. Mübhematü'l Kur'an İlminin Konusu ve Amacı 5
1.3. Mübhematü'l Kur'an İlminin Doğuşu 5
1.4. Mübhematü'l Kur'an'ın Tefsir İlmindeki Yeri 6
1.5. Mübhematü'l Kur'an İlminin Bilgi Kaynakları 8
1.5.1. Kur'an-ı Kerim 8
1.5.2. İsrailiyyat 9
1.5.3. Sahabenin müşahedesine ait imkanlar 12
1.6. Mübhematü'l Kur'an İlmi ile İlgili Yapılan Çalışmalar 14
BÖLÜM 2 16
KUR'AN'IN MÜBHEM İFADELERİ 16
2.1. Kur'an'ın Üslub Özellikleri ve Mübhemat 16
2.2. Kur'an'ın Mübhem İfadelerini Oluşturan Yapılar ve Kur'an Mübhemleri 18
2.2.1. Zamirler ile oluşmuş ibham 18

2.2.2. İsm-i Mevsullerle oluşmuş ibham 21
2.2.3. İsm-i İşaretlerle oluşmuş ibham 23
2.2.4. Cins isimlerle oluşmuş ibham 26
2.2.5. Marife isimler yoluyla oluşmuş ibham 27
2.2.6. Belirsiz zaman zarflarıyla oluşmuş ibham 29
2.2.7. Belirsiz mekan zarfları ve ism-i mekanlarla ile oluşmuş ibham 31
2.2.8. Belirsiz miktar bildiren ifadelerle oluşmuş ibham 33
2.2.9. Çeşitli tamlamalar yoluyla oluşmuş ibham 34
BÖLÜM 3 37
KUR'AN MÜBHEMLERİNİN TAHLİLİNDE FARKLI BAKIŞ AÇILARI 37
3.1. Hariciler ve Mübhemat 37
3.1.1. Ortaya çıkışı ve temel görüşler 37
3.1.2. Tefsir anlayışı ve mübhemata bakış 39
3.2. Şîa ve Mübhemat 43
3.2.1. Şîa'nın ortaya çıkışı ve temel görüşleri 43
3.2.1.1. Tevhid 45
3.2.1.2. Nübüvvet 45
3.2.1.3. İmamet 45
3.2.1.4. İsmet 46
3.2.1.5. Meâd 47
3.2.1.6. Adalet 47
3.2.1.7. Rec'at 47
3.2.1.8. Bedâ 48
3.2.1.9. Takıyye 48
3.2.1.10. Sahabeye bakış 49
3.2.2. Şîa'nın tefsir anlayışı ve mübhemata bakışı 49
3.3. Mu'tezile ve Mübhemat 54
3.3.1. Mu'tezile'nin ortaya çıkışı ve temel görüşleri 54
3.3.1.1. Tevhid 56
3.3.1.2. Adalet 56
3.3.1.3. el Va'd ve'l Vai'd 58
3.3.1.4. el Menzile Beyne'l Menzileteyn 58
3.3.1.5. Emr-i Bi'l Ma'ruf Nehy-i Ani'l Münker 59

3.3.2. Mu'tezile'nin tefsir anlayışı ve mübhemata bakışı 60
3.4. İşârî Tefsir ve Mübhemat 63
SONUÇ 69
YARARLANILAN KAYNAKLAR VE REFERANSLAR 72
ÖZGEÇMİŞ 76

KISALTMALAR

a.g.e.	Adı geçen eser
a.g.m.	Adı geçen makale
a.g.t.	Adı geçen tez
AÜİFD	Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
bk.	Bakınız
c.	Cilt
çev.	Çeviren
DİA	Diyanet İslam Ansiklopedisi
DİB	Diyanet İşleri Başkanlığı
dpn.	Dipnot
ed.	Editör
Hz.	Hazreti
krş.	Karşılaştırınız
mad.	Madde
s.	Sayfa
s.a.v.	Sallallahu aleyhi ve sellem
Sdş.	Sadeleştirilmiş
sy.	Sayı
thz.	Tarihsiz
Trc.	Tercüme
vb.	Ve benzeri
Yay.	Yayınları

ÖNSÖZ

İnzalinin başlamasından itibaren günüzüme dek Müslümanın anlam arayışının ilk mercii olan Kur'an-ı Kerim gerek itikadi meselelerde gerekse siyasi ve fıkhi tartışmalarda çoğu zaman bir delil ve onay makamı olarak görülmüştür. İlahi Kelam olması neticesinde sahip olduğu bazı yapısal özellikler Kur'an'a hakkıyla yaklaşamayan hemen her görüşten insanın Kur'an-ı Kerim'de aradığını bulmasına zemin hazırlamıştır. Mübhamatü'l Kur'an da Kur'an'ın eşsiz üslubunun bir neticesi olarak İlahi Kelamda yer almakta ve farklı birçok görüş tarafından farklı şekillerde yorumlanabilen bir biçimde karşımıza çıkmaktadır.

Kur'an'ın kendisiyle ne kastedildiği belirsiz ifadeleri olan mübhemler, nasıl ve neden oluştukları, hangi faklı görüşte gruplar tarafından ne şekilde yorumlandıkları konuları ile bu çalışmamızda incelenmiştir. Çok geniş ve derin bir konu olması nedeniyle, çalışmamızda mümkün olduğunca ana hatlarıyla ele alınıp, genel bilgilerle yetinilmeye çalışılmıştır. Yararlandığım her bir makale ve eserde keyifli bir öğrenme sürecinden geçtiğim ve zevkle, çok severek çalıştığım bu tezimin bir ömür sürmesini ümit ettiğim akademik çalışmalarımın güzel bir başlangıcı olması temennisiyle…..

GİRİŞ

A. Çalışmanın Konusu, Önemi ve Sınırları

Elinizdeki çalışma, '*Kur'an Mübhemlerinin Tahlili'* yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır. Bu çalışma hazırlanırken Kur'an ilimlerinden '*Mübhematü'l Kur'an*' ilmi kaynaklarından ve mübhemata farklı açılardan yaklaşımların tarihsel arka planını yakalayabilmek adına İslam mezhepler tarihi eserleriyle tasavvuf alanındaki çalışmalardan faydalanılmıştır.

Çalışmamızda Kur'an-ı Kerim'de yer alan ve her hangi bir sebeple '*mübhem'* yani kapalı bırakılmış olan kelime ve kavramlarla; bunların Kur'an-ı Kerim'de hangi şekillerde yer aldığı ve farklı bakış açılarıyla nasıl yorumlandıkları incelenmiştir.

Kur'an-ı Kerim'in evrenselliğinin en güzel örneklerinden olması bakımından Kur'an mübhemleri, Kur'an'ı yorumlama çabalarının oldukça önemli bir noktasında durmaktadır. Bundan asırlar önce vahyedilen Kur'an-ı Kerim; yaşanan çeşitli problemler üzerine ayet ayet, parça parça geldiği halde, hakkında geldiği kişi, olay, zaman ve mekanları açıkça zikretmemiş bir çoğunu mübhem yani kapalı bırakmıştır. Çünkü her ne kadar geliş sebebi, ayetin kim veya kimler hakkında indiği belli olsa ve ayet o kişiler için inmiş olsa da, ayetin hükümleri genel ve evrenseldir. Kur'an'ın ilk muhatapları için çoğu gayet açık ve anlaşılabilir olan Kur'an mübhemleri, daha sonraki muhataplarca merakla karşılanmış ve bunların medlûlleri bulunmaya çalışılmıştır. Fakat işin teorik kısmında, Kur'an mübhematının varlığının Kur'an'ın evrenselliğinin bir neticesi olduğu kabul edilse de; işin pratik kısmında bu medlûller gerek İsrailî bilgilerle gerek bazı mitolojik unsurlar ve bazen de bazı siyasi ve itikadi ön kabullere yorumlanmaya çalışılmıştır.

!

'Mübhematü'l Kur'an' ile ilgili genel bilgilerin yanı sıra, farklı bakış açılarıyla mübhemata bakıldığında ne gibi farklı sonuçlara ulaşılabileceğini ve dolayısıyla diğer tüm ayetlerin olduğu gibi içerisinde mübhemat barındıran ayetlerin de objektif bir bakış açısıyla yorumlanması gerektiğini konu edinen elinizdeki çalışma, zihin dünyamızda bu yönde bir pencere açmayı amaçlaması bakımından önemlidir.

Bu çalışmamız Kur'an mübhemlerinin, Kur'an-ı Kerim'de hangi şekillerde bulunduğunu açıklaması ve örneklendirmesinin yanı sıra bu mübhem ifadelerin bilgilerine ulaşmada müfessirlerce hangi kaynakların kullanıldığını içermesi bakımından da önem taşımaktadır. Çalışmamız yüksek lisans çalışması olduğundan konuyla ilgili bakış açıları tartışılırken kaynaklar sınırlı tutulmuştur. Konumuz çok derin ve şümûllü olduğundan, daha geniş çaplı bir çalışmada çok daha tatminkar sonuçların çıkacağı aşikardır.

B. Çalışmanın Amacı ve Yöntemi

Çalışmamızın amacı; Kur'an'da bulunan mübhem ifadeleri tespit ederek, bunların bugüne kadar yapılmış açıklamalarını irdelemek ve bu açıklamaların tefsir ilmine yönelik olumlu yahut olumsuz etkilerini belirlemektir. Böylece; Kur'an'ı anlarken mübhem ifadelerden doğru çıkarımlar yapabilmeyi sağlamak ve Kur'an mübhemlerine yaklaşımda Kur'an'ın evrenselliğini gözetmenin önemini vurgulamaktır.

Çalışmamızda; 'Mübhematü'l Kur'an nedir? Kur'an'ın mübhem ifadeleri hangi şekillerde oluşmaktadır? Bu mübhemleri açıklamaya çalışan müfessirler hangi kaynaklardan faydalanmışlardır? Mübhematın yorumunda farklı bakış açılarıyla ne gibi farklı yorumlar meydana gelmiştir?' sorularına cevaplar bulmak amaçlanmıştır.

Çalışmamızda öncelikli olarak tüm mushaf, içerisindeki mübhem bırakılan kelimelere ulaşmak amacıyla taranmıştır. Sonrasında bu alanda en eski ve en sık başvurulan kaynaklardan olan Süyûtî(ö.911/1505)'nin *Müfhimatü'l Akran fi Mübhematü'l Kur'an* isimli eseri incelenmiştir.

Üç bölümden oluşan çalışmamızın birinci bölümünde, konuyla ilgili çeşitli güncel makalelerin de yardımıyla, çalışmamızda yer alan konular olan Mübhematü'l Kur'an

ve konusu, amacı, doğuşu, bilgi kaynakları ve tefsir ilmindeki yeri incelenmiştir. Birinci bölüm oluşturulurken, özellikle, Prof.Dr. Halis Albayrak' ın konuyla ilgili geniş çaplı bilgiler içeren makalesi '*Mübhematü'l Kur'an İlmi Ve Kur'an Tefsirindeki Yeri*' nden çokça faydalandığımı belirtmek isterim.

Çalışmanın ikinci bölümüne Kur'an-ı Kerim'in üslûb özellikleri açıklanarak giriş yapılmış ve buradan hareketle Kur'an'da neden mübhem ifadelere yer verilmiş olabileceği ile ilgili görüşler yansıtılmıştır. Bunun akabinde ise Kur'an'da geçen mübhem ifadelerin hangi biçimlerde mushafta yer aldığı örneklerle incelenmiştir.

Üçüncü bölümde ise farklı bakış açılarının, mübhemata verilen anlamları ne ölçüde etkilediğini incelemek üzere çeşitli mezhepler tarihi eserlerinden ve bu mezheplere ait tefsir kitaplarından faydalanılmıştır. Çalışmanın bu bölümünde; ele alınan her bir fırkanın öncelikle ortaya çıkışıyla tarihsel arka planı, sonrasında ise tefsir anlayışlarıyla mübhemata bakışları konu edinilmiş olup, mübhematı yorumlayışlarıyla ilgili birkaç örneğe yer verilmiştir. Böylece yorum farklılıklarının ortaya konması amaçlanmıştır. Mübhemata bakışta tasavvufi bakış açısının da farklı bir konumu olabileceğinden hareketle üçüncü bölüm içerisine '*İşârî Tefsir ve Mübhemat'* başlığını da almayı uygun gördük.

Sonuç bölümünde ise çalışma boyunca elde edilen bulgu ve bilgilerin kısa bir özetini vermeye çalıştık.

Çalışmamızda yer alan meâllerde Diyanet İşleri Başkanlığının meâli esas alınmıştır.

BÖLÜM 1

MÜBHEMATÜ'L KUR'AN

1.1. Sözlükte ve Istılahta Mübhem İfadesi

'Mübhem' kelimesi Arapça'da 'ب ه م' kökünden türemiş olup, if'al(افعال) babından ismi mef'uldür. Anlaşılması zor, kapalı, belirsiz anlamlarına gelen mübhem kelimesinin Arap dilindeki kullanımına şu ifadeler örnek olarak verilebilir:

"Gizli ve açık olmayan yola 'طريق مبهم', kapandığında açılması zor olan kapıya 'باب مبهم', sabaha kadar ışığı olmayan geceye 'ليل بهيم' denir. الابهام baş parmaktır. Başparmağa avuç içini kapattığı için ibham denilmiştir. ' استبهم الامر' iş kapalı ve gizli oldu anlamındadır."[1]

Ragıp el İsfehani (ö. 502/ 1108) mübhem ifadesini; 'Hissedilse de zor algılanan, akılla bilinmekle birlikte zor anlaşılan her şey' olarak açıklamıştır."[2]

Sözlükte kapalı, belirsiz, anlaşılmaz olan şey anlamlarına gelen '*mübhem*' ifadesi tefsir literatüründe ise yine aynı anlam örgüsü içinde geliştirilmiş ve '*Mübhematü'l Kur'an';* "Kur'an-ı Kerim'de kapalı bırakılan, yani açıkça anlaşılmayan ve belirli olmayan bazı kelimeleri konu edinen ilim olarak tanımlanmıştır."[3]

"Kur'an'da yer alan, kimi veya neyi kastettiği tam olarak belli olmayan zamirler, ism-i mevsuller, ism-i işaretler, cins isimler, belirsiz zaman ve mekan zarfları ile belirsiz

[1] Mevlüt Erten, *Mübhematü'l Kur'an Ve Fırkalar*, Ekev Akademi Dergisi, 2001, III , Sayı 1, 68
[2] Ragıp El İsfehani, *el Müfredat fi Garibu'l Kur'an*, Kahraman Yayınları, İstanbul, 1986, 82
[3] Mustafa Öztürk, *Mübhematü'l Kur'an Ve İmamiye Şiası*, Dini Araştırmalar, Eylül-Aralık 2000, III, 119

miktar ifadelerini karşılamaktadır. Genel bir ifadeyle mübhematın kendisinden ne kastedildiği kesin olarak tayin edilmemiş olan kelimeler olduğu söylenebilir."[4]

1.2. Mübhematü'l Kur'an İlminin Konusu ve Amacı

Kur'an'da; başta belirsiz zamir, ism-i işaret, ism-i mevsul, cins isimler ile belirsiz zaman, mekan ve miktar ifadeleri olmak üzere kendisinde ne kastedildiği kesin olarak belirlenmemiş tüm ifadeler *Mübhematü'l Kur'an* ilminin konusunu oluşturmaktadır. Bu ilmin amacı ise bahsedilen bu ifadelerin medlûllerini bulup çıkarmak ve ifadedeki belirsizliği gidermektir.

"Kur'an ilimleri arasında nakle dayanan bir ilim olarak kabul edilmesi bakımından '*Esbab-ı Nüzûl'* ilmine yakın bir nitelik taşıyan '*Mübhematü'l Kur'an'* ilmi; vahyin iniş sebepleri ve olayların meydana geliş biçiminin ayrıntıları ile ilgilenmediğinden esbab-ı nüzûlden ayrılır. Onun amacı şahıs, grup, eşya ve hayvan isimlerinin belirlenmesi, coğrafi bölge adlarının tespiti, sayı ve miktarla ilgili belirsizliklerin giderilmesidir."[5]

'Mübhematü'l Kur'an' ilminin konusunu oluşturan, bahsi geçen bu yapılar dışında, Kur'an-ı Kerim'de yer alan, kendisiyle neyin ve ya kimin kastedildiği tam olarak belli olmayan, manasında kapalılık bulunan tüm kelime ve ifadeler de *Mübhematü'l Kur'an* ilminin konusu dahilinde bulunmaktadır.

1.3. Mübhematü'l Kur'an İlminin Doğuşu

"Kur'an-ı Kerim'in insana yönelik hitabında, vahyin ilk ve doğrudan muhatapları olan Arapların konuşup anlaştıkları dile özgü teşbih, mecaz, kinaye, istiare gibi belagat üsluplarını kullanmıştır. Kuşkusuz bu da hitapta ifade zenginliği sağlamasının yanı sıra bazı kapalılıkları da beraberinde getirmiştir. Diğer taraftan, Allah Kur'an' da az sözle çok anlam ifade etme gibi muciz bir anlatım tarzı seçmiştir."[6] Böylece Kur'an'daki mübhem ifadelerin varlığı; onların medlûllerinin bulunmaya çalışılması gibi doğal bir

[4] Halis Albayrak, *Mübhematü'l Kur'an İlmi ve Kur'an Tefsirindeki Yeri*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, XXXII, 156
[5] Albayrak, *Mübhematü'l Kur'an*, 162
[6] Öztürk, *Mübhematü'l Kur'an ve İmamiye Şiası* , 117

sonucu ortaya çıkarmıştır. Bahsedilen mübhem ifadelerin delalet ettiği kişi, kavim, nesne, mekan, zaman, sayı gibi unsurların tespitini amaçlayan '*Mübhematü'l Kur'an'* ilmi de bu sebeple ortaya çıkmıştır.

'Mübhematü'l Kur'an' ilmi; diğer Kur'an ilimleri gibi Kur'an'ı anlama çabalarının bir mahsulüdür. Kur'an'ı anlama çabaları ise henüz Peygamber döneminde, nüzul süreciyle beraber başlamıştır. Bu anlama çabalarının bir bölümünü oluşturan mübhemat bilgisinin de; çeşitli rivayetler incelendiğinde, o dönemde önem verilen unsurlardan biri olduğu anlaşılmaktadır. Nüzul sürecinde, şu an bizlere mübhem olarak görünen ifadelerin büyük bir çoğunluğu açık ve anlaşılırdı. Zira tedrici olarak gelen vahiylerin o dönemki muhatapları ayetlerin iniş sebeplerini, hangi husus ve kişiler hakkında indiğini ve dolayısıyla ayetin neyi kastettiğini çoğunlukla biliyor ve anlıyorlardı.

Tabiin dönemine gelindiğinde; mübhemat bilgisinin sahabeden gelen rivayetlerin yanı sıra, tarihi bilgiler, İsraili kaynaklar ve bazı mitolojik unsurların etkileri ile açıklanmaya çalışıldığını görmekteyiz. Böylelikle Tabiin döneminde mübhemat bilgisi açıklanırken birçok farklı kaynaktan yararlanılmış, Sahabe ve Tabiin alimlerinin yorumlarıyla bunlar şekillenmiş ve günümüze ulaşan bilgilerin büyük çoğunluğunu oluşturan bilgi deposu o dönemde tamamlanmıştır.

Kur' an ilimlerinden nakli ilimler sınıfında kabul edilmiş olan bu ilmin verileri olarak, günümüzde elimizde olan mübhemat bilgisinin neredeyse tamamı, Sahabe ve Tabiin döneminde nakledilen bilgilerden oluşmakta olup, bu konuda yazılan ilk eser ise hicri 6. asırda Süheyli (ö.581/1185) tarafından kaleme alınmıştır. Ulaşılabilen yazılı ilk müstakil eserinin hicri 6. asırda olması sebebiyle, Kur'an ilimleri arasında en geç tedvin olunan ilmin *Mübhematü'l Kur'an* ilmi olduğu söylenebilir.

1.4. Mübhematü'l Kur'an'ın Tefsir İlmindeki Yeri

Kur'an'ı doğru anlama hususuna müfessirleri en çok meşgul eden konulardan biri de Kur'an'ın mübhem ifadeleri olmuştur. Bu mübhem ifadeler müfessirlerin oldukça ilgisini çekmiş, bunların medlûllerinin ne olduğu anlaşılmaya ve açıklanmaya

çalışılmıştır. "Özellikle metnin konu edindiği olaylarda geçen mekan, zaman ve kişileri isimlendirmeyi gerekli gören bakış açısına göre, örneğin 'İpliğini kuvvetli büktükten sonra çözen kadın gibi olmayın' şeklinde mesel olarak verilen kadının isminin belirlenmesi gereklidir."[7] Halbuki Kur'an mübhemlerinin varlığı; dikkatleri kişi, kavim, zaman ve mekanlara değil ortaya konan mesajlara çekmesi bakımından onun evrenselliğinin kanıtlarından biridir.

"Kur'an-ı Kerim sadece insanlığın terbiyesi için gerekli olan derslerin alınmasını sağlamayı hedeflediğinden; metnin konu edindiği, birinci muhataplar tarafından bilinen, olayların zaman, mekan ve kişiler boyutunu, kısacası tabii bağlamın unsurlarını teferruatıyla zikretmez."[8]

"Tefsir Usulü ve Ulumu'l Kur'an ile ilgili kaynaklara baktığımızda mübhemlerin zikrediliş sebeplerine ilişkin oldukça tatminkar ve Kur'an' ın bütünlüğüne uygun açıklamaların yer aldığını görmekteyiz. Mübhemlerin tayininde kayda değer bir fayda bulunmadığı ve mübhem ifadelerde esas itibariyle umumi mananın gözetildiği şeklinde ileri sürülen sebepler de Kur'an'ın bütünlüğüne ve muhataplarına işaret ettiği evrensel hedeflerle örtüşmektedir. Ne var ki, sebepleri belirleme noktasında gösterilen bu müspet anlayış, mübhemleri belirleme hususunda tam tersine dönmüştür. Diğer bir ifadeyle, mübhemat konusunda usul açısından ortaya konan prensipler, tefsir sürecinde kayda değer bir fonksiyon icra edememiştir. Özellikle rivayet yoğunluklu tefsirlerde, usulde belirlenenin tam aksi bir yöntem izlenmiştir."[9]

"Kur'an' daki mübhematı belirlemeye yönelik bu çabalar salt bir merak konusu ya da merakı tatmin olgusuyla sınırlı kalmamıştır. Dahası, tarihsel süreçte olabildiğince istismar edilen bu konu, kendilerini İslam dairesi içerisinde addeden itikadi, siyasi nitelikli çeşitli mezheplerin, savundukları tezlere meşruiyet platformu oluşturma bağlamında en sık başvurdukları bir tahsis mercii haline dönüşmüştür."[10]

[7]Erten, *Mübhematü'l Kur'an Ve Fırkalar* , 3
[8] Erten, aynı eser ,1
[9] Öztürk, *Mübhematü'l Kur'an Ve İmamiye Şiası* , 8, 120
[10]Öztürk, aynı eser, 8, 118

1.5. Mübhematü'l Kur'an İlminin Bilgi Kaynakları

Mübhematü'l Kur'an ilmi, Kur'an ilimlerinden nakli olanlar arasında kabul edilmiş ve Sahabe ve Tabiin dışındaki kişilerin şahsi görüşleri ve yorumları bu konuda itibar görmemiştir. "Hz. Peygamberden mübhematla ilgili olarak nakledilen haberler oldukça azdır ve mübhematla ilgili haberlerin hemen bütüne yakını Ashab ve Tabiindendir."[11] Bu sebeple bazı ön kabullerle mübhemata yaklaşanlar da dahil olmak üzere bu konuya yönelenler Ashab ve Tabiin'den nakiller yapmaktadırlar. Ashab ve Tabiin ise mübhematla ilgili bilgilerini birkaç farklı kaynaktan elde etmektedir. Bunlar kısaca şöyle ele alınabilir:

1.5.1. Kur'an-ı Kerim

Kur'an'ın tefsirinde yine en temel kaynak olan Kur'an'ın kendisi, mübhemat bilgisi ile ilgili önemli ipuçları sunmaktadır. Kur'an mübhematından sayılan birçok ifade, Kur'an' ın bütünlüğü çerçevesinde değerlendirildiğinde doğru adresine ulaşabilmektedir.

Örneğin Fatiha Suresinde yer alan 'صِرَاطَ الَّذِينَ أَنعَمتَ عَلَيهِمْ' (kendilerine nimet verilenler) ifadesindeki mübhemlik Nisa suresi 69. ayette kendilerine nimet verilen kimselerin kim olduğunun sıralanmasıyla açıklığa kavuşmaktadır:

وَمَن يُطِعِ اللّهَ وَالرَّسُولَ فَأُوْلَئِكَ مَعَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللّهُ عَلَيْهِم مِّنَ النَّبِيِّينَ وَالصِّدِّيقِينَ وَالشُّهَدَاء وَالصَّالِحِينَ وَحَسُنَ أُولَئِكَ رَفِيقًا

'*Kim Allah'a ve Peygambere itaat ederse, işte onlar, Allah'ın kendilerine nimet verdiği peygamberlerle, sıddıklarla, şehitlerle ve iyi kimselerle birliktedirler. Bunlar ne güzel arkadaştır.'*

[11] Albayrak, *Mübhematü'l Kur'an*, 162

Buna göre Allah'ın nimetlendirdiği kişiler Peygamberler, sıddıklar, şehitler ve salih kişilerdir. Yine Zariyat Suresi 24. ayette 'ضَيْفِ إِبْرَاهِيمَ' tamlamasıyla bahsedilen İbrahim Peygamberin misafirlerinin kim olduğu konusu Hud Suresi 69 ve 70. ayetlerde açıklanmış, onların Lut kavmini helak için gönderilen elçiler olduğu belirtilmiştir:

وَلَقَدْ جَاءتْ رُسُلُنَا إِبْرَاهِيمَ بِالْبُشْرَى قَالُواْ سَلاَمًا قَالَ سَلاَمٌ فَمَا لَبِثَ أَن جَاء بِعِجْلٍ حَنِيذٍ ﴿٦٩﴾ فَلَمَّا رَأَى أَيْدِيَهُمْ لاَ تَصِلُ إِلَيْهِ نَكِرَهُمْ وَأَوْجَسَ مِنْهُمْ خِيفَةً قَالُواْ لاَ تَخَفْ إِنَّا أُرْسِلْنَا إِلَى قَوْمِ لُوطٍ ﴿٧٠﴾

"Andolsun, elçilerimiz(melekler), İbrahim'e müjde getirip 'Selam sana!' dediler. O, 'Size de selam' dedi ve kızarmış bir buzağıyı getirmekte gecikmedi. Ellerini yemeğe uzatmadıklarını görünce, onları yadırgadı ve onlardan dolayı içinde bir korku duydu. Dediler ki: 'Korkma, çünkü biz Lut kavmine gönderildik. "

Mübhemat bilgisine ulaşmada en güvenilir ve sağlam kaynak olması bakımından Kur'an-ı Kerim'in kendisi apaçık karşımızda durmakta; geçmişte Sahabe ve Tabiine kaynaklık ettiği gibi, modern dönemde de günümüz alimlerine kaynaklık etmektedir. Ancak Kur'an'ın bütünselliği gözden kaçırılıp, anlamı kapalı bazı ifadelere; gereksiz ve hatalı yorum, tahmin, bakış açısı faklılıkları ile yaklaşıldığında verilmek istenen mesajdan oldukça uzaklaşan manalar karşımıza çıkabilmektedir.

1.5.2. İsrailiyyat

Sahabe ve Tabiin alimlerinin Kur'an mübhemlerini açıklama çabalarına kaynaklık eden bir diğer unsur ise '*İsrailiyyat'*tır. Arapçada çoğul bir kelime olan *İsrailiyyat*, İsraili kaynaklardan faydalanılarak rivayet edilen bilgiler anlamına gelmektedir.

"Mübhematın tefsirinde İsraili kaynakların yerine değinmeden önce belirtmek gerekir ki; '*İsrailiyyat'* tefsir ilmine sızmadan önce, İsraili kültür cahiliye döneminde Arap kültürüne karışmıştı."[12] Yaz ve kış aylarında doğu ve batıya yolculuklar yaptığı bilinen cahiliye Arapları, seyahat ettikleri yerlerde bulunan Yahudilerle etkileşim

[12] Muhamed Hüseyin Zehebi, *Tefsir Ve Hadiste İsrailiyyat* , Rağbet Yay, İstanbul 2011, 32

halindeydiler. Ancak cahiliye Araplarının cahil göçebe Araplar olması nedeniyle bu etkileşim kısıtlıydı.

İslamiyetten sonra, özellikle Medine döneminde komşu Yahudi kabileleriyle kurulan ilişkilerle kültürler arası etkileşim artmıştı. Bazı Yahudi ilim adamlarının kültür ve birikimleriyle birlikte Müslüman olmalarıyla İsraili bilgi kaynaklarına erişim kolaylaşmıştı. Diğer semavi dinleri doğrulayan ancak onların tahrif edildiğini ifade eden, onları tasdik etmekle beraber artık hükümlerinin ortadan kalktığını belirten Kur'an-ı Kerim ile Yahudi kaynaklarında yer alan bazı kıssalar arası benzerlik dikkat çekiciydi.

Kur'an-ı Kerim'de; dikkatleri verilmek istenen mesaja çekme amacıyla kişi, kavim, mekan isimlerine çoğunlukla yer verilmemiş, kıssa ve pasajlarda genel ifadeler kullanılmıştır. Kur'an'da yer almayan bu detaylara Tevrat'ta ayrıntılı bir şekilde yer verildiği görülmektedir. Özellikle Tabiin döneminde İsraili kaynaklara olan ilgi ve eğilimin artmasıyla birlikte Tevrat ve diğer İsraili kaynaklardaki bu ayrıntılı bilgiler, mübhematın tefsirinde ciddi bir yer almaya başlamıştır.

"Bilhassa Ehl-i Kitap'la ilgili pasajlarda yer alan mübhem kelimelerin izahları incelendiğinde, bunların hemen hepsinin İsraili kaynaklardan aktarıldığı görülmektedir."[13] İsraili kaynaklarla açıklanmaya çalışılmış mübhem ifadelere birkaç örnekle değinelim: Ankebut Suresi 31. ayet:

وَلَمَّا جَاءتْ رُسُلُنَا إِبْرَاهِيمَ بِالْبُشْرَى قَالُوا إِنَّا مُهْلِكُو أَهْلِ هَذِهِ الْقَرْيَةِ إِنَّ أَهْلَهَا كَانُوا ظَالِمِينَ

"Elçilerimiz (melekler) İbrahim'e müjdeyi getirdiklerinde; 'Biz bu memleket halkını helak edeceğiz, çünkü oranın ahalisi zalim kimselerdir.' dediler."

"Ayette هَذِهِ الْقَرْيَةِ şeklinde geçen memleketin Sodom olduğunu Suyuti *Mübhemat'*ında vermektedir. Tevratta da bu şehrin Sodom olduğu söylenmektedir."[14]

[13] Öztürk, *Mübhematü'l Kur'an Ve İmamiye Şiası*, 8,122
[14] Albayrak, *Mübhematü'l Kur'an* , 164

Bir diğer örnek ise Maide Suresi 12. ayet:

وَلَقَدْ أَخَذَ اللّهُ مِيثَاقَ بَنِي إِسْرَآئِيلَ وَبَعَثْنَا مِنهُمُ اثْنَيْ عَشَرَ نَقِيبًا وَقَالَ اللّهُ إِنِّي مَعَكُمْ لَئِنْ أَقَمْتُمُ الصَّلاَةَ وَآتَيْتُمُ الزَّكَاةَ وَآمَنتُم بِرُسُلِي وَعَزَّرْتُمُوهُمْ وَأَقْرَضْتُمُ اللّهَ قَرْضًا حَسَنًا لَّأُكَفِّرَنَّ عَنكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ وَلأُدْخِلَنَّكُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِن تَحْتِهَا الأَنْهَارُ فَمَن كَفَرَ بَعْدَ ذَلِكَ مِنكُمْ فَقَدْ ضَلَّ سَوَاء السَّبِيلِ

"Andolsun ki Allah İsrailoğulları' ndan sağlam söz almıştı. Onlardan on iki temsilci-başkan seçmiştik. Allah şöyle demişti: 'Sizinle beraberim. Andolsun eğer namazı kılar, zekatı verir ve elçilerime inanır, onları desteklerseniz, (fakirlere gönülden yardımda bulunarak) Allah'a güzel bir borç verirseniz, elbette sizin kötülüklerinizi örterim ve andolsun sizi, içinden ırmaklar akan cennetlere koyarım. Artık bundan sonra sizden kim inkar ederse, mutlaka o, düzdüz yoldan sapmıştır."

"Ayette اثْنَيْ عَشَرَ نَقِيبًا (on iki nakip) mübhem ifadelesiyle kastedilen kişilerin isimlerinin bilinmesinde Kur'an'ı anlamada her hangi bir menfaat bulunmadığından, bunlar zikredilmemiştir. Ancak İbn Kesir (ö. 774/1372) , İbn İshak (ö. 151/768)' dan rivayetle on iki nakibin mensub oldukları boyları ve isimlerini de sıralamaktadır."[15]

Diğer bir örnekte ise; Kur'an-ı Kerim'de Yusuf suresi 10. ayette:

قَالَ قَآئِلٌ مِّنْهُمْ لاَ تَقْتُلُواْ يُوسُفَ وَأَلْقُوهُ فِي غَيَابَةِ الْجُبِّ يَلْتَقِطْهُ بَعْضُ السَّيَّارَةِ إِن كُنتُمْ فَاعِلِينَ

"Onlardan biri; 'Yusuf'u öldürmeyin, eğer mutlaka yapacaksanız, onu kuyunun dibine atın. Nasıl olsa gelip geçen kervanlardan biri onu bulup alır' dedi."

Ayette Hz. Yusuf'u öldürmeyip kuyuya atma fikrini ortaya atan kardeşin adı zikredilmezken, Tevrat Tekvin kitabı 37. babta bu kardeşin isminin 'Yahuda' olduğu

[15] Öztürk, *Mübhematü'l Kur'an ve İmamiye Şiası*, 8,123

zikredilmiş, İbn Cerir Taberi (ö. 310/923) de surenin tefsirini yaparken Tabiin dönemi tefsir ve hadis bilgini Süddi (ö. 127/745)'den rivayetle bu isimden bahsetmiştir.[16]

Örneklerden de anlaşıldığı üzere Kur'an'da bulunan mübhem ifadelerin tefsirinde İsraili kaynaklardan çokça yararlanılmıştır. Diğer tüm tefsir faaliyetlerinde olduğu gibi, mübhematın tefsirinde de '*İsrailiyyat'*ın kullanılması meseleyi tartışmalı hale getirmektedir.

1.5.3. Sahabenin Müşahedesine Ait İmkanlar

"Mübhematın belirlenmesinde sahabe müşahedesi belki de en önemli paya sahiptir. Sahabenin cahili kültürel yapıyı bilmeleri, o devirdeki dini anlayıştan haberdar olmaları ve dinlerin pratikleri konusunda fikir sahibi olmaları, onlara Kur'an'ın bazı kelimelerinin medlûllerini bilme imkanı sağlıyordu."[17]

Kur'an-ı Kerim'in ilk muhatapları olan sahabe Kur'an'ı anlamada bir çok hazır bulunuşluk imkanına sahipti. Öncelikle onlar Kur'an'ın indiği coğrafyada yaşıyor ve bu coğrafyayı tanıyor olmak yönünden onu anlamada avantaj sahibiydi. "İslam'ın ortaya çıktığı coğrafyanın ve risalet döneminin bilinmesi Kur'an'ın anlaşılması için önemlidir. Bu dönem bütün özellikleriyle bilinmezse Kur'an gereği gibi anlaşılmaz."[18]

Kur'an'ın nüzul ortamında yaşayan sahabeler, Kur'an'ın indiği coğrafyayı tanıyor olmanın yanında onun indiği dili de çok iyi biliyorlardı. Apaçık bir Arapça ile indirilmiş bu kitabı anadilleriyle dinlemenin, düşünmenin ve anlamanın avantajını yaşıyorlardı.

"Yüce Allah, onlara anlayacakları dilde hitap ediyor, göndermiş olduğu elçi kavminin dilini konuşuyor ve kitabı onların lisanı üzerine okuyordu. Bu meyanda şunu söylemek gerekir ki, Arapların fasih Arapça konuştuğu bir zamanda en beliğ Arapçayla Kur'an nazil olmaya başlamıştı. Sahabe de Kur'an'ın görünen manalarını ve hükümlerini

[16] Muhammed b. Cerir Taberi, *Taberi Tefsiri*, Hisar Yayınevi, V, 10
[17] Albayrak, *Mübhematü'l Kur'an* ,165
[18] Mehmet Sürmeli, *Sahabenin Kur'an Anlayışı*, MGV Yayınları, Ankara 2017, 48

biliyorlardı. Şayet çok ince içsel anlamlar içeren sözcük veya mesele varsa, derin araştırmalardan ve Rasulullah'a sorduktan sonra kapalılık kalmıyordu."[19]

"Bir eseri anlamak için o eserin dilini bilmek kâfi gelmez. Aynı zamanda kültür bakımından da o eserin seviyesine yükselmek gerekir. Bu yüksekliğe erişen sahabe, şüphesiz Kur'an'ı sonradan gelenlere nispetle daha iyi anlıyordu."[20] Kur'an nüzul sürecinde, Kur'an'ın inmiş olduğu coğrafyada yaşayıp Kur'an dilini konuşan ve onun indiği kültüre aşina olan sahabe elbette Kur'an'ı anlamada maharet sahibiydi.

"Sahabe Kur'an'da söylenen şeylere hiçbir zaman yabancı değildi. Kur'an'ın Mekke ve Medine'sinde yaşayan bu insanlar Kur'an sözcüklerinden mesellerine, emirlerinden yasaklarına muhkemlerinden müteşabihlerine kadar onu anlıyor veya anlamaya çalışıyordu."[21] İşte tüm bu sebeplerden ötürü, Kur'an mübhemlerinin tespitinde sahabeden gelen rivayetler en büyük bilgi kaynağı olarak karşımızda durmaktadır.

Sahabe için gayet açık ve anlaşılır olan, fakat sonraki nesiller için ancak sahabeden gelen rivayetler ve tarihi araştırmalarla bilinebilecek bu ifadelere örnek olarak Bakara Suresi 197. ayet verilebilir ;

الْحَجُّ أَشْهُرٌ مَّعْلُومَاتٌ فَمَن فَرَضَ فِيهِنَّ الْحَجَّ فَلاَ رَفَثَ وَلاَ فُسُوقَ وَلاَ جِدَالَ فِي الْحَجِّ وَمَا تَفْعَلُواْ مِنْ خَيْرٍ يَعْلَمْهُ اللّهُ

وَتَزَوَّدُواْ فَإِنَّ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوَى وَاتَّقُونِ يَا أُوْلِي الأَلْبَابِ

"Hac, bilinen aylardadır. Kim o aylarda hacca niyet ederse (ihramını giyerse), hac esnasında kadına yaklaşmak, günah sayılan davranışlara yönelmek, kavga etmek yoktur. Ne hayır işlerseniz Allah onu bilir. (Ey müminler! Ahiret için) azık edinin. Bilin ki azığın en hayırlısı takvâdır. Ey akıl sahipleri! Benden (emirlerime muhalefetten) sakının."

Ayette (أَشْهُرٌ مَّعْلُومَاتٌ) kelimeleriyle; Haccın belirlenmiş, malum, bilinen aylarda yapıldığı belirtilmiştir. Ayete göre haccın yapılacağı zaman malumdur. Sahabe

[19] Sürmeli, *Sahabenin Kur'an Anlayışı*, 65
[20] İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, TDV Yayınları, Ankara 2004, 235
[21] Sürmeli, *Sahabenin Kur'an Anlayışı*, 77

Kur'an'ın bu ifadesinden hangi zaman diliminin kastedildiğini anlıyordu. Bu ifade onlar için mübhem değildi. Ancak sonraki nesiller bunu ancak sahabeden gelen rivayetler ve tarihi araştırmalar neticesinde anlamaktadır.

Bir diğer örnek yine Bakara Suresi 199. ayet :

ثُمَّ أَفِيضُواْ مِنْ حَيْثُ أَفَاضَ النَّاسُ وَاسْتَغْفِرُواْ اللّهَ إِنَّ اللّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ

"Sonra insanların (sel gibi) aktığı yerden siz de akın. Allah'tan mağfiret isteyin. Çünkü Allah affedici ve esirgeyicidir."

Ayette (حَيْثُ أَفَاضَ النَّاس) kelimeleriyle insanların akın ettiği yerin neresi olduğu açıkça ifade edilmeyerek mübhem bırakılmış olup, bu mübhemlik sahabe için geçerli değildi. Çünkü sahabe hali hazırdaki bilgisiyle bahsedilen yerin neresi olduğunu biliyordu.

1.6. Mübhematü'l Kur'an İlmi ile İlgili Yapılan Çalışmalar

Kur'an ilimleri arasında en geç tedvin olunan ilim dalı '*Mübhematü'l Kur'an'* ilmidir. Her ne kadar Kur'an'ı yorumlama çabalarında, yapılan ilk tefsir çalışmalarından itibaren mübhemat bilgisine yer verilmiş olsa da, bu konuda yazılmış ilk müstakil eser Hicri 6. asırda kaleme alınmıştır.

Abdurrahman b.Abdullah es-Süheyli (ö.581/1185) tarafından yazılmış bu ilk eserin adı '*et Ta'rif ve'l i'lam fima übhime mine'l esma ve'l alam fi'l Kur'an'* dır. Bunun dışında Bedrettin b. Cem'aa(ö.733/1333) tarafından kaleme alınmış '*et Tıbyan fi Mübhematü'l Kur'an'*, İmam Suyuti(ö.911/1505) tarafından kaleme alınmış '*Müfhimatü'l Akran fi Mübhematü'l Kur'an'* , Seyyid Yusuf b. Abdulkadir el Hüseyni es Seydavi(ö.1307/1889) tarafından kaleme alınmış *'Hidayetü'l İhvan fi Tefsiri ma Übhime Ale'l Amme min el Fazıl Kur'an'* isimli eserler de bu alanda yapılan çalışmalardandır. Özellikle İmam Suyuti tarafından hazırlanan eser, bu alanda öne çıkmaktadır.

Ebu Abdullah Muhammed b. Ali Belensi(ö. 782/1380) tarafından kaleme alınmış *'Tefsiru Mübhematü'l Kur'an bi Sılati'l Cem'i ve Aidü't Tezyil'* isimli eser de mübhemat konusunda bilgiler içermektedir.

Mübhematü'l Kur'an ilmi çerçevesinde şekillendirilen güncel çalışmaları incelediğimizde, 1992 yılında Mevlüt Erten tarafından '*Mübhematü'l Kur'an'* ismiyle yüksek lisans tezi olarak hazırlanmış bir çalışmayla karşılaşmaktayız. 2009 yılında Kahire'de Muhammed Seyyid Muhammed Ebu'l Gayt tarafından hazırlanmış bir diğer yüksek lisans tezi ise *'El Mübhemat fi'l Kur'an-ı Kerim ve Mevadiuha ve Esbabuha'* ismini taşımaktadır.

Hazırlanan bu tezlerin yanı sıra mübhemat ilmini konu edinen birçok makale de mevcuttur. Bunlardan 1992 yılında Halis Albayrak tarafından hazırlanmış olan '*Mübhematü'l Kur'an İlmi ve Kur'an Tefsirindeki Yeri'* isimli çalışma; kapsamlı olması, konuyu birçok farklı açıdan ele alması gibi özellikleriyle dikkat çekmekte ve araştırmacılara konu ile ilgili kaynaklık etmektedir.

Mevlüt Erten tarafından hazırlanmış olan '*Mübhematü'l Kur'an ve Fırkalar'* isimli makale ve her ne kadar müstakil olarak mübhemat konusunu tartışmak için ele alınmasa da, içeriğindeki *Mübhematü'l Kur'an* alanındaki yorumlarıyla Mustafa Öztürk'ün *'Mübhematül Kur'an ve İmamiye Şiası'* isimli makalesi de alandaki değerli çalışmalardandır.

2008 yılında Bakü Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi ilmi mecmuasında yayınlanan *'İlk devir İmamiye Şiası müfessirlerine göre Kur'an'daki Mübhemler'* isimli makale Aslan Habibov tarafından yazılmıştır.

Bahsedilen makale ve tez çalışmalarının yanı sıra 1992 yılında Hüsetin Yaşar tarafından '*Kur'an'da Mübhem Ayetler'* adıyla doktora tezi olarak hazırlanan çalışma 1997 yılında *'Kur'an'da anlamı kapalı ayetler: Mübhematü'l Kur'an'* ismiyle basılmış ve *Mübhematü'l Kur'an* alanında hazırlanan güncel çalışmalar arasında yer almıştır.

BÖLÜM 2

KUR'AN'IN MÜBHEM İFADELERİ

2.1. Kur'an'ın Üslub Özellikleri ve Mübhemat

" '*Üslub*' ıstılahi manada, konuşmacının lafızlarını seçip sözünü oluştururken izlediği söz yolu ve kullandığı metodudur."[22] Kur'an-ı Kerim'in de, içinde barındırdığı cümleler, cümlelerin içerisinde seçilen kelime, kavram ve ifadeler, konuyu işleyiş ve sunuş biçimi açısından kendine has, tamamen orijinal bir üslubu vardır.

"Kur'an üslubu öylesine kendine has ve farklıdır ki; bu husus asırlar boyunca Kur'an'a iman etmiş olsun olmasın tüm okuyucularının ilgisini çekmiş ve üzerine sayısız çalışma yapılmıştır. Bu üslubun özgünlüğünden ve ilginçliğinden olacak ki, Kur'an metni linguistik/dilsel birçok ilim dalının gelişmesine sebebiyet vermiş ve bu ilimlerin kullandığı ilmi materyalin büyük bir kısmına kaynaklık etmiştir. İslam hukuku, hukuk metodolojisi gibi birçok İslami ilimlerin de kurulmasını sağlayan en öncelikli metin Kur'an metnidir."[23]

Kur'an metni ne nazım ne de nesir kategorilerinden herhangi birine girmemektedir. Ama adeta her iki ifade türünün en güzel özelliklerini bünyesinde barındırmaktadır. Şiir olmamasına rağmen, hiçbir düz yazı çeşidinde karşılaşmadığımız, fasıla denen, cümle sonlarının birbirine uyumu ve ahengi ile insanları etkilemiş, onların kalplerine nüfuz etmiştir. Kendine has üslubu ve ifade tarzı ile kendisine inananları etkilerken, yine aynı özelliği ile kendisine inanmayanlara meydan okuyarak, bir suresinin dahi benzerinin meydana getirilemeyeceğini ifade etmiştir.

[22]Salah Fadl, *İlmu'l-Üslûb*, Dâru'ş-Şurûk, Kahire 1998, 94
[23] Mehmet Halil Çiçek, *Kur'an Nasıl Bir Kitaptır,* Beyan Yayınları, İstanbul 2007, 88

Kur'an-ı Kerim mevcut tüm edebi şekillerden farklı ve mükemmel bir anlatıma sahiptir. O bilimsel ve ya felsefi bir dil kullanmamış, hitabında avamın rahatlıkla anlayacağı şekilde bir özellik göstermiştir. Ancak bunu yaparken aynı zamanda alimlere de hitap etmiş, onları düşündürmüş, onların zihinlerini meşgul etmiş böylece aynı anda farklı seviyelere ulaşan bir anlatım özelliği göstermiştir. Kur'an-ı Kerim'de konular hiçbir zaman başlıklar halinde verilmemiş, mevzular birbirleriyle iç içe anlatılmış, çoğu yerde bir anda bir konudan bir diğer konuya geçilmiş ancak buna mukabil ayet ve surelerin arasındaki uyumu, terkip ve nizamındaki ahengiyle dikkatleri çekmiştir.

"Kur'an-ı Kerim gönüllere tesir eden, insanların his, ruh ve duygu dünyalarında derin etkilere yol açan bir kitap olmasının yanı sıra aynı anda akıllara, zihinlere de hitap ederek bu anlamda akıl-duygu dengesini mükemmel bir biçimde korumuştur. O, muhatabının psikolojik durumunu gözeterek onun madde ve ruhuna aynı anda tesir eder."[24] Kur'an-ı Kerim mukayeseli bir anlatıma sahiptir ve edebi tasvirler yaparak anlattığı konuyu muhatabının zihninde somutlaştırır. Deyimler ve mecazi anlatımlarla daha güzel bir ifade kazanırken tekrarlar yoluyla da muhatabını yeniden düşünmeye sevkeder.

"Kur'an-ı Kerim'in üslub özelliklerinin en önemlilerinden biri ise sahip olduğu lafız-mana dengesidir. O '*Cevamiu'l Kelim'* dir. Kısa lafızlar, az kelimeler ile zengin, derin ve geniş manalara işaret etmektedir. Mesela Asr Suresi iyi düşünülürse görülecektir ki, o belki büyük kitap ciltlerine sığmayan manaları birkaç kelimeye hiç zorlanmadan sığdırabilmiştir."[25]Yorum zenginliğine de kapı aralayan Kur'an'ın bu üslub özelliği; Kur'an içerisinde mübhem ifadelerin yer almasıyla da doğrudan ilişkilidir.

Kur'an-ı Kerim olayları sunarken bahsettiği şahısların ve yerlerin isimlerini, olayların zamanlarını umumiyetle kapalı bırakır. "O sadece insanlığın terbiyesi için gerekli olan derslerin alınmasını sağlamayı hedeflediğinden metnin konu edindiği, birinci muhataplar tarafından bilinen, olayların zaman, mekan ve kişiler boyutunu

[24] Cüneyt Eren, *Kur'an Metninin Üslub Özellikleri,* Turkish Studies, International Periodical For The Languages, Literature And History Of Turkish Or Turkic Volume 9/5 Spring 2014, 878
[25] Çiçek, *Kur'an Nasıl Bir Kitaptır* , 96

teferruatıyla zikretmez."[26] 23 senelik inzali süresince ayetlerin çoğu, yaşanan belirli olaylar üzerine, bahsedilen olayların içerisinde yer alan kişilerle ilgili olarak gönderilmiş olmasına rağmen; bu kişi, topluluk veya mekan isimleri ayetlerde zikredilmeyerek mübhem bırakılmış, böylece kişi, kavim ya da mekanlardan ziyade ana mesaja dikkat çekilmek istenmiştir.

Kur'an'ın bu eşsiz üslubu göz önüne alındığında ve yapısı incelendiğinde Kur'an metni içerisinde mübhem bırakılmış, açık seçik, net bir biçimde açıklanmamış şahıs, zaman, mekan, miktar vs gibi bilgilerin bulunması oldukça doğal ve hatta çok anlamlı görünmektedir.

2.2. Kur'an'ın Mübhem İfadelerini Oluşturan Yapılar ve Kur'an Mübhemleri

Kur'an'ın mübhem ifadelerini oluşturan yapılar şu şekilde ele alınabilir:

2.2.1. Zamirler İle Oluşmuş İbham

Zamirler, en kısa ifadeyle 'ismin yerini tutan kelimeler' olarak tanımlanabilir. Dünya üzerindeki tüm dillerde kişi, zaman, mekan, kavram veya olaylara işaret etmek için zamirler kullanılabilmektedir. Çoğu zaman metin içerisinde gereksiz tekrarlardan kaçınmak için kullanılan zamirler, kimi zaman da metinde geçmediği halde okuyucunun zihninde yer alan bir ismin yerini tutabilir. Kur'an-ı Kerim' de de bazı kişiler, mekanlar, varlıklar, kavramlar ve olaylardan cümlenin doğal akışı içerisinde zamirler yoluyla bahsedilmiştir.

"Mesajın insanlara ulaşmasında Arapça'yı en güzel şekilde kullanan Kur'an, dilin önemli bir unsuru olan zamirleri de yerli yerinde ve etkili bir şekilde kullanmıştır."[27] Kur'an'da yer alan bu zamirlerin kastettiği adres çoğunlukla belli olsa da, kimi zaman tespit edilmesi zor durumlarla karşılaşılmıştır. Zamirler ile oluşan ibhama birkaç örnek verelim:

[26] Erten, *Mübhematü'l Kur'an Ve Fırkalar*, 65
[27] Fatih Tiyek, *Kur'an'da Zamirin Merciini Tespitteki Bağlamsal Sorun*, Bilimname Düşünce Platformu XXVII, 2014/2, 142

Nisa Suresi 159. ayette;

'' وَإِن مِّنْ أَهْلِ الْكِتَابِ إِلاَّ لَيُؤْمِنَنَّ بِهِ قَبْلَ مَوْتِهِ وَيَوْمَ الْقِيَامَةِ يَكُونُ عَلَيْهِمْ شَهِيدًا ''

"Ehli kitaptan her biri ona ölümünden önce iman edecektir; kıyamet gününde o, onlara şahit olacaktır." ifadeleri yer almaktadır.

Bu ayetteki ' قَبْلَ مَوْتِه ' 'ölümünden önce' ifadesiyle kimin kastedildiği hususunda ibham söz konusudur. Zira ilgili ayetin öncesindeki ayetler incelendiğinde ifadedeki zamirle Hz. İsa' ya yahut ehli kitaptan her birine işaret edilmiş olabileceği görülmektedir. [28]

Bir diğer örnek ise Bakara Suresi 146. ayet ;

''الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَعْرِفُونَهُ كَمَا يَعْرِفُونَ أَبْنَاءهُمْ وَإِنَّ فَرِيقاً مِّنْهُمْ لَيَكْتُمُونَ الْحَقَّ وَهُمْ يَعْلَمُونَ''

"Kendilerine kitap verdiklerimiz onu, öz oğullarını tanıdıkları gibi tanırlar. Buna rağmen onlardan bir gurup bile bile gerçeği gizler."

Metni ve meali verilen ayette; kendilerine kitap verilenlerin, 'kendi oğullarını tanır gibi tanıdıkları' na işaret eden يَعْرِفُونَهُ kelimesindeki 'hu' zamirinin mercii her ne kadar çoğu alimce Hz. Muhammed olarak yorumlanmışsa da[29] ilgili ayet, öncesi ve sonrasındaki ayetlerle beraber incelendiğinde bu zamirin Kabe' nin kıble oluşuna işaret ediyor olması da muhtemeldir.[30] Taberi'nin *Cami'ul Beyan*'da aktardığına göre Yahudi ve Hristiyan bilginleri, Hz. Muhammed'i Allah'ın peygamberi olarak, kendi çocuklarını tanıdıkları gibi tanırlar ve bunu bile bile gizlerlerdi.[31]

[28] Ayrıntılı bilgi için bk*: Taberi Tefsiri*, III, 166-169
[29]Taberi, age, I, 367,368
[30] Taberi *Camiu'l Beyan'*da şu şekilde açıklamıştır: Katade, Reb'i b. Enes, Abdullah b. Abbas, Süddi, İbn-i Zeyd ve İbn-i Cüreyc'e göre ehli kitabın oğullarını tanıdıkları gibi tanıdıkları şey Kabe'nin kıble olduğudur, I, 367,368
[31] Taberi, age, I, 367,368

Ayetteki zamirin merciiyle ilgili farklı görüşler olduğundan, burada bir ibhamdan rahatlıkla bahsedilebilir.

Kullanılan zamirin merciinin hangisi olduğu hususunda ibhamın bulunduğu bir diğer ayet ise Hud Suresi 35. ayetidir. Ayette;

''أَمْ يَقُولُونَ افْتَرَاهُ قُلْ إِنِ افْتَرَيْتُهُ فَعَلَيَّ إِجْرَامِي وَأَنَاْ بَرِيءٌ مِّمَّا تُجْرَمُونَ ''

''(Resûlüm!) Yoksa, «Bunu uydurdu» mu diyorlar? De ki: «Eğer onu uydurduysam günahım bana aittir. Fakat ben sizin işlediğiniz günahtan uzağım.»'' buyrulmaktadır.

''Ayette geçen افْتَرَاهُ (onu uydurdu) kelimesindeki 'hu' zamiri ile kastedilen mananın ne olduğu ile ilgili üç görüş ortaya çıkmaktadır.'' Bunlardan birincisi; ayetler Hz. Nuh Peygamber kıssasını konu edinen ayet grubunun arasında geçtiğinden fail olarak Hz. Nuh, ve mef'ul olarak 'hu' zamirinin merciinin ise Hz. Nuh'a gelen vahiyler olduğu anlaşılabilir.[32]

Çıkarılabilecek ikinci manaya göre ise bu ayet Hz. Nuh kıssasının arasında geçmesine rağmen konuyla alakalı olmayıp genel bir ifade taşımaktadır. Burada fail olarak Hz. Muhammed, mef'ul olarak 'hu' zamiriyle işaret edilen şey ise Kur'an-ı Kerim'dir.[33]

Üçüncü bir bakış açısına göre ise yine fail olarak kastedilen kişi Hz. Muhammed, mef'ul olarak 'hu' zamiriyle işaret edilen şey ise ayetin de içinde bulunduğu konu olan Nuh Peygamber kıssasıdır.[34]

Zuhruf Suresi 61. ayette ise;

''وَإِنَّهُ لَعِلْمٌ لِّلسَّاعَةِ فَلَا تَمْتَرُنَّ بِهَا وَاتَّبِعُونِ هَذَا صِرَاطٌ مُّسْتَقِيمٌ''

[32] Fatih Tiyek, age, 148
[33] Tiyek, age, 148
[34] Tiyek, age, 148

"Şüphesiz ki o , kıyametin bilgisidir. Ondan hiç şüphe etmeyin ve bana uyun; çünkü bu, dosdoğru yoldur." buyrulmaktadır.

Ayette إِنَّه ile işaret edilenin ne olduğuyla ilgili iki ihtimalden söz etmek mümkündür.

Bunlardan birincisine göre ayetin içinde bulunduğu ayetler grubunda konu Hz. İsa olduğundan burada 'hu' zamiri ile işaret edilen kişi Hz. İsa'dır. Abdullah b. Abbas, Mücahit, Katade, Süddi, Dehhak, ve İbn-i Zeyd'e göre 'o' zamirinden maksat Hz. İsa'dır. Bu izaha göre Hz. İsa'nın gökten inmesi kıyamet alametlerindendir.[35]

İkinci bir bakış açısına göre ise bu ayetin, içerisinde bulunduğu ayet grubuyla doğrudan bir ilgisi yoktur ve Kur'an'ın bütünlüğü içerisinde yorumlandığında 'hu' zamiri ile kastedilen Kur'an-ı Kerim'in kendisidir. Hasan Basri bu görüştedir. Buna göre ayetin izahı şu şekildedir: 'Şüphesiz ki bu Kur'an, kıyametin kopmasını, alametlerini ve dehşetini öğretir.'[36]

Örneklerde de görüldüğü üzere Kur'an-ı Kerim'de kullanılan bazı zamirler içerisinde bulundukları ayetlerde zaman zaman ibhama neden olabilmişlerdir.

2.2.2. İsm-i Mevsullerle oluşmuş ibham

Arapçada kendisinden sonra gelen ve sıla cümlesi denen cümleyi açıklayan isimlere *İsm-i Mevsul* denir. Arap dilinin tüm inceliklerini içerisinde barındıran Kur'an-ı Kerim'de '*İsm-i Mevsul'*lere çokça yer verilmiştir.

"*İsm-i Mevsuller*, sıla cümleleriyle zaten açıklık kazanırlar. İfade bütünlüğü içinde onlardan ne kastedildiği, muhatabın anlamasına yetecek ölçüde açıktır. Fakat *Mübhematü'l Kur'an İlmi* açısından meseleye baktığımızda, *İsm-i Mevsuller* ifadenin bütünlüğü içinde açıklık kazansa da, onlar yine mübhemattan sayılır. Çünkü bu konuda amaç, *İsm-i Mevsullerle* kastedilen şahıs ve nesnelerin bizatihi kendilerinin

[35] Taberi, age, VII, 337
[36] Taberi, age, VII, .337

bilinmesidir. Onların genel manada özelliklerinin sıla cümlesiyle belirlenmesi yetmez.”[37]

Kur’an’da isimleri açıkça söylenmeyip *İsm-i Mevsul*lerle işaret edilen birçok kişi, mekan, canlı yahut cansız varlık mevcuttur. Bunlardan bir kısmının bilgisine Kur’an’ın bütünlüğü çerçevesinde Kur’an’ın içerisinden ulaşabilsek de; bir kısmı yalnızca Peygamber ve Sahabeden gelen nakil bilgisiyle ulaşabildiğimiz mübhemler olarak karşımızda durmaktadır. Kur’an’ da yer alan *İsm-i Mevsul*lerle oluşmuş mübhemlere birkaç örnek:

Fatiha Suresi 7 . ayette:

”صِرَاطَ الَّذِينَ أَنعَمتَ عَلَيهِمْ غَيرِ المغضُوبِ عَلَيهِمْ وَلاَ الضَّالِّينَ“

“Kendilerine lütuf ve ikramda bulunduğun kimselerin yolunu; gazaba uğramışların ve sapmışların yolunu değil!” buyrulmuştur.

Burada الَّذِينَ أَنعَمتَ عَلَيهِمْ (kendilerine lütuf, nimet verilenler) mübhem ifadesiyle bahsedilen kişilerin kim olduklarını Nisa Suresi 69. ayetteki ifadelerle anlayabiliyoruz:

وَمَن يُطِعِ اللّهَ وَالرَّسُولَ فَأُوْلَئِكَ مَعَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللّهُ عَلَيْهِم مِّنَ النَّبِيِّينَ وَالصِّدِّيقِينَ وَالشُّهَدَاء وَالصَّالِحِينَ وَحَسُنَ أُولَئِكَ رَفِيقًا

“Kim Allah’a ve Resûl’e itaat ederse işte onlar, Allah’ın kendilerine lütuflarda bulunduğu peygamberler, sıddîkler, şehidler ve salih kişilerle beraberdir. Bunlar ne güzel arkadaştır!”

Ayetten anlaşıldığı üzere ‘kendisine nimet verilenler’ mübhem ifadesiyle kastedilenler: Peygamberler, sıddıklar, şehitler ve salih kimselerdir.

[37] Albayrak, *Mübhematü’l Kur’an*, 158

*İsm-i Mevsul*lerle oluşmuş ibhama bir diğer örnek :

''أَرَأَيْتَ الَّذِي يُكَذِّبُ بِالدِّينِ ''

"*Dini yalanlayanı gördün mü?"*

Maun suresinin ilk ayeti olan bu cümlede الَّذِي يُكَذِّبُ بِالدِّينِ (dini yalanlayan) mübhem ifadesiyle kimin kastedildiği hususunda tefsirlerde çeşitli rivayetler bulunmaktadır. Örneğin Mevdudi' nin *Tefhimü'l Kur'an*'ında 'dini yalanlayıp, yetimi itip kakan kişi'nin Ebu Cehil olabileceğiyle ilgili bir rivayet bulunmaktadır. [38]

Nisa Suresinin 75. ayetinde ise;

وَمَا لَكُمْ لاَ تُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللّهِ وَالْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الرِّجَالِ وَالنِّسَاء وَالْوِلْدَانِ الَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا أَخْرِجْنَا مِنْ هَذِهِ الْقَرْيَةِ الظَّالِمِ أَهْلُهَا وَاجْعَل لَّنَا مِن لَّدُنكَ وَلِيًّا وَاجْعَل لَّنَا مِن لَّدُنكَ نَصِيرًا

"Size ne oldu da Allah yolunda ve «Rabbimiz! Bizi, halkı zalim olan bu şehirden çıkar, bize tarafından bir sahip gönder, bize katından bir yardımcı yolla!» diyen zavallı erkekler, kadınlar ve çocuklar uğrunda savaşmıyorsunuz!" buyrulmaktadır.

Bu Ayet-i Kerime'de الَّذِينَ يَقُولُونَ *İsm-i Mevsul*üyle oluşmuş mübhem ifadede bahsedilen kişilerin kim oldukları, çeşitli tefsirlerde yer alan rivayetlerde açıklanmaya çalışılmıştır. Örneğin Taberi tefsirinde bu kişilerin Mekke halkı olabileceği ifade edilmektedir.[39]

2.2.3. İsm-i İşaretlerle Oluşmuş İbham

Arapçada kendisiyle bir şeye işaret edilen ve işaret ettiği isme uygunluk gösteren isimlere *İşaret İsimleri* denir. *İsm-i İşaret*ler genellikle, okuyucunun hakkında bilgi

[38] Ebu'l Ala Mevdudi, *Tefhimü'l Kur'an,* İnsan Yayınları, VII, 256
[39] Taberi, age, III, 42-43

sahibi olduğu durumlarda kullanılır. Böylece söz fazla uzamamış olur. Kur'an-ı Kerim'de de birçok yerde anlatılmak isteneni daha kısa ifade etmek için İşaret İsimleri kullanılmıştır. Zaten Kur'an' da önemli olan şey; şahısların, mekanların isimlerinden ziyade verilmek istenen mesajdır. Bu sebeple *İsm-i İşaret*lerin Kur'an' da kullanımıyla kimi zaman mübhem ifadeler oluşmuştur.

Kur'an' da *İsm-i İşaret*lerle oluşan ibhama birkaç örnek verelim:

Bakara Suresi 35. ayet:

وَقُلْنَا يَا آدَمُ اسْكُنْ أَنتَ وَزَوْجُكَ الْجَنَّةَ وَكُلاَ مِنْهَا رَغَداً حَيْثُ شِئْتُمَا وَلاَ تَقْرَبَا هَذِهِ الشَّجَرَةَ فَتَكُونَا مِنَ الْظَّالِمِينَ

"Biz: Ey Âdem! Sen ve eşin (Havva) beraberce cennete yerleşin; orada kolaylıkla istediğiniz zaman her yerde cennet nimetlerinden yeyin; sadece şu ağaca yaklaşmayın. Eğer bu ağaçtan yerseniz her ikiniz de kendine kötülük eden zalimlerden olursunuz, dedik."

Ayette هَذِهِ الشَّجَرَةَ (şu ağaç) ifadesiyle yer alan ağacın ne olduğu mübhem bırakılmıştır.

Bu mübhem ifadeyle kastedilenin hangi ağaç, meyvesinin hangi meyve olduğu tartışma konusu olmuş; bunun gerçekte bir ağaç olmadığı, ifadenin metafor olarak kullanılıp, aslında farklı bir yasağa işaret ettiği yorumları da yapılmıştır.[40]

Bir diğer örnek ise A'raf Suresi 161. ayet:

وَإِذْ قِيلَ لَهُمُ اسْكُنُواْ هَذِهِ الْقَرْيَةَ وَكُلُواْ مِنْهَا حَيْثُ شِئْتُمْ وَقُولُواْ حِطَّةٌ وَادْخُلُواْ الْبَابَ سُجَّدًا نَّغْفِرْ لَكُمْ خَطِيئَاتِكُمْ سَنَزِيدُ الْمُحْسِنِينَ

[40] Ayrıntılı bilgi için bk, Ferruh Kahraman, *Bir Tefsir-Kelam Problemi: Hz. Adem' in Yasak Ağaca Yaklaşması,* Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, XV, Sayı: 27 (2013/1)

"Onlara denildi ki: Şu şehirde yerleşin, ondan (nimetlerinden) dilediğiniz gibi yeyin, «bağışlanmak istiyoruz» deyin ve kapıdan eğilerek girin ki hatalarınızı bağışlayalım. İyilik yapanlara ileride ihsanımızı daha da artıracağız."

Ayette geçen هَذِهِ الْقَرْيَةَ (şu şehir, şu memleket) ifadesi, ilgili yerleşim yerinin adı açıkça verilmediğinden Kur'an mübhemleri arasında yer almaktadır.

Nisa Suresi 75. ayette ise:

وَمَا لَكُمْ لاَ تُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللّهِ وَالْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الرِّجَالِ وَالنِّسَاء وَالْوِلْدَانِ الَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا أَخْرِجْنَا مِنْ هَذِهِ الْقَرْيَةِ الظَّالِمِ أَهْلُهَا وَاجْعَل لَّنَا مِن لَّدُنكَ وَلِيًّا وَاجْعَل لَّنَا مِن لَّدُنكَ نَصِيرًا

"Size ne oldu da Allah yolunda ve «Rabbimiz! Bizi, halkı zalim olan bu şehirden çıkar, bize tarafından bir sahip gönder, bize katından bir yardımcı yolla!» diyen zavallı erkekler, kadınlar ve çocuklar uğrunda savaşmıyorsunuz!" ifadeleri yer almaktadır.

Bu ayette bulunan, هَذِهِ الْقَرْيَةِ (şu şehir) *İsm-i İşaret*iyle bahsedilen, halkının zalim olduğu ifade edilen bu şehrin hangi şehir olduğu açıkça belirtilmediğinden, bu ifade de Kur'an mübhemleri arasında yer almaktadır.

Tevbe Suresi 28. ayette ise yine *İsm-i İşaret*le oluşmuş, mübhem bir zaman ifadesine dönüşmüş bir yapıyla karşılaşmaktayız:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُواْ إِنَّمَا الْمُشْرِكُونَ نَجَسٌ فَلاَ يَقْرَبُواْ الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ بَعْدَ عَامِهِمْ هَذَا وَإِنْ خِفْتُمْ عَيْلَةً فَسَوْفَ يُغْنِيكُمُ اللّهُ مِن فَضْلِهِ إِن شَاء إِنَّ اللّهَ عَلِيمٌ حَكِيمٌ

"Ey iman edenler! Müşrikler ancak bir pisliktir. Onun için bu yıllarından sonra Mescid-i Haram'a yaklaşmasınlar. Eğer yoksulluktan korkarsanız, (biliniz ki) Allah dilerse sizi kendi lütfundan zengin edecektir. Şüphesiz Allah iyi bilendir, hikmet sahibidir."

Ayette عَامِهِمْ هَذَا(bu yıl) şeklinde yer alan bu ifade ile hangi zaman diliminin kastedildiği açık bir şekilde belirtilmediğinden bu ifade de Kur'an'daki mübhemlerden biri olarak durmaktadır. Taberi Tevbe Suresinin hicri 9. yılda nazil olduğunu, dolayısıyla bu ifadeyle hicri 9. yılın kastedildiğini belirtmiştir.[41]

2.2.4. Cins İsimlerle Oluşmuş İbham

"*Cins isim*, bir cinsteki bütün varlıklara delalet eden isimdir."[42] Kur'an-ı Kerim'de cins isimlere çokça yer verilmiştir. "Kur'an, fevkalade bir gereklilik olmadığı sürece ifadelerinde tahsise gitmez. Kur'an'ın ifade sisteminde varlıkların adlarından ziyade, onların cinsleri ve nitelikleri önemlidir. Diyebiliriz ki cins isimler, bir yerde Kur'an'ın evrensel hedefler gözettiğinin göstergesidir."[43]

Kur'an-ı Kerim'de, cins isim olması münasebetiyle anlamı mübhem kalmış ifadelere şunlar örnek verilebilir:

Nisa Suresi 128. ayet:

وَإِنِ امْرَأَةٌ خَافَتْ مِن بَعْلِهَا نُشُوزًا أَوْ إِعْرَاضًا فَلاَ جُنَاْحَ عَلَيْهِمَا أَن يُصْلِحَا بَيْنَهُمَا صُلْحًا وَالصُّلْحُ خَيْرٌ وَأُحْضِرَتِ الأَنفُسُ الشُّحَّ وَإِن تُحْسِنُواْ وَتَتَّقُواْ فَإِنَّ اللّهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا

"Eğer bir kadın kocasının geçimsizliğinden yahut kendisinden yüz çevirmesinden endişe ederse, aralarında bir sulh yapmalarında onlara günah yoktur. Sulh (daima) hayırlıdır. Zaten nefisler kıskançlığa hazırdır. Eğer iyi geçinir ve Allah'tan korkarsanız şüphesiz Allah yaptıklarınızdan haberdardır."

Ayette bulunan امْرَأَةٌ(bir kadın) nekre ifadesinden her ne kadar genel bir anlam ortaya çıkıyorsa da bu kadının kim olduğu yönünde yorumlar da yapılmıştır.

[41]Taberi, age, IV, 278-280
[42] Necla Yadsıman, *Adım Adım Kuran Dili*, Kitapçıbaşı,İzmir 2015, 355
[43] Albayrak, *Mübhematü'l Kur'an* , 159

Bir diğer örnek olarak Yasin Suresi 20 ayeti ele alalım:

وَجَاء مِنْ أَقْصَى الْمَدِينَةِ رَجُلٌ يَسْعَى قَالَ يَا قَوْمِ اتَّبِعُوا الْمُرْسَلِينَ

"Derken şehrin öbür ucundan bir adam koşarak geldi. Ey kavmim! dedi, bu elçilere uyunuz!"

Ayette nekre bir ifade olarak geçen رَجُلٌ (bir adam) kelimesiyle kimin kastedildiği belli olmadığından bu ifade de mübhem ifadeler arasında yer almaktadır.

Bakara Suresi 249. ayette ise:

فَلَمَّا فَصَلَ طَالُوتُ بِالْجُنُودِ قَالَ إِنَّ اللّهَ مُبْتَلِيكُم بِنَهَرٍ فَمَن شَرِبَ مِنْهُ فَلَيْسَ مِنِّي وَمَن لَّمْ يَطْعَمْهُ فَإِنَّهُ مِنِّي إِلاَّ مَنِ اغْتَرَفَ غُرْفَةً بِيَدِهِ فَشَرِبُواْ مِنْهُ إِلاَّ قَلِيلاً مِّنْهُمْ فَلَمَّا جَاوَزَهُ هُوَ وَالَّذِينَ آمَنُواْ مَعَهُ قَالُواْ لاَ طَاقَةَ لَنَا الْيَوْمَ بِجَالُوتَ وَجُنودِهِ قَالَ الَّذِينَ يَظُنُّونَ أَنَّهُم مُّلاَقُو اللّهِ كَم مِّن فِئَةٍ قَلِيلَةٍ غَلَبَتْ فِئَةً كَثِيرَةً بِإِذْنِ اللّهِ وَاللّهُ مَعَ الصَّابِرِينَ

"Talut askerleriyle birlikte ayrılıp sefere çıkınca, 'Allah muhakkak sizi bir nehirle imtihan edecek; kim ondan içerse benden değildir-eliyle bir avuç alan müstesna-ondan tatmayan da bendendir' dedi. İçlerinden pek azı dışındakiler ondan içtiler. Kendisi ve onunla beraber inananlar nehri geçince 'Bugün Calut'a ve askerlerine karşı bizim gücümüz yok' dediler. Allah'a kavuşacaklarını umanlar ise 'Nice az birlikler vardır ki, Allah'ın izniyle sayıca çok birliği yenmişlerdir, Allah sabredenlerle beraberdir' dediler."

Bu ayette بِنَهَرٍ nekre ifadesiyle kastedilen nehrin hangi nehir olduğu, mahiyetinin ne olduğu açıkça belirtilmediğinden burada da ibham söz konusudur.

2.2.5. Marife İsimler Yoluyla Oluşmuş İbham

Arapçada muayyen bir nesneyi gösteren isimlere *Marife İsimler* denilmektedir. Her ne kadar belirli bir nesneyi göstermiş olsa da, karşıladıkları nesne, kişi, topluluk

bilinmedikçe bu isimler mübhemattan sayılmışlardır. Kur'an'da; dikkati kişi yahut kavimlere değil, verilmek istenen mesajlara yönlendirmek amacıyla mübhem olarak bırakılan bu isimlere de çokça rastlanmaktadır. Bunlara bir kaç örnekle değinelim:

Nâziât Suresi ilk 5 ayeti:

وَالنَّازِعَاتِ غَرْقًا ﴿١﴾وَالنَّاشِطَاتِ نَشْطًا ﴿٢﴾وَالسَّابِحَاتِ سَبْحًا ﴿٣﴾فَالسَّابِقَاتِ سَبْقًا ﴿٤﴾فَالْمُدَبِّرَاتِ أَمْرًا ﴿٥﴾

"Söküp çıkaranlara, yavaşça çekenlere, yüzdükçe yüzenlere, yarıştıkça yarışanlara, iş düzenleyenlere andolsun.."

Bu ayetlerde bulunan النَّازِعَاتِ , النَّاشِطَاتِ, السَّابِحَاتِ, السَّابِقَاتِ, الْمُدَبِّرَاتِ marife isimlerinin her biri, karşıladıkları kişiler kapalı olduğundan Kur'an mübhemleri arasında yer almaktadır.

Bir diğer örneği ise Abese Suresinin ikinci ayetinden verebiliriz:

عَبَسَ وَتَوَلَّى ﴿١﴾أَن جَاءهُ الْأَعْمَى ﴿٢﴾

"Âmânın kendisine gelmesinden ötürü yüzünü ekşitti ve çevirdi.."

Bu ayette yer alan الْأَعْمَى (gözü görmeyen) ifadesiyle kastedilen kişinin kim olduğu açıkça belirtilmemiş mübhem bir ifade olarak bırakılmıştır. Çeşitli tefsirlerde bu kişinin kim olduğuna dair rivayetler yer almaktadır.[44] Taberinin tefsirinde yer aldığına göre bu kişi Abdullah İbn Mektum'dur.[45]

Hz. Yunus (as) un kıssasının anlatıldığı Saffat Suresinin 142. ayetinde ise:

[44] Ayrıntılı bilgi için bk, İhsan Arslan, *Abesenin Muhatabı Kimdir?,* Diyanet İlmi Dergi, LIII, sayı 2, 2017
[45] Taberi, age, IX, 7-8

فَالْتَقَمَهُ الْحُوتُ وَهُوَ مُلِيمٌ

"Kendisini kınayıp dururken onu bir balik yuttu"

İfadelerinde الْحُوتُ (balık) kelimesi her ne kadar marife bir isim de olsa, hangi balık olduğu anlam olarak kapalı olduğundan mübhem bir ifadedir.

2.2.6. Belirsiz Zaman Zarflarıyla Oluşmuş İbham

Kur'an-ı Kerim'de yer alan, hangi zaman dilimini kastettiği net bir biçimde belli olmayan zaman zarfları da mübhemattan sayılmışlardır. Bunlardan bazıları kendisinden sonra gelen sıfat cümlesiyle açıklığa kavuşmuşken; bazılarını bilebilmek için ise nüzul döneminin yaşayış, kültürüyle ilgili bilgilere sahip olmak şarttır. Bazı belirsiz zaman zarfları ise gayb ile ilgili olup bilinmesi mümkün olmamakla beraber yine de bazı kaynaklarda bunlarla ilgili tevillere ulaşmak mümkündür.

Kendisinden sonra gelen sıfat cümlesiyle açıklanan belirsiz zaman zarfına örnek olarak Bakara Suresi 48. ayet gösterilebilir:

وَاتَّقُواْ يَوْماً لاَّ تَجْزِي نَفْسٌ عَن نَّفْسٍ شَيْئاً وَلاَ يُقْبَلُ مِنْهَا شَفَاعَةٌ وَلاَ يُؤْخَذُ مِنْهَا عَدْلٌ وَلاَ هُمْ يُنصَرُونَ

"Öyle bir günden korkun ki, o günde hiç kimse başkası için herhangi bir ödemede bulunamaz; hiç kimseden (Allah izin vermedikçe) şefaat kabul olunmaz, fidye alınmaz; onlara asla yardım da yapılmaz."

Ayette yer alan يَوْماً (bir gün) kelimesi ilk bakışta belirsiz görünmekle birlikte, kendinden sonra gelen ifadelerle açıklanmış ve bu günün hesap günü olduğu mesajı verilmiştir.

Hangi zaman dilimi olduğunun tespiti için, nüzul dönemi yaşayış ve kültürü ile ilgili bilgilere muhtaç olunan zaman zarflarına örnek olarak ise yine Bakara Suresi 197. ayet gösterilebilir:

الْحَجُّ أَشْهُرٌ مَّعْلُومَاتٌ فَمَن فَرَضَ فِيهِنَّ الْحَجَّ فَلاَ رَفَثَ وَلاَ فُسُوقَ وَلاَ جِدَالَ فِي الْحَجِّ وَمَا تَفْعَلُواْ مِنْ خَيْرٍ يَعْلَمْهُ اللّهُ وَتَزَوَّدُواْ فَإِنَّ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوَى وَاتَّقُونِ يَا أُوْلِي الأَلْبَابِ

"Hac, bilinen aylardadır. Kim o aylarda hacca niyet ederse (ihramını giyerse), hac esnasında kadına yaklaşmak, günah sayılan davranışlara yönelmek, kavga etmek yoktur. Ne hayır işlerseniz Allah onu bilir. (Ey müminler! Ahiret için) azık edinin. Bilin ki azığın en hayırlısı takvâdır. Ey akıl sahipleri! Benden (emirlerime muhalefetten) sakının."

Ayette geçen أَشْهُرٌ مَّعْلُومَاتٌ (bilinen aylar) ifadesi her ne kadar indiği dönem adına herhangi bir kapalılık taşımıyorsa da günümüz için mübhem bir ifadedir. Nüzul dönemi insanları Hac zamanının ne zaman olduğunu biliyorlardı. Çünkü İslamiyetten önce de her ne kadar mahiyeti bozulmuş da olsa Hac ibadeti vardı. Bu sebeptendir ki dönemin insanlarınca malum olan bu konu Kur'an'da da 'bilinen aylar' şeklinde yer almıştır. Sonraki dönem insanları için ise bu bilgiye sahip olmanın yolu nüzul dönemi yaşayışı ve kültürü ile ilgili bilgi sahibi olmaktır.

Kur'an'daki belirsiz zaman zarflarına bir diğer örnek ise Hac Suresi 55. ayette bulunan şu ifadelerdir:

وَلَا يَزَالُ الَّذِينَ كَفَرُوا فِي مِرْيَةٍ مِّنْهُ حَتَّى تَأْتِيَهُمُ السَّاعَةُ بَغْتَةً أَوْ يَأْتِيَهُمْ عَذَابُ يَوْمٍ عَقِيمٍ

"İnkar edenler, kendilerine o saat ansızın gelinceye, yahut da (kendileri için hayır yönünden) kısır bir günün azabı gelinceye kadar onun hakkında hep şüphe içindedirler."

Ayette geçmekte olan يَوْمٍ عَقِيمٍ (kısır gün) ifadesinden kastedilen gaybi bir bilgi olmakla beraber kimi alimlerce bundan Kıyamet gününün kastedildiği, kimi alimlerce ise bahsedilenin Bedir günü olduğu ifade edilmiştir.[46]

[46] Suyuti, *Müfhimatü'l Akran fi Mübhematü'l Kur'an*, 147-148

2.2.7. Belirsiz Mekan Zarfları ve İsmi Mekanlarla İle Oluşmuş İbham

Kur'an-ı Kerim'de bazı *belirsiz mekan zarfları* ve *ism-i mekan*larla ifade edilen, nereye işaret ettiği kapalı halde bulunan kelimeler de Kur'an mübhematı arasında yerini almaktadır. Bunlardan bazıları ayetin mesajına dikkat çekmek adına önemli görülmediğinden zikredilmemişken, bazıları ise nüzul dönemi insanlarına kapalı olmayan, o dönemin yaşayış ve kültürünün öğrenilmesiyle bilgisine ulaşılabilecek mübhemlerdir.

Nüzul dönemi yaşayış ve kültürünün bilgisine dayalı olarak açıklanabilecek belirsiz mekan isimlerine örnek olarak Bakara Suresi 199. ayeti incelediğimizde:

ثُمَّ أَفِيضُواْ مِنْ حَيْثُ أَفَاضَ النَّاسُ وَاسْتَغْفِرُواْ اللّهَ إِنَّ اللّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ

"Sonra insanların (sel gibi) aktığı yerden siz de akın. Allah'tan mağfiret isteyin. Çünkü Allah affedici ve esirgeyicidir."

Ayetteki مِنْ حَيْثُ أَفَاضَ النَّاسُ (insanların sel gibi aktığı yerden) ifadesinde kastedilen yerin neresi olduğu o dönemin insanlarınca bilinmektedir. Dolayısıyla günümüz insanı Hac ibadetinden bahseden bu ayeti uygulama alanına dökmek hususunda nüzul dönemi yaşayış ve kültürünün bilgisine sahip olmalıdır.

Kur'an'da mübhem bırakılan mekan isimlerine bir başka örnek, Kehf Suresi 60. ayet:

وَإِذْ قَالَ مُوسَى لِفَتَاهُ لَا أَبْرَحُ حَتَّى أَبْلُغَ مَجْمَعَ الْبَحْرَيْنِ أَوْ أَمْضِيَ حُقُبًا

"Bir vakit Musa genç adamına demişti ki: Durup dinlenmeyeceğim; tâ iki denizin birleştiği yere kadar varacağım, yahut senelerce yürüyeceğim."

Ayette bulunan مَجْمَعَ الْبَحْرَيْنِ (iki denizin birleştiği yer) ifadesiyle kastedilen yerin neresi olduğu mübhem bırakılmıştır. Buranın neresi olduğu konusunda alimlerce çeşitli tahminler yürütülmüştür.[47]

Kur'an'da mübhem bırakılan mekan isimlerine verilecek örnekler çoğaltılabilir. Bunlardan bir tanesi de Yunus Peygamber kıssasının anlatıldığı Saffat Suresi 145. ayetidir:

فَنَبَذْنَاهُ بِالْعَرَاء وَهُوَ سَقِيمٌ

"Halsiz bir vaziyette kendisini dışarı çıkardık."

Ayette mübhem bir ifade olarak yer alan الْعَرَاء kelimesi ile nerenin kastedildiği ile ilgili alimlerin yine çeşitli tahminleri söz konusudur.[48]

Kur'an'daki mübhem mekan isimlerine bir diğer örnek ise Bakara Suresi 259. ayet:

أَوْ كَالَّذِي مَرَّ عَلَى قَرْيَةٍ وَهِيَ خَاوِيَةٌ عَلَى عُرُوشِهَا قَالَ أَنَّىَ يُحْيِي هَذِهِ اللّهُ بَعْدَ مَوْتِهَا فَأَمَاتَهُ اللّهُ مِئَةَ عَامٍ ثُمَّ بَعَثَهُ قَالَ كَمْ لَبِثْتَ قَالَ لَبِثْتُ يَوْمًا أَوْ بَعْضَ يَوْمٍ قَالَ بَل لَّبِثْتَ مِئَةَ عَامٍ فَانظُرْ إِلَى طَعَامِكَ وَشَرَابِكَ لَمْ يَتَسَنَّهْ وَانظُرْ إِلَى حِمَارِكَ وَلِنَجْعَلَكَ آيَةً لِّلنَّاسِ وَانظُرْ إِلَى العِظَامِ كَيْفَ نُنشِزُهَا ثُمَّ نَكْسُوهَا لَحْمًا فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَهُ قَالَ أَعْلَمُ أَنَّ اللّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

"Yahut görmedin mi o kimseyi ki, evlerinin duvarları çatıları üzerine çökmüş (alt üst olmuş) bir kasabaya uğradı; «Ölümünden sonra Allah bunları nasıl diriltir acaba!» dedi. Bunun üzerine Allah onu öldürüp yüz sene bıraktı; sonra tekrar diriltti. Ne kadar kaldın? dedi. «Bir gün yahut daha az» dedi. Allah ona: Hayır, yüz sene kaldın. Yiyeceğine ve içeceğine bak, henüz bozulmamıştır. Eşeğine de bak. Seni insanlara bir ibret kılalım diye (yüz sene ölü tuttuk, sonra tekrar dirilttik). Şimdi sen kemiklere bak,

[47]Ayrıntılı bilgi için bk, Suyuti, age, 140-141
[48]Ayrıntılı bilgi için bk, Suyuti, age, 174-175

onları nasıl düzenliyor, sonra ona nasıl et giydiriyoruz, dedi. Durum kendisince anlaşılınca: Şimdi iyice biliyorum ki, Allah her şeye kadirdir, dedi."

Ayette قَرْيَةٍ وَهِيَ خَاوِيَةٌ عَلَى عُرُوشِهَا (evlerinin duvarları çatıları üzerine yıkılmış, ıssız kasaba) ifadesiyle anlatılan kasabanın neresi olduğu mübhem bırakılmışken, buranın Beytü'l Makdis yahut farklı başka kasabalar olduğuyla ilgili rivayetler mevcuttur.[49]

2.2.8. Belirsiz Miktar Bildiren İfadelerle Oluşmuş İbham

Kur'an-ı Kerim'de belirsiz miktar bildiren bazı ifadeler yoluyla da bazı mübhem ifadeler oluşmuş, ve bu ifadelerdeki ibham, mübhematla ilgilenen bazı alimlerce giderilmeye çalışılmıştır. Bunlara birkaç örnek:

Saffat Suresi 147. ayet:

وَأَرْسَلْنَاهُ إِلَى مِئَةِ أَلْفٍ أَوْ يَزِيدُونَ

"Onu, yüz bin veya daha çok kişiye peygamber olarak gönderdik."

Ayette bulunan مِئَةِ أَلْفٍ أَوْ يَزِيدُونَ (yüz bin veya daha fazla) ifadesinde kesinlik olmadığından yine Kur'an mübhemleri arasında yer almaktadır.

Belirsiz miktar ifadelerine bir diğer örnek Bakara Suresi 243. ayet:

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ خَرَجُواْ مِن دِيَارِهِمْ وَهُمْ أُلُوفٌ حَذَرَ الْمَوْتِ فَقَالَ لَهُمُ اللّهُ مُوتُواْ ثُمَّ أَحْيَاهُمْ إِنَّ اللّهَ لَذُو فَضْلٍ عَلَى النَّاسِ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لاَ يَشْكُرُونَ

"Binlerce oldukları halde, ölüm korkusundan dolayı yurtlarından çıkıp gidenleri görmedin mi? Allah onlara «Ölün!» dedi (öldüler). Sonra onları diriltti. Şüphesiz Allah insanlara karşı lütufkârdır. Lâkin insanların çoğu şükretmez."

[49] Suyuti, age, 58-59

Ayette وَهُمْ أُلُوفٌ (sayıları binleri buldukları halde) ifadesinde anlatılan kişilerin sayısı, kesin bir şekilde belirtilmediğinden bu da mübhem bir ifade olarak yerini almıştır.

Bakara Suresi 80. ayette ise:

وَقَالُواْ لَن تَمَسَّنَا النَّارُ إِلاَّ أَيَّاماً مَّعْدُودَةً قُلْ أَتَّخَذْتُمْ عِندَ اللّهِ عَهْدًا فَلَن يُخْلِفَ اللّهُ عَهْدَهُ أَمْ تَقُولُونَ عَلَى اللّهِ مَا لاَ تَعْلَمُونَ

"İsrailoğulları: Sayılı birkaç gün müstesna, bize ateş dokunmayacaktır, dediler. De ki (onlara): Siz Allah katından bir söz mü aldınız -ki Allah sözünden caymaz-, yoksa Allah hakkında bilmediğiniz şeyleri mi söylüyorsunuz?" buyrulmaktadır.

Ayette أَيَّاماً مَّعْدُودَةً (sayılı birkaç gün) ifadesiyle yer alan sürenin ne kadar olduğu belli olmadığından yine mübhem ifadeler arasında yer almaktadır.

2.2.9. Çeşitli Tamlamalar Yoluyla Oluşmuş İbham

Kur'an-ı Kerim'de yer alan bazı isim ve sıfat tamlamaları da anlamlarının neye veya kime işaret ettiği kapalı bulunduğundan mübhemat içerisinde değerlendirilmişlerdir. Örnek birkaç ayet:

Secde Suresi 11. ayet:

قُلْ يَتَوَفَّاكُم مَّلَكُ الْمَوْتِ الَّذِي وُكِّلَ بِكُمْ ثُمَّ إِلَى رَبِّكُمْ تُرْجَعُونَ

"De ki: Size vekil kılınan (bu konuda görevlendirilen) ölüm meleği canınızı alacak, sonra Rabbinize döndürüleceksiniz."

Ayette مَلَكُ الْمَوْت (ölüm meleği) şeklinde bir isim tamlamasıyla yer alan ifadede, bu meleğin ismi açıkça söylenmediği için Kur'an mübhemleri içinde yer almaktadır. Bahsi geçen meleğin adının Azrail olduğu ile ilgili çeşitli rivayetler mevcuttur.[50]

Aynı sureden konuyla ilgili bir diğer örnek ise şu şekilde:

Secde Suresi 8. ayet:

ثُمَّ جَعَلَ نَسْلَهُ مِن سُلَالَةٍ مِّن مَّاء مَّهِينٍ

"Sonra onun zürriyetini, dayanıksız bir suyun özünden üretmiştir."

Ayette مَاء مَّهِينٍ (önemsiz su) sıfat tamlamasıyla kastedilen şey mübhem bırakılmıştır. Burada kastedilen sudan maksadın meni olduğu, insanın atası olan Adem'in balçıktan yaratılıp, ondan sonra insanlığın üremesinin bu meni vasıtasıyla devam ettiği müfessirlerce açıklanmıştır.[51]

Tamlamalar yoluyla oluşan ibhama bir diğer örnek ise Bakara Suresi 87. ayet:

وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَقَفَّيْنَا مِن بَعْدِهِ بِالرُّسُلِ وَآتَيْنَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ الْبَيِّنَاتِ وَأَيَّدْنَاهُ بِرُوحِ الْقُدُسِ أَفَكُلَّمَا جَاءَكُمْ رَسُولٌ بِمَا لاَ تَهْوَى أَنفُسُكُمُ اسْتَكْبَرْتُمْ فَفَرِيقاً كَذَّبْتُمْ وَفَرِيقاً تَقْتُلُون

"Andolsun biz Musa'ya Kitab'ı verdik. Ondan sonra ardarda peygamberler gönderdik. Meryem oğlu İsa'ya da deliller verdik. Ve onu, Rûhu'l-Kudüs ile destekledik. Ama ne zaman size bir peygamber nefislerinizin hoşlanmadığı bir şey getirdiyse büyüklük taslayarak kimini yalanladığınız kimini de öldürdüğünüz doğru değil mi!"

[50]Ayrıntılı bilgi için bk, Suyuti, age, 163
[51] Taberi ,age, VI, 454

Ayette رُوحِ الْقُدُسِ tamlamasıyla yer alan mübhem ifade ile kastedilenin ne olduğuyla ilgili alimlerin çeşitli yorumları mevcuttur. Katade, Dehhak ve Rebi b. Enes'e göre Ruhul Kudüs ile kastedilen Cebrailken; İbn-i Zeyd'e göre ise İncildir.[52]

[52] Taberi, age, I, 264-265

BÖLÜM 3

KUR'AN MÜBHEMLERİNİN TAHLİLİNDE FARKLI BAKIŞ AÇILARI

3.1. Hariciler ve Mübhemat

3.1.1. Ortaya Çıkışı ve Temel Görüşler

"*Haricilik*, dini ve siyasi konularda aşırı görüşleri ve faaliyetleriyle tanınan ve İslam'ın ilk asrında ortaya çıkmış siyasi bir fırkadır. Bu fırkanın ilk temsilcileri, Hz. Osman'ın şehit edilmesi sonrasında önce Hz. Ali'yi desteklediler ve Muaviye' ye karşı onun tarafında savaştılar. Ancak Tahkim hadisesi ile birlikte gelişen olaylar neticesinde görüş değiştirerek bu olaya katılan veya onaylayanların hepsini tekfir ettiler."[53]

Dolayısıyla hem siyasi hem de dini içerikli bir fırka olan Haricilerin ortaya çıkışı Sıffin Savaşı (37/657) ve bu savaşı sona erdiren Tahkim olayı sonrasında gerçekleşmiştir. "Sıffin savaşında taraflar hakemlerin hükmüne razı olunca Hz. Ali'nin ordusundaki bir grup, Kur'an'daki ' Hüküm ancak Allah'ındır' ifadesini slogan yaparak ortaya çıktı ve anlaşmazlığın çözümünü kişilerin hükmüne bırakmanın büyük günah olduğunu iddia ettiler."[54] "Ordudan ayrılarak Harura denen yere çekildiler. Bunlar topluluktan ayrıldıkları, dinin ve hakkın haricine çıktıkları ve Hz. Ali'yi terk ettikleri gerekçesiyle 'Havaric' (Hariciler) diye isimlendirilmiştir."[55]

İslam öncesinin bedevi Arapları olan Hariciler, kültür düzeyleri düşük, olaylara dar açıdan ve yüzeysel olarak bakan kimselerdi. İslamiyet'ten sonra da bedevi

[53] Halil İbrahim Bulut*, Dini Şiddetin Arka Planı Olarak Haricilik Ve Günümüze Yansımaları*, Usul İslam Araştırmaları,2009, 41
[54] İsmail Çalışkan, *Siyasal Tefsirin Oluşum Süreci*, 75
[55] Erten, *Mübhematü'l Kur'an ve Fırkalar* ,70

yaşantılarının etkisi sürmüş ve nassları da bu bedevi kültürleri çerçevesinde yorumlamışlardır.

"Kur'an'ı bedevi kültürlerinin ışığında yorumlayan Hariciler, kendi gruplarını bir kabile gibi algılayıp, kendilerinden olmayanlara iyi gözle bakmıyor; hatta onları potansiyel birer düşman olarak görüyorlardı. Onlar, dini düşüncelerini bu kabile taassubunun etkisi altında ve sertlik temayülü içinde nasların zahirine dayandırıyorlardı."[56]

"Haricilik çıkış olarak siyasi bir hareket olup, görüşlerini Kur'an'a dayandırdıkları için dini bir mahiyet kazanmıştır."[57] Müslüman toplum içinde ilk dini ve politik tartışmaların başlamasında Haricilerin önemli bir rolü vardı.

"Büyük ölçüde siyasal olaylar sonucunda ortaya çıkan Hariciler, dini nassları siyasi kanaatleri doğrultusunda yorumlamışlardır. Onlar davranışlarının doğruluğunu ayetlerle destekleyerek sürekli haksızlıklara karşı çıktıklarını söylemişlerdir. Siyasi kanaatlerin Kur'an ve hadislerle temellendirilmesi, ayrılıkların itikadi alana taşınması sonucunu doğurarak, başlangıçtaki ihtilafların kurumsallaşmasına neden olmuştur."[58]

Temel görüşlerine göre;

- Büyük günah ile küfür eşittir[59] ve büyük günah işleyen ebediyen cehennemde kalacaktır.
- Büyük günah işlediği için Hz. Osman, Tahkim olayında, Hz. Ali, Muaviye, iki hakem Amr b. As ve Ebu Musa el Eşari ve bu hakemlere razı olanlarla; Cemel savaşına katılanlar kafir olmuştur.
- Hariciliğe göre; iman 'hem fiil-i kalb, hem fiili lisan ve hem fiili cevahirdir. Kalben tasdik, lisanen ikrar ve amelen tatbik etmektir. Bunların üçü birden imanın rüknüdür. Bunlardan birisi kendisinde bulunmayan kişiye mümin denemez.[60]

---

[56] Harun Yıldız, *Harici Düşüncesinin Gelişimi*, On Dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1999, Sayı 11, 259
[57] Çalışkan, *Siyasal Tefsirin Oluşum Süreci*, 77
[58] Yıldız, age, 262
[59] Ahmet Akbulut, *Hariciliğin Siyasi Görüşlerinin İtikadileşmesi*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, XXXI, 339
[60] Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kuran Dili*, I ,181

- Zalim olan yöneticiye karşı çıkmak vaciptir.
- İmamet Kureyş'e ait değildir, Şura ile belirlenmelidir. İmam Arap dahi olmak zorunda değildir. Kureyşli'nin dışında birinin halife olabileceğini ilk Hariciler iddia ettiler.[61]
- *Emr-i bi'l Ma'ruf ve Nehy-i ani'l Münker* adaletin temelidir.

3.1.2. Tefsir Anlayışı ve Mübhemata Bakış

"Haricilerin ortaya çıkış biçimleri, savundukları ana esaslar ve dayanakları göz önüne alındığında onların, Müslümanlar arasında te'vili, o zamana kadar olduğundan çok fazla ve farklı bir biçimde kullandıkları anlaşılmaktadır. Onlar bu sahanın öncüleri konumundadır."[62] Hariciliği ortaya çıkaranlar; dini tafsilatlı bir biçimde direkt olarak peygamberden öğrenmediğinden Kur'an'ı daha çok kendi geliştirdikleri kültürün etkisinde te'vil etmişlerdir.

"Haricilerin tarihini okuyup onların tefsirle ilgili fikirlerini incelediğimizde, mezhebi görüşlerin akıllarına egemen olduğunu ve ona hükmettiğini görürüz. Hariciler Kur'an'a kendi mezhebi yaklaşımları ışığında bakmış ve Kur'an'ın manalarını onun tesiri altında anlamışlardır. Kur'an'ı kendi fikirlerini destekleyen bir araç olarak görmüşlerdir."[63]

Haricilerin Kur'an'ı anlamaları ve yorumlamaları oldukça yüzeyseldir. "Onlar Kur'an'ın zahirine sıkı sıkıya bağlıdırlar. Batınilerin tam zıddına, kelime ve lafızların zahirine önem vermişler ve zahiri anlama sıkı sıkıya sarılmışlardır."[64] Bu konuda tavizsizlerdir. "Kur'an ayetlerini kendi prensipleri doğrultusunda tefsir etmişler ve bunda da başarılı olmuşlardır."[65]"Onların Kur'an'ın zahirine sıkı sıkıya bağlı olmaları hadis bilgilerinin azlığını da gösterebilir."[66]

---

[61] Akbulut, age , 340
[62] Çalışkan, *Siyasal Tefsirin Oluşum Süreci* , 79
[63] Erten, *Mübhematü'l Kur'an Ve Fırkalar*, 71
[64] Hatice Teber, *Harici Gelenekte Nahvi Ve Lügavi Tefsir*, Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 14(1), 293
[65] Celal Kırca, *Mezhebi Tefsir Ekolünün Ortaya Çıkışı*, 57
[66] Adnan Demircan, *Haricilerin Siyasi Faaliyetleri*, Beyan Yayınları, İstanbul 2015, 63

Haricilerin Kur'an'ı yorumlayış şekilleri, diğer tüm farklı mezhepler ve müfessirler tarafından da ağır biçimde eleştirilmiştir. Örneğin Ali İmran Suresinin 7. ayetinde ifade edilen 'Kalplerinde eğrilik olanlar, sırf fitne çıkarmak, insanları saptırmak ve kendi arzularına göre yorumlamak için ayetlerin müteşabih kısmına tutunup onlarla uğraşıp duran..' kimseler ile hemen hemen çoğu müfessire göre Hariciler kastedilmiştir.[67]

Kurtubiye göre Hariciler, Kur'an'n beyanı hükmünde olan sünneti terk ederek sığ bir şekilde onun zahirine sarılmakta ve böylece onu tam olarak anlamamaktadırlar.[68]

"Hariciler, dini ilimler sahasında ve tefsirde pek eser vermemiş veya yazdıkları eserler günümüze gelmemiştir. Haricilerin klasik dönem tefsir anlayışları ve tefsir örnekleri, tamamen onların muhaliflerinin eserlerinde mevcuttur."[69]

Kur'an te'vili konusundaki tutumlarını daha çok muhaliflerinin eserlerinden öğrendiğimiz Hariciler; Kur'an'a olan yüzeysel bakış açıları, siyasi düşüncelerine Kur'an'dan ve sünnetten delil arayışları Haricilerin Kur'an mübhemlerine de önyargılı bakmalarına, onları itikatları doğrultusunda yorumlamalarına sebep olmuştur. Örneğin Hz. Ali'ye karşı bakış açıları malum olan Hariciler Bakara Suresi 204. ayette:

وَمِنَ النَّاسِ مَن يُعْجِبُكَ قَوْلُهُ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَيُشْهِدُ اللّهَ عَلَى مَا فِي قَلْبِهِ وَهُوَ أَلَدُّ الْخِصَامِ

"İnsanlardan öyleleri vardır ki, dünya hayatı hakkında söyledikleri senin hoşuna gider. Hatta böylesi kalbinde olana (samimi olduğuna) Allah'ı şahit tutar. Halbuki o, hasımların en yamanıdır."

'مِنَ النَّاسِ' ifadesiyle bahsedilen kişinin Hz. Ali olduğunu iddia etmişlerdir.[70] Oysa ki ayette geçen ifade bir çok klasik tefsirde genel bir ifade olarak görülmüş ve herkesi kapsadığı ifade edilmiştir. Örneğin Taberi'nin ilgili ayetin tefsirinde Süddi ve

[67] İsmail Albayrak, *İçimizdeki Öteki: Tefsirde Harici Algılamasına Genel Bir Değerlendirme,* Usul İslam Araştırmaları Dergisi, Sayı 4, 2005, 13
[68] Kurtubi, *El Camii'l Ahkami'l Kur'an* , I, 38
[69] Çalışkan, *Siyasal Tefsirin Oluşum Süreci*, 80
[70] Erten, *Mübhematü'l Kur'an Ve Fırkalar*, 73

Abdullah b. Abbas'dan rivayet ettiğine göre burada bahsedilen kişi yahut kişiler o dönemde yaşamış bazı münafıklarken; Katade, Mücahit, Rebi b. Enes ve Ata'ya göre ise ayette bu ifadelerle tüm münafıklar kastedilmiştir.[71] Velhasıl ayette geçen ifadelerle Hz. Ali'nin uzaktan yakından bir ilgisi yoktur. Ancak Harici siyasi ön kabullerle ayete yaklaşıldığında böyle bir bağlantı oluşturulmuştur.

Yine Bakara Suresi 207. ayette ;

وَمِنَ النَّاسِ مَن يَشْرِي نَفْسَهُ ابْتِغَاء مَرْضَاتِ اللّهِ وَاللّهُ رَؤُوفٌ بِالْعِبَادِ

"İnsanlardan öyleleri de var ki, Allah'ın rızasını almak için kendini feda eder. Allah da kullarına şefkatlidir."

'مِنَ النَّاسِ' ifadesiyle bahsedilen '*insanlardan öylesi*' mübhem ifadesiyle kastedilen o '*kendisini adayan*' kişinin Hz. Ali'nin katili Abdurrahman b. Mülcem olduğu bazı Harici kaynaklarca iddia edilmiştir.[72] Halbuki yine Taberi tefsirinde ifade edildiğine göre; Katade bu ifadeyle 'Ensar ve Muhacir'in kastedildiğini; İkrime 'Muhacirlerden belli kişiler' in kastedildiğini bildirirken, Taberi de ayetin genel ifadesinden hareketle 'her iyiliği emredip kötülüğe mani olanlar' ın kastedildiğini söylemiştir.[73] Bu ayet de Haricilerin bu yorumundan oldukça uzaktır. Aynı zamanda bu örnekte, Kur'an tefsirine önyargılı bakışın, yapılan yorumlarda zamanı ıskalamaya sebebiyet verme konusunda ne denli etkili olduğu da görülmektedir. Zira Hz. Ali'nin katlinin Kur'an'ın inzalinden yıllar sonra gerçekleşmiş olması, ayette geçen ifadeyle Hz. Ali'nin katili Abdurrahman b. Mülcem 'in kastedilmiş olmasını imkansız kılmaktadır.

Haricilerin Kur'an mübhemlerini yorumlamalarına bir örnek de Harici müfessir Muhammed b. Yusuf İtfeyyiş (ö.1332/ 1914)'in Ali İmran Suresi 106. ayette bulunan mübhem ifadelere yakıştırdığı anlamları verebiliriz. Ona göre;

[71] Taberi, age, I, 504-506
[72] Erten, *Mübhematü'l Kur'an ve Fırkalar*, 73
[73] Taberi, age, I, 511-512

يَوْمَ تَبْيَضُّ وُجُوهٌ وَتَسْوَدُّ وُجُوهٌ فَأَمَّا الَّذِينَ اسْوَدَّتْ وُجُوهُهُمْ أَكَفَرْتُم بَعْدَ إِيمَانِكُمْ فَذُوقُواْ الْعَذَابَ بِمَا كُنتُمْ تَكْفُرُونَ

"Nice yüzlerin ağardığı, nice yüzlerin de karardığı günü (düşünün.) İmdi, yüzleri kararanlara: İnanmanızdan sonra kâfir mi oldunuz? Öyle ise inkâr etmiş olmanız yüzünden tadın azabı! (denilir)."

Ayette 'تَبْيَضُّ وُجُوهٌ' '*yüzler ağarır'* ifadesinde belirtilen, yüzleri ağaracak olan kişiler Hariciler; 'الَّذِينَ اسْوَدَّتْ وُجُوهُهُمْ' '*yüzleri kararanlar'* mübhem ifadesiyle kastedilen ise kendilerine muhalif olanlardır.[74] Diğer tefsir kaynaklarında bu ifadelerin nasıl değerlendirildiğine baktığımızda ise bundan çok farklı, daha genel ifadelerle karşılaşıyoruz. Taberi' nin naklettiğine göre, Katade ve Süddi 'الَّذِينَ اسْوَدَّتْ وُجُوهُهُمْ' '*yüzleri kararacaklar*' ifadesi ile önceleri Müslüman olup daha sonra dinden çıkan kişilerin kastedildiğini söylemektedir. Hasan Basri' ye göre ise bunlardan kasıt münafıklardır. Übey b. Kab' a göre ise yüzleri ak olacaklardan maksat bütün müminler, kararacak olanlardan maksat ise bütün kafirlerdir.[75]

Önyargılı bakış açısının ne denli farklı yorumlara sebep olabileceğinin güzel bir örneği olma bakımından Ebu Ümame el Bahili'nin iddiası ise ayrı bir önem taşımaktadır. Zira ona göre ayette '*yüzleri kararır'* denerek bahsedilen kişiler; Haricilerin iddialarının tam aksine Hariciye fırkasının kendisidir.[76]

Harici siyasi bakış açısı ile yorumlanan bir diğer mübhem ifade ise En'am Suresi 71. ayette bulunmaktadır.

قُلْ أَنَدْعُو مِن دُونِ اللّهِ مَا لاَ يَنفَعُنَا وَلاَ يَضُرُّنَا وَنُرَدُّ عَلَى أَعْقَابِنَا بَعْدَ إِذْ هَدَانَا اللّهُ كَالَّذِي اسْتَهْوَتْهُ الشَّيَاطِينُ فِي الأَرْضِ حَيْرَانَ لَهُ أَصْحَابٌ يَدْعُونَهُ إِلَى الْهُدَى ائْتِنَا قُلْ إِنَّ هُدَى اللّهِ هُوَ الْهُدَى وَأُمِرْنَا لِنُسْلِمَ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ

[74] ez-Zehebi, *et-Tefsir ve'l Müfessirun*, Kahire, 1976, II, 332
[75]Taberi, age, II, 335-336
[76] Taberi, age, II, 335-336

"De ki: Allah'ı bırakıp da bize fayda veya zarar veremeyecek olan şeylere mi tapalım? Allah bizi doğru yola ilettikten sonra şeytanların saptırıp şaşkın olarak çöle düşürmek istedikleri, arkadaşlarının ise: «Bize gel!» diye doğru yola çağırdıkları şaşkın kimse gibi gerisin geri (inkârcılığa) mı döndürüleceğiz? De ki: Allah'ın hidayeti doğru yolun ta kendisidir. Bize âlemlerin Rabbine teslim olmamız emredilmiştir."

İbadi Hafsiyye kolunun kurucusu Hafs b.Ebi'l Mikdam(ö.?)'a göre ayette geçen

'كَالَّذِي اسْتَهْوَتْهُ الشَّيَاطِينُ فِي الأَرْضِ حَيْرَانَ لَهُ أَصْحَابٌ يَدْعُونَهُ إِلَى الْهُدَى ائْتِنَا'

'*Şeytanların saptırıp şaşkın olarak çöle düşürmek istedikleri'* kişi Hz. Ali'dir. Onu doğru yola çağıran arkadaşları ise Nehravan halkıdır.[77]

Yine Enfal Suresi 39. ayette geçen;

وَقَاتِلُوهُمْ حَتَّى لاَ تَكُونَ فِتْنَةٌ وَيَكُونَ الدِّينُ كُلُّهُ لِلّه فَإِنِ انتَهَوْاْ فَإِنَّ اللّهَ بِمَا يَعْمَلُونَ بَصِيرٌ

'Fitne ortadan kalkıncaya ve din tamamen Allah'ın oluncaya kadar onlarla savaşın! (İnkâra) son verirlerse şüphesiz ki Allah onların yaptıklarını çok iyi görür.'

"'Fitne' ifadesini 'Haricilerin dışındakiler' olarak yorumlayan ilk Hariciler, bu ayeti kendileri dışındakilerle savaşma için meşruiyet dayanağı olarak görmüşlerdir."[78]

3.2. Şia ve Mübhemat

3.2.1. Şia'nın Ortaya Çıkışı ve Temel Görüşleri

Ortaya Çıkışı Ve Temel Görüşler: Sözlükte "tâbi olmak, desteklemek; şâyi olmak, çoğalmak" anlamlarındaki şiyâ' kökünden türeyen şîa kelimesi "taraftar, yardımcı, destekleyici; bir işi gerçekleştirmek için bir kimse etrafında toplanan grup" mânasına gelir.[79]

[77] Erten, *Mübhematül Kuran Ve Fırkalar*, 73
[78] Demircan, age, 110
[79] Mustafa ÖZ, "Şia", DİA, https://islamansiklopedisi.org.tr/sia#1 (11.05.2019)

Terim olarak Şia, Hz. Peygamber'in vefatından sonra Hz. Ali ve Ehl-i Beyt'ini halifelik (imamet) için en layık kişi olarak gören ve onu nass ve tayinle 'meşru' halife kabul eden; ondan sonraki halifelerin de onun soyundan gelmesi gerektiğine inanan toplulukların müşterek adı olmuştur.[80]

Şia'nın ortaya çıkış zamanı ile ilgili birçok farklı görüş bulunmaktadır. Şia'nın ilk olarak daha Hz. Peygamber hayattayken ortaya çıktığını ifade eden görüş dahi mevcuttur.[81] Bunun dışında "Hz. Peygamberin vefatından sonraki ilk halife seçimi, Hz. Osman'ın şehit edilişi, Sıffin savaşı ve Kerbela faciası, Şia'nın teşekkülü için bir başlangıç olarak gösterilen hadiselerdendir."[82] "Şia'nın kaynağını Semavi dinlerde Hristiyanlık, Yahudilik ve ya her ikisinde arayanlar da vardır. Şia ile Hristiyanlık arasında benzerlik olduğunu iddia edenler olduğu gibi Şia'nın kaynağını Yahudilikte görenler de az değildir."[83] Bunun yanında bazı araştırmacılar da Şiilik hareketini İrani bir temele bağlamışlardır.[84]

"Şia'nın doğuşu çoğu görüşe göre; dini olmaktan ziyade, siyasi görüş ayrılıklarına dayanan, İslam dininde ilk bölünmenin örneğini teşkil eden bir olaydır. Bu cereyanın tohumları, Hz. Osman'ın halife seçiminde yeşermeye başlamıştır."[85]

Bazı sahabelerin muhalefetine rağmen[86] halife seçilen Hz. Osman'ın halifeliği 12 yıl sürmüş ve ilk yarısı her açıdan çok verimli geçmişti. Fakat halifeliğin ikinci yarısı bazı karışıklıklar ortaya çıkmış, Hz. Ali tarafını destekleyenlerle İslam'ın kaydettiği gelişmeleri hazmedemeyen Yahudi –Hıristiyan cemaatler, Hz. Osman'ın otoritesini zaafa uğratmakta birleştiler. Hz. Osman'ı şehit ettiler. Hz. Osman'ın şehit edilmesinden birkaç hafta sonra hicri 36 senesinde Hz. Ali halife seçildiyse de, aralarına sızan siyasi unsurların teşvikiyle Müslümanlar; bir tarafta Hz. Osman'ın

[80] Ethem Ruhi Fığlalı, *Çağımızada İtikadi İslam Mezhepleri*, İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, 2004, 115
[81] Mustafa Öz, '*Şia*',DİA, 2009, XXXIX, 111
[82] Yüksel Çayıroğlu, *Ehl-i Sünnet Ve Şia Arasındaki Temel İhtilaf Noktaları*, Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, XV, sayı 1 ,2013 ,201
[83] Ahmet Vehbi Ecer, *Şia Ve Doğuşu*, Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1983, sayı 1, 138,139
[84] Ecer, age, 140
[85] Sakıb Yıldız, *Şia'nın Kur'an-ı Kerim Tefsiri Hakkındaki Görüşleri*, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,1982, sayı 5, 47
[86] Muhalif olan bazı sahabeler: Selman- Farisi(ö. 32/652), Ebu Zerri'l Gıfari (ö. 32/652) ve Mikdat Bin Esved (ö.35/652)

intikamını almak isteyenler, diğer tarafta Hz. Ali'yi destekleyenler olmak üzere ikiye bölündü. Cemel Vakası olarak bilinen harbe dönüşen bu bölünmeden sonra bu iki gruba o günün tabiriyle '*Şia-i Osman'* ve '*Şia-i Ali'* denmişti. İşte; bu grup, taraftar, mensup manasına gelen kelime, Hz Ali ve imametini destekleyenlere özel isim oldu, bundan böyle kendilerine *'Şia'* adı verildi."[87]

Şia'nın temel görüşleri şu esaslar altında toplanabilir;

3.2.1.1. Tevhid

Yüce Allah birdir ve tektir. Onun zatı her türlü noksan sıfattan münezzehtir. Varlığı bizzat kendindendir. O her şeyden müstağni ve her şey O'na muhtaç olandır. İbadet yalnız ona mahsustur.

3.2.1.2. Nübüvvet

Peygamberlik, Allah'ın seçtiği kullarını, Cebrail vasıtası ve vahiy yoluyla ilahi bir vazife ile mükellef kılmasıdır. Peygamberler insanların en üstünü ve kulların en hayırlılarıdır. Emindirler, günahtan korunmuşlardır (masum), ve tebliğ vazifelerinde en küçük bir noksanlık bulunmaz. Peygamberlik ilahi lütuf ve vazifedir. [88] "Nübüvvet görüşü ehl-i sünnet anlayışa oldukça yakın olan imamiye şiası hadis nakli konusunda yalnızca ehl-i beyt ve imamların rivayetini kabul etmesi bakımından onlardan ayrılır."[89]

3.2.1.3. İmamet

Şia'da imamet dinin temel bir ilkesidir ve imanla ilgili bir meseledir.

"Ümmetin dini ve dünyevi işlerinin tedviri için bir imamın bulunması mutlak zorunluluktur. Gerek ümmeti yönetme, gerekse dini değerleri muhafaza etme açısından nübüvvet misyonunun devamı niteliğindeki imamet makamına kimin layık

[87] Sakıb Yıldız, age, 47-48
[88] Fığlalı, age, 152
[89] Fığlalı, *age*, 154

olduğu meselesi sıradan insanların seçim ve tercihlerine bırakılamaz. Bu konuda yegane otorite nas, yani Allah'ın talimatıdır."[90]

"Şia'da imam hem dini hem de dünyevi lider olup, Hz. Peygamberin vekilidir. İlk imam ise Hz. Ali'dir. Hz. Ali'den sonra evlatlarından on iki imam gelmiştir ve son imam kaybolmuştur. İmamlık Hz. Ali'nin evlatlarının hakkı olup, sahabelerden birçoğu bu hakkı gasbettiğinden münafık olmuşlardır."[91]

Hz. Peygamber vefat ederken tüm ilmini Hz. Ali'ye, o da İmam Hasan'a, o da İmam Hüseyin'e bırakmış ve ta on ikinci imama varıncaya kadar bu ilim böyle babadan oğula devam etmiş, on ikinci imamın kaybolmasıyla Şia bilginlerine intikal etmiştir.[92]

"Şia'ya göre imamlar peygamberlerden farklı olarak vahiy almamakta, fakat ilham almaktadırlar. Her ikisi de Allah'tan alıp duyurdukları için, delil olma bakımından Peygamber sözüyle imam sözünün birbirinden bir farkı bulunmamaktadır."[93]

"İmam, bir olayda şeriatın zahiriyle amel edebileceği gibi zahiri terk edip kendi reyine göre hareket edebilir."[94] "İmamın veliliğine inanmak, dinin temelidir ve bu velayeti kabul etmeden dinin diğer esasları tamamlanamaz."[95]

3.2.1.4. İsmet

İmamet anlayışıyla ilişkili olarak düşünülebilecek olan *İsmet* inancına göre, tıpkı peygamberler gibi imamlar da günahsızdır. Şia'ya göre *İsmet*, imamların masumluğunu ifade etmektedir. İmam; Allah tarafından ilhami bir bilgiyle desteklendiğinden ve Hz. Peygamberin de vekili olduğundan, küçük ve büyük tüm günahlardan korunmuştur. Onlar hata işlemezler, yaptıkları işler şeriatın zahirine aykırıymış gibi görünse dahi muhakkak bir hikmete haizdir.

[90] Öztürk, *Tefsirde Ehli Sünnet Ve Şia Polemikleri*, Ankara Okulu, Ankara 2015, 16
[91] Süleyman Ateş, *İmamiye Şiasının Tefsir Anlayışı,* Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, XX, 147
[92] Ateş, age, 148
[93] Ateş, age, 148
[94] Ateş, age, 149
[95] Ateş, age, 148

3.2.1.5. Mead

Şia'da ölümden sonra ahiret hayatı haktır. İmamiye' ye göre ölümden kıyamete kadar berzah ve en sonra kıyamet gerçektir. "Kıyamete dair Kur'an-ı Kerimde ve hadislerde geçen mizan, soru, hesap, sırat, şefaat, cennet, cehennem hepsi gerçektir; bunların hiçbiri akılla yorumlanamaz, keyfiyetini de bilemeyiz."[96]

3.2.1.6. Adalet

"Şia'ya göre adalet; Allah'ın adil, kulun da iradesinde ve fiillerinde hür ve muhtar oluşudur. Kul fiillerinde hür ve muhtardır. Cebr (zorlama) ve tafviz(havale) yoktur."[97]

3.2.1.7. Rec'at

Rec'at' ın sözlük manası 'geri dönüş' demektir. "Rac'at fikrini ilk ortaya atan kişinin Abdullah b. Sebe olduğu ifade edilmiştir. O Hz. Ali'nin şehit edilmesinden sonra gerçekte onun ölmediğini ve tekrar dünyaya gelerek yeryüzünü adaletle dolduracağını ileri sürmüştür."[98]

"Bu esas Şia'nın Mehdilik akidesinin bir gereğidir. Bunun anlamı, Mehdiyi Muntazar' ın zuhurundan sonra Hz. Peygamber dünyaya dönecektir. Onunla birlikte Hz. Ali ,Hz. Hasan , Hz. Hüseyin ve diğer imamlar da gelirler. O zaman Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer gibi onların hasımları da dirilirler. İmamlar hasımları hakkında kısas yaparlar. Sonra hepsi ölürler, kıyamette tekrar dirilirler."[99]

---

[96] Fığlalı, age, 158
[97] Fığlalı, age, 159
[98] Çayıroğlu, age, 212
[99] Ali Özek, *İmamiye-İsna Aşeriye Şiası Ve Tefsir Anlayışı,* Tarihte Ve Günümüzde Şiilik Sempozyumu, İslami İlimler Araştırma Vakfı, İstanbul 1993, 219

3.2.1.8. Beda

"Beda, Allah'ın belli bir şekilde vuku bulacağını bildirdiği bir olayın, sonradan farklı bir şekilde gerçekleşmesini veya mesbuk bir ilahi hükmün değişmesini gerektiren bazı yeni hallerin meydana gelmesini ifade eder."[100]

"Şiiler, sözlükte belirmek, ortaya çıkmak, gizli bir şeyin sonradan zahir olması gibi anlamlara gelen beda kavramını; Allah'ın ilim, irade ve tekvin sıfatlarının sonradan değişmesi manasında kullanmışlardır."[101]

"Beda inancının ortaya çıkışı ile ilgili olarak ortaya konan en meşhur örnek şudur: Cafer es-Sadık, oğlu İsmail'in kendisinden sonra imam olacağını söylemiş ancak kendisi hayatta iken oğlu İsmail vefat etmiştir. Bunun üzerine Cafer es-Sadık Allah'ın ilim ve iradesinin değiştiğini söyleyerek bu olayı '*Beda*' telakkisine bağlamıştır."[102]

"İmamiyenin beda telakkisini benimsemesi, gabya ait haberleri bildiklerine inanılan imamların, vuku bulacağını önceden haber verdikleri olayların sonradan başka türlü gerçekleşmesi üzerine, inandırıcı bir izah bulmak suretiyle etrafındaki grupların dağılmasını önleme zaruriyetinden doğmuştur."[103]

3.2.1.9. Takıyye

Genel anlamıyla *Takıyye* ;bir kimsenin can korkusuyla düşman karşısında gerçek inancını gizlemesi, muhalifi ve düşmanı ile aynı fikirdeymiş gibi görünmesini ifade eder.

"Şia takıyyeyi iman temeline oturtmuş, isyan etmeye ve üstünlük kurmaya elverişli bir ortam oluşuncaya kadar muhaliflerin baskısından kurtulmak ve yöneticilerin dikkatini çekmemek için onu önemli bir esas olarak benimsemiştir. Onlara göre Hz. Ali'nin ilk üç halifenin hilafetini kabul etmesinin sebebi, onun takıyye yapmasıdır."[104] "Şia'ya

[100] Avni İlhan, '*Beda'*, DİA, 1992, V, .290
[101] Çayıroğlu, age, 211
[102] Çayıroğlu, age, 211
[103] İlhan, '*Beda*', DİA
[104] Çayıroğlu, age, 216

göre daha sonra gelen imamlar da takıyye yaparak mevcut otoriteyi kabul etmiş ve isyanı bu gerekçeyle tecviz etmemiştir."[105]

"Şia İslam inancında ancak can güvenliğinin tehlikede olduğu durumlarda başvurulabilecek bir ruhsat olan takıyyeyi, muhalif kabul ettikleri herkese karşı gerçek inanç ve asıl niyetin gizlenmesine dair şer'i bir vecibe olarak değerlendirmiştir."[106]

3.2.1.10. Sahabeye Bakış

Şia'nın sahabeye bakışı Hz. Peygamberden sonra imamet hakkının Hz. Ali'ye ait olduğu inancıyla paralel olarak düşünülmelidir. Onlara göre Hz. Ali'ye ait olan imamet hakkını gasbettiğine inandıkları ilk üç halifenin hilafeti batıldır. Sahabenin birçoğu da Hz. Ali'nin hilafetini tanımadığından dinden çıkmıştır. Bu iddialarını desteklemek isteyen Şia, Kur'an ve sünnetten birçok ayeti kendilerine delil olarak göstermek için te'villerde bulunmuştur.[107]

3.2.2. Şia'nın Tefsir Anlayışı Ve Mübhemata Bakışı

Tefsir Anlayışı ve Mübhemata Bakış: Şii çevrelerde tefsir diğer tefsir faaliyetlerinde de olduğu gibi rivayet tefsiri şeklinde başlamıştır. "Rivayet tefsirinin kaynağı olarak Kur'an' ın bizzat kendisi, Hz. Peygamber, Sahabe ve Tabiun'u gören Ehl-i Sünnetten farklı olarak Şia, Kur'an ve Peygamber'in yanı sıra Ehl-i Beyt imamlarını ilk kaynak olarak kabul etmektedir."[108] "Şia'ya göre Ehl-i Beyt imamları vahyin inceliklerine ve dini hükümlere vakıf olan alimlerdi. İşte bu nedenle, onların davranışları; ilahi vahiy, maarif ve İslami hükümlerin tecessümüdür."[109] "Yine Şia'ya göre Allah Rasulü, Hz. Ali ve ondan sonraki on bir imam Kur'an- ı Kerim'in tüm öğretilerini biliyordu. Allah Teala' nın murat edip de bu şahsiyetlerin bilmediği bir tek mana ve mesele yoktu."[110]

---

[105] Mustafa Öz, '*Takıyye*' ,DİA, XXXIX, 453
[106] Çayıroğlu, age, 216
[107] Ayrıntılı bilgi için bk. Çayıroğlu, age, 213-216
[108] Aslan Habibov, *İmamiye Şiasının Tefsir Tarihi Ve Günümüze Ulaşan En eski Şii Tefsirler*, Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,2008, Sayı 1, VIII, 209
[109] Ali Rabbani Gulpaygani, *Kelami Fırkalar Ve Mezhepler*, el-Mustafa Yayınları, İstanbul 2014, 145
[110] Ali Ekber Babai, *Tefsir Ekolleri*, el-Mustafa Yayınları, İstanbul 2014, I, 91

Dolayısıyla Şia Kur'an tefsirinde Ehl-i Beyt'in naklettiği rivayetlere dayanır, onlara göre Kur'an tefsirinin ana kaynakları Kur'an, Peygamber ve masum imamlardır.

Kur'an mübhemlerinin yorumu konusunda ise Şia; kendi itikadi görüşlerini desteklemek adına mübhematı fazlaca kullanmış ve onları, itikatlarına deliller olarak sunmuştur. "Şia, mezhep ve görüşlerini te'yid eden delilleri Kur'an'da bulamayınca ayetleri ve hadisleri kendi mezhepleri doğrultusunda te'vil yoluna gitmiştir. Buna bağlı olarak da ' Kur'an'ın bir zahiri bir de batını vardır.' iddiasını ortaya atmışlardır."[111] "Kur'an'ın hem zahir hem de batın manası yalnız Ehl-i Beytten gelir. Ehli Beyt'ten gelen mana anlaşılmasa da kabul edilmelidir. Onlara göre Allah Ku'an'ın zahirini tevhid, nübüvvet ve risalete çağırmaya; batınını da imamet, velayet ve buna bağlı şeylere çağırmaya has kılmıştır."[112] Kur'an'ın tefsir ve te'viline tamamen hakim olan masum imamlar elbette Kur'an mübhemlerini de en doğru şekilde yorumlamıştır. Tüm bu inanışlar dikkate alındığında görülecektir ki Şia'nın Kur'an mübhemlerini kendi itikadi düzleminde değerlendirmesi hiç de zor olmamıştır. Kısacası Şia, mübhem ayetleri ön plana çıkararak kendi anlayışlarını nasslara söyletmişlerdir. "Şii tefsir nosyonu mübhematı ehl-i beyte indirgemiş ya da genelleştirmiştir."[113] Şimdi bunları birkaç örnekle değerlendirelim:

Rahman suresi 19 -22. ayetler:

مَرَجَ الْبَحْرَيْنِ يَلْتَقِيَانِ ﴿١٩﴾بَيْنَهُمَا بَرْزَخٌ لَّا يَبْغِيَانِ ﴿٢٠﴾ فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ ﴿٢١﴾يَخْرُجُ مِنْهُمَا اللُّؤْلُؤُ وَالْمَرْجَانُ ﴿٢٢﴾

'İki denizi birbirine kavuşmak üzere salıvermiştir. Aralarında bir engel vardır, birbirine geçip karışmazlar. O halde Rabbinizin nimetlerinden hangisini yalanlayabilirsiniz? İkisinden de inci ve mercan çıkar.'

[111] Ali Özek age, 220
[112] Ateş, age, 159
[113] Çalışkan, *Siyasal Tefsirin Oluşum Süreci* , 211

Ayetteki mübhem ifadeler Şia tarafından tefsir edilirken; ‘الْبَحْرَيْنِ’ (iki deniz) den kastın Hz. Ali ve Hz. Fatıma olduğu, aralarındaki ‘بَرْزَخٌ’ (berzah)ın Hz. Muhammed(sav) ve ‘ اللُّؤْلُؤُ وَالْمَرْجَانُ’ (inci ve mercan) ın ise Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin olduğu ifade edilmiştir.[114] Ayetin Ehl-i Beyt ile ilgili olduğuna dair en ufak bir işaret dahi olmamasına rağmen, Şii bakış açısına göre yorumlandığında ortaya böyle bir tablo çıkabilmiştir.

Yine Ehl-i Beyt ile ilgili olduğuna dair içinde, önünde ya da sonunda hiçbir işaret olmadığı halde, içinde barındırdığı mübhem ifadeler nedeniyle bu şekilde yorumlanan bir diğer Ayet-i Kerime ise Nur Suresinin 35. ayetidir;

اللَّهُ نُورُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ مَثَلُ نُورِهِ كَمِشْكَاةٍ فِيهَا مِصْبَاحٌ الْمِصْبَاحُ فِي زُجَاجَةٍ الزُّجَاجَةُ كَأَنَّهَا كَوْكَبٌ دُرِّيٌّ يُوقَدُ مِن شَجَرَةٍ مُّبَارَكَةٍ زَيْتُونِةٍ لَّا شَرْقِيَّةٍ وَلَا غَرْبِيَّةٍ يَكَادُ زَيْتُهَا يُضِيءُ وَلَوْ لَمْ تَمْسَسْهُ نَارٌ نُّورٌ عَلَى نُورٍ يَهْدِي اللَّهُ لِنُورِهِ مَن يَشَاء وَيَضْرِبُ اللَّهُ الْأَمْثَالَ لِلنَّاسِ وَاللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ

‘Allah, göklerin ve yerin nûrudur. O'nun nûrunun temsili, içinde lamba bulunan bir kandillik gibidir. O lamba kristal bir fanus içindedir; o fanus da sanki inciye benzer bir yıldız gibidir ki, doğuya da, batıya da nisbet edilemeyen mübarek bir ağaçtan, yani zeytinden (çıkan yağdan) tutuşturulur. Onun yağı, neredeyse, kendisine ateş değmese dahi ışık verir. (Bu,) nûr üstüne nûrdur. Allah dilediği kimseyi nûruna eriştirir. Allah insanlara (işte böyle) temsiller getirir. Allah her şeyi bilir.’

Kummi bu ayeti şu şekilde yorumlamıştır: Ayetteki ‘مِشْكَاةٍ’(kandillik) Hz. Fatıma’ dır. ‘فِيهَا مِصْبَاحٌ الْمِصْبَاحُ فِي زُجَاجَةٍ الزُّجَاجَةُ كَأَنَّهَا’(lamba, ışık vs) Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin’dir. ‘ كَوْكَبٌ دُرِّيٌّ Hz. Fatıma dünya kadınları arasında inci gibi parlayan bir yıldızdır. ‘ شَجَرَةٍ مُّبَارَكَةٍ’ (mübarek ağaç) İbrahim’dir. ‘ لَّا شَرْقِيَّةٍ وَلَا غَرْبِيَّةٍ’(ne doğu ne batı) ne Yahudilik ne de

[114] Tabersi, *Mecmeu-l Beyan Fi Tefsiri’l Kuran*, Beyrut 1994, IX, .300

Hıristiyanlıktır. ‘ يَكَادُ زَيْتُهَا يُضِيءُ ’Ondan ilim fışkırır. ‘ نُّورٌ عَلَى نُورٍ ’İmamdan sonra imam. ‘ يَهْدِي اللَّهُ لِنُورِهِ مَن يَشَاء ’Allah dilediğini imamlara iletir, onların velayeti nuruna sokar. [115]

Ayetin yorumlanma şekline bakıldığında Ehli Beyt vurgusu, imamet anlayışına bağlı olarak yapılan çıkarımlar dikkati çekmektedir.

Fatiha Suresi 7. ayette ise:

صِرَاطَ الَّذِينَ أَنعَمتَ عَلَيهِمْ غَيرِ المغضُوبِ عَلَيهِمْ وَلاَ الضَّالِّينَ

‘Kendilerine lütuf ve ikramda bulunduğun kimselerin yolunu; gazaba uğramışların ve sapmışların yolunu değil!’

Yine Şii müfessirlerinden Kummi’ ye göre bu ayette ‘الضَّالِّينَ’(sapmışlar) denerek kastedilen kişi Ömer b. Hattap’tır.[116]

Yunus Suresi 15. ayette ise:

وَإِذَا تُتْلَى عَلَيْهِمْ آيَاتُنَا بَيِّنَاتٍ قَالَ الَّذِينَ لاَ يَرْجُونَ لِقَاءنَا ائْتِ بِقُرْآنٍ غَيْرِ هَذَا أَوْ بَدِّلْهُ قُلْ مَا يَكُونُ لِي أَنْ أُبَدِّلَهُ مِن

تِلْقَاء نَفْسِي إِنْ أَتَّبِعُ إِلاَّ مَا يُوحَى إِلَيَّ إِنِّي أَخَافُ إِنْ عَصَيْتُ رَبِّي عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ

‘Onlara âyetlerimiz açık açık okunduğu zaman (öldükten sonra) bize kavuşmayı beklemeyenler: Ya bundan başka bir Kur’an getir veya bunu değiştir! dediler. De ki: Onu kendiliğimden değiştirmem benim için olacak şey değildir. Ben, bana vahyolunandan başkasına uymam. Çünkü Rabbime isyan edersem elbette büyük günün azabından korkarım.’

‘‘Ayette ise ‘بَدِّلْهُ’ifadesindeki zamiri, en yakın olan ve de sözü edilen Kur’an’a değil, mezkur olmayan Hz. Ali’ye irca etmişlerdir. Böylece onlar ayeti ‘*Bizimle karşılaşmayı*

[115] *Tefsirul Kummi*, II, 130
[116] *Tefsirul Kummi*, I, 29

ummayanlar; ya bundan farklı bir Kur'an getir ve ya Ali'yi değiştir, dediler' şeklinde tefsir etmişlerdir."[117]

İsra Suresi 9. ayette ise:

إِنَّ هَذَا الْقُرْآنَ يِهْدِي لِلَّتِي هِيَ أَقْوَمُ وَيُبَشِّرُ الْمُؤْمِنِينَ الَّذِينَ يَعْمَلُونَ الصَّالِحَاتِ أَنَّ لَهُمْ أَجْرًا كَبِيرًا

'Şüphesiz ki bu Kur'an en doğru yola iletir; iyi davranışlarda bulunan müminlere, kendileri için büyük bir mükâfat olduğunu müjdeler.'

' لِلَّتِي هِيَ أَقْوَمُ' kısmındaki ism-i mevsulle 'imam' ın kastedildiği ve dolayısıyla Kur'an'ın imama ilettiği iddia edilmiştir.[118]

Yine Kummi'ye göre Tîn suresinde ;

وَالتِّينِ وَالزَّيْتُونِ ﴿١﴾وَطُورِ سِينِينَ ﴿٢﴾وَهَذَا الْبَلَدِ الْأَمِينِ ﴿٣﴾

'İncire, zeytine, Sina dağına ve şu emîn beldeye yemin ederim ki'

Ayetinde ' وَالتِّينِ' (incir) Hz. Peygamber (sav), وَالزَّيْتُون (zeytin) Emiru'l Müminin yani Hz. Ali , ' وَطُورِ سِينِينَ'(Sina Dağı) Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin , ' الْبَلَدِ الْأَمِينِ' (emin belde) ise imamlardır.[119]

Hz. Muhammed 'in vefatından sonra Fedek arazisinin kızı Hz. Fatıma'ya verilmemesi hususu ile ilgili olarak ise birçok ayeti konuyla ilişkili gören Kummi'ye göre yine, Kaf suresi 25. ayette geçen:

مَّنَّاعٍ لِّلْخَيْرِ مُعْتَدٍ مُّرِيبٍ

[117] İsmail Aydın, *Kur'an Mübhemleri Olarak Zamirler*, Tıbyan Yayıncılık, İzmir 2012, 152
[118] Ateş, age, 162
[119] *Tefsiru'l Kummi*, II, 429

"inatçı, hayra bütün gücüyle engel olan, azgın şüpheci" olarak bahsedilenler; hilafeti gasbederek ve Fatıma'ya hakkını vermeyerek hayrı engelleyen ve haksızlık yapan Ebu Bekir ve Ömer'dir.[120]

3.3. Mutezile ve Mübhemat

3.3.1. Mutezilenin Ortaya Çıkışı ve Temel Görüşleri

Ortaya Çıkışı ve Temel Görüşler: Emeviler döneminde neşet edip Abbasiler döneminde İslam fikriyatını meşgul eden bir fırka olan *Mutezile*[121]'nin ortaya çıkışı genellikle şu olaya bağlanmıştır:

"Bir gün Hasan el Basri'nin meclisine bir adam gelir ve ona 'Ey din adamı, zamanımızda bir cemaat zuhur etti (hariciler) kebire sahibini tekfir ediyorlar. Diğer bir cemaat ise kebire sahibini tehir ediyorlar. Ve bunlar 'taat küfürle menfaat vermediği gibi, masiyet de iman ile birlikte olduktan sonra zarar vermez' diyorlar. Bu hususta nasıl inanacağımızı sen bize nasıl hükmedersin?' der. Hasan düşünmeye başlar ve soruya cevap vermeden Vasıl söze karışarak; 'Biz kebire sahibine mutlak mümin veya mutlak kafir demeyiz' dedikten sonra Hasan'ın cemaatinden kendisine katılanlarla birlikte diğer bir sütunun dibine çekildi. Böylece '*el menzile beyne'l menzileteyn'* esası olan 'mümin medhe layıktır, fasık mümin olsa bile methe layık değildir. O, iki şehadeti ikrar etmesi ve hayırlı amelleri yapmış olması sebebiyle kafir de değildir. Eğer tevbe etmeden ölürse cehennemde ebedi kalır. Zira ahirette cennetlik ve cehennemlikten başka fırka yoktur. Fakat onun durumu kafirin durumundan daha hafiftir.' sözlerini söyledi. Vasıl'ın bu yorumu üzerine Hasan, Vasıl bizden uzaklaştı (itizal etti) dedi ve bu kelime ona ve ashabına isim olarak verildi."[122]

Bahsi geçen hadiseden de anlaşıldığı üzere Mutezile'nin ortaya çıkışında Müslümanlar arasındaki bazı görüş farklılıklarının ortaya çıkışı etkili olmuştur. Hz. Osman'ın ölümünden sonra Müslümanların birliği bozuldu, değişik gruplar ortaya çıktı, barış ve güven ortamı bozuldu, Cemel ve Sıffin Savaşaları meydana geldi. "Sonraki yıllarda

[120] *Tefsiru'l Kummi*, II, 170-172, 302
[121] İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi,* Fecr Yayınları, Ankara 2014, 236
[122] Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi,* 236

ise Cemel, Sıffin ve özellikle Tahkim olayına karışan herkesin büyük günah işlediği ve dolayısıyla durumlarının tartışılması gerektiği hususu gündeme geldi. Sözü edilen savaşlarda ölen ve öldürenlerin dünyadaki ve ahiretteki durumlarının ne olacağı tartışması başladı."[123] Yaşanan bu siyasi hadiseler itikadi alana taşınarak inanç haline geldi.

"Tahkim hadisesinden sonra, Hz. Ali başta olmak üzere hakemler ve hakemlere razı olan tüm Müslümanları tekfir eden *Haricile*r, büyük günah işlese de hiçbir müslümanın tekfir edilmemesi gerektiğini ve durumlarının Allah'a bırakılmasının uygun olacağını savunan *Mürcie* tarafların iki ucunu oluşturuyordu. Bu noktada bu iki görüşün orta noktasını bulan *Mutezile*; '*el menzile beyne'l menzileteyn'* fikriyle ortaya çıktı. Buna göre büyük günah işleyen kafir olmamakla beraber tevbe etmeden ölmesi durumunda cehennemde ebedi kalacak ancak cezası kafirinkinden hafif olacaktı. El menzile beyne'l menzileteyn fikrinin ortaya çıkışıyla birlikte Mutezilenin oluşum süreci örülmeye başlamıştır."[124]

"Görüldüğü gibi Mutezile'nin ortaya çıkışında yaşanan sosyal ve siyasi olayların bizzat kendileri olmasa bile sonuçları etkili olmuştur."[125]

"Bu düzlemde ortaya çıkan *Mutezile*, akli bir sistem ve hür düşüncenin temsilcileri olarak şöhret bulmuştur. Meseleleri, ilk defa sistematik olarak aklın ve felsefi düşüncenin ışığı altında incelemek ve böylece kelama alışılmışın dışında, yeni bir yön vermek cesaretini göstermiştir. Hicri ikinci yüzyılın ilk yarısında fikirleri ortaya çıkmaya başlayan bu mezhep, yedinci yüzyıla kadar güçlü bir şekilde varlığını sürdürmüştür. Abbasiler döneminde siyasal iktidarın da desteğiyle büyük bir ilerleme kaydederek sistemleşmiş, hatta bir ara resmiyet kazanmıştır."[126]

---

[123] Osman Aydınlı, *Mutezile Ekolü Teşekkülü İlkeleri Ve İslam Düşüncesindeki Yeri*, Marife, sayı 3, 2003, 32
[124] Aydınlı, age, 36
[125] İlyas Çelebi, *Mutezilenin Klasik İslam Düşüncesindeki Yeri Ve Modern Döneme Etkileri,* Kelam Araştırmaları, 2:2, 2004, 4
[126] Çalışkan, *Siyasal Tefsirin Oluşum Süreci* , 92

Mezhebin temel görüşleri 5 madde altında toplanabilir. Bu beş maddeden herhangi birini kabul etmeyenin Mutezili sayılamayacağı söylenmiştir. Bunlar;

3.3.1.1. Tevhid

Tevhid ilkesi Mutezile'nin temel ilkesidir. Mutezile 'Allahın Birliği' anlamına gelen tevhidi yorumlarken, Allah'ın zatı ve sıfatlarının ayrı olmadığını, dolayısıyla Allah'ın sıfatlarının ezeli kabul edilmesi durumunda Allah ile beraber başka ezeli unsurlar kabul edilmiş olacağından bunun tevhit ilkesine zarar verip aykırılık teşkil edeceğini iddia etmiştir. Bu kabulle hareket eden Mutezile; bunun doğal bir sonucu olarak Kur'an'ın yaratılmışlığı (*Halku'l Kur'an*) ve Allah'ın kıyamette görülmesi *(Ruyetullah*) nin mümkün olmadığı ilkelerini benimsemiştir. [127]

Mutezile Allah'ı sıfatlardan arındırma üzerine bina ettiği tevhid prensibi çerçevesinde, Allah'ın sıfatlarının zatının özü olduğunu yani Allah'ın ilmiyle alim, kudretiyle kadir, hayatla *Hayy* olduğu, yaratılmışların sıfatlarından Allah'ın tenzih edilmesi gerektiği, Allah'ın cisim veya gölge olmadığı, şahıs, cevher veya araz kabul edilemeyeceği, Allah için uzunluk, derinlik ve genişliğin söz konusu olmadığı, Allah'ın kudret, *Hayy* ve *İlim* sıfatlarının zıddı olan acz, ölüm ve cehaletle vasıflandırılamayacağı ve benzeri fikirler üzerinde durmuştur.[128]

Mutezile *Tevhid* ilkesine aykırı görünen bir nass ile karşılaşırsa onu akılla te'vil etmiştir.

3.3.1.2. Adalet

Mutezilede adalet; "Allah'ın bütün fiillerinin hasen (güzel) olduğuna ve ondan kabih (çirkin) fiil sadır olmayacağına inanmaktır. Buradaki güzellik ve çirkinlik görünüş açısından değil, hikmet açısındandır. Zira görünüşte çirkin olan bir şey hikmet

[127] Ayrıntılı bilgi için bknz, Muhammed Ebu Zehra, İslamda Siyasi, *İtikadi Ve Fıkhi Mezhepler Tarihi,* Şura Yayınları, İstanbul 1996
[128] Aydınlı, age, 44

açısından güzel olabilir. Allah kulun menfaati (salahı) doğrultusunda muamelede bulunur."[129]

Mutezile'nin adalet ilkesine göre insan özgür iradeye sahiptir. Fiillerini seçme hürriyetine sahip olduğundan yapıp ettiklerinden sorumludur. Bu adaletin bir gereğidir. Bu esasa göre hareket eden Mutezile insanın fiillerini; iyi yönde de olsa kötü yönde de olsa kendi belirlediğini ileri sürerek kaderi reddetmiştir. Bu sebeple Mutezile'ye *Kaderiyye* de denilmiştir.[130]

"Mutezili alimler 'hem iyiliğin hem de kötülüğün Allah'tan geldiği' görüşüne karşı çıkarak, insanın irade özgürlüğüne sahip olduğunu öne sürer. İnsan iyi işleri de kötü işleri de kendi özgür iradesiyle seçerek yapar. Bunun aksi olan 'iyiliğin de kötülüğün de yaratıcısı Allah'tır' anlayışını savunmak Allah'ın mutlak adaletini yadsımak olur."[131]

"Mutezilenin adalet ilkesine göre Allah kimseye zulmetmeyeceğine göre, ahirette cezalandırılan kişi ancak kendi yaptıklarının bir sonucu olarak cezalandırılabilir. İrade hürriyeti olan insan, Allah'ın kendisine bağışladığı yapabilme gücü (*İstitaat)* ile istediği fiili yapmaktadır. Bu nedenle insanlar fiillerinin yaratıcısı ve yapıcısıdırlar. İnsanların yaptıkları işlerden sorumlu tutulmaları da bundan dolayıdır. İnsanın yapıp ettiklerinde Allah'ın takdirinden veya yaratmasından söz edilemez."[132]

"Mutezile'ye göre Allah'ın adil olması, yalnızca güzel *(Hasen)* olan fiilleri işlemesi, kötü ve çirkin *(Kabih*) hiçbir fiili işlememesi değil aynı zamanda yapması gerekenleri de terk etmemesi demektir. Bundan dolayı adalete riayet etmek Allah için vaciptir."[133] Mutezilenin üzerinde önemle durduğu '*Adl'* ile ilişkili bir başka kavram da '*Aslah*'tır ve kul için hayırlı ve elverişli olanı yaratmanın Allah'a vacip olduğu anlamına

[129] Cağfer Karadaş, *Mutezile Kelam Okulunun Oluşum Ve Gelişim Süreci*, Marife Dergisi, 2003, sayı 3, 24
[130] Ayrıntılı bilgi için bk. İlyas Üzüm, "*Kaderiyye"*, TDV İslâm Ansiklopedisi, https://islamansiklopedisi.org.tr/kaderiyye (11.05.2019)
[131] Maksut Çetin, *Mutezilenin Adalet Anlayışı Ve Sosyo-Politik Nedenleri*, Ekev Akademi Dergisi, 2013, Sayı 57, 400
[132] Hamdi Gündoğar, *Mutezile Mezhebinde İnsanın Fiilleri Problemi*, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, VIII/2, 2004, 207
[133] Çetin, age, 403

gelmektedir. "Onun hikmeti, kulların iyiliğine riayet etmeyi gerektirmektedir. İyi-kötü, güzel-çirkin, adalet-zulüm üzerindeki görüşler aslah fikrinin temelini oluşturmaktadır. Allah aslah dışında olanı yapmaz. Çünkü aslah dışında yaparsa bu yaptığı şey ya nakıs olur ya cehl olur ya da bir ihtiyaçtan doğar ki Allah bunlardan uzaktır."[134]

3.3.1.3. el Va'd ve'l Vaid

"Mutezile'ye göre, '*Va'd'* iyilik yapanları ödüllendireceğini va'd eden Allah'ın bu sözünden asla dönmemesi ve bu mükafatı vermesi; '*Vaid'* ise; kötülük yapanları, günah işleyenleri ve adaletsizlik yapanları cezalandırmakla ve ebedi cehennemlik olmakla tehdit eden Allah'ın, bu tehditinden vazgeçmemesidir."[135] Bu prensip Mutezile'nin adalet prensibiyle doğrudan ilişkilidir.

"Mutezile *Va'd ve Vaid* konusunu ilahi adaletle ilişkilendirmekte, buna bağlı olarak da 'hüsun- kübuh' , 'büyük günah' ve 'şefaat' gibi konularla birlikte tartışmaktadır."[136]

Va'd ve Vaid esası tarihi bakımdan, büyük günah işleyenin durumuyla ilgili tartışmanın bir sonucu olarak gündeme gelmiştir. Bu esasa göre Allah iyilik edenlere mükafatlarını, kötülük edenlere ise cezalarını vereceğini vaat etmiştir. Çünkü kul adalet ilkesi gereği fiillerini seçmede özgürdür ve dolayısıyla fiillerinden sorumludur. Allah'ın vadinden dönmesi, suçluyu affetmesi caiz değildir. Büyük günah işleyen kimse Allah'a ve Rasulüne iman etmiş olsa bile tevbe etmeden ölürse ebedi cehennemdedir. Ancak onun cehennemdeki durumu kafirinkinden hafiftir.

3.3.1.4. el Menzile Beyne'l Menzileteyn

Büyük günah işleyenin durumunu 'tevbe etmeden ölürse cehennemliktir' diyerek belirleyen Mutezileye göre büyük günah sahibi ne mümin ne de kafirdir. O ikisinin arasında bir yerdedir. Cehennemde kalacak fakat azabı kafirlerinkinden hafif olacaktır.

---

[134] Aydınlı, age, 46
[135] Aydınlı, age, 42
[136] Orhan Aktepe, *Mutezile Ve Ehli Sünnete Göre Va'd Ve Vaid İlkesi*, Kelam Araştırmaları, 9:1, 2011, 159

İlk olarak Vasıl b. Ata tarafından ortaya atılan bu fikir başlangıçta siyasi çıkışlı olmasına rağmen zaman içerisinde itikadi bir ilke haline gelmiştir. Bu ilke çerçevesinde küfür, nifak, fısk, iman gibi bazı kavramlar tartışılmıştır.

"Vasıl ameli imandan bir cüz olarak kabul eder ve müminler, kafirler ve münafıklar hakkında Kur'an'da bulunan ve hadislerde varid olan hükümlerin büyük günah işleyen kimseye uygulanamayacağını ifade eder. Bu durumda bunlara uygun başka hüküm vermek gerekecektir ki, Vasıl bu sorunu, iman makamı ile küfür makamı arasında üçüncü bir makam bulunduğunu söyleyerek çözer. Bu tür, günahlardan tevbe ederse iman makamına döner, etmezse küfürde kalır; fasık olarak adlandırılan bu kimse cehennmede ebedi kalmak üzere cezalandırılır."[137]

3.3.1.5. Emr-i bi'l Ma'ruf Nehy-i ani'l Münker

"Mutezile'nin beş temel ilkesinden biri olan '*Emr-i bi'l ma'ruf ve nehy-i ani'l münker'*, nazari olan diğer ilkelerden farklı olarak ameli yönü bulunan tek ilkedir."[138]

Diğer tüm Müslüman fırkaların da kabul etmiş olduğu bu esas Mutezile'de oldukça önemlidir. İnsanları iyiye ve doğruya yönlendirmek, kötülük ve yanlışlardan alıkoymak manasına gelen bu esas Mutezilede zaman zaman Müslümanlara yönelik baskılara neden olmuştur. *Halku'l Kur'an* konusunda kendi fikri yapısını hak olarak gören Mutezile, emr-i bi'l ma'ruf ilkesi gereği, kendi doğrusunu zamanın bazı farklı düşüncedeki alimlerine kabul ettirmeye çalışmış, bunu yaparken de Hucurât Suresi 9. ayeti delil olarak göstermiştir.[139]

"Mutezileye göre iyiliği emretmek ile kötülüğü nehyetmek arasında uygulama hususunda farklılık vardır. İyiliği emretmede salt emir yeterlidir. İyiliği ihmal edene zorla yaptırma diye bir şey olamaz. Namazı terk edeni namaza zorla yöneltmenin gerekmemesi gibi. Münkerden nehyetmede ise sadece nehy yeterli değildir. Burada

[137] Aydınlı, age, s.41
[138] Mahsum Aytepe, *Mutezile Kelamında Ötekine Ulaşma Kaygısı Olarak emr-i bi'l ma'ruf nehy-i ani-l münker İlkesi,* Mukaddime , 2017, 93
[139] 'Eğer müminlerden iki gurup birbirleriyle vuruşurlarsa aralarını düzeltin. Şayet biri ötekine saldırırsa, Allah'ın buyruğuna dönünceye kadar saldıran tarafla savaşın. Eğer dönerse artık aralarını adaletle düzeltin ve (her işte) adaletli davranın. Şüphesiz ki Allah, âdil davrananları sever.' Hucurat 9

münkeri yapan kişinin içinde bulunduğu şartlara göre nehyin mahiyeti değişir. Mesela içki içen önce nehyedilir, bundan sakınmazsa bunu terk edinceye kadar onla mücadele edilir ve mücadelenin şekli kişinin tavrına göre değişir."[140]

3.3.2. Mutezilenin Tefsir Anlayışı Ve Mübhemata Bakışı

Tefsir Anlayışı ve Mübhemata Bakış: Diğer tüm fırkalarda olduğu gibi Mutezile de iddia ettiği fikirlerine dayanak olarak Kur'an-ı Kerim'i görmüş ve delillerini oradan çıkarmıştır. Mutezilenin bahsedilen bu beş esasını tüm Mutezili tefsirlerde görmek mümkündür. Delillerini Kur'an'da ararken görüşleriyle çatışan nasslarla karşılaştıklarında, onları güçlü akılcı yöntemleriyle tevil etmişler, tevilleri sırasında diyalektik yöntemini bolca kullanmışlardır.

"Diğer fırkalarda olduğu gibi Mutezile de kendi görüş ve prensiplerini destekleme gayesi ile nasslardan delil arama yönüne giderek dil kurallarına aykırı bir şekilde kelimelerin lügavi anlamlarına uygun düşmeyecek manalar yüklemiş, bazı ayetlerle ilgili zoraki yorumlar ortaya koymuştur. Onlar temel prensiplerine muhalif olan noktalarda, bazı ayetlerin meşru olmayan ve şaz olan kıraatlerini esas alarak tevil yapmış, yerine göre cümle içinde fail olan bir kelimeyi mef'ul veya mef'ul'ü de fail olarak değerlendirmişlerdir. Dini bazı gerçekleri ilmi bir yolla te'vil cihetine gitmiş, muhkem ayetlerden daha çok müteşabih ayetler üzerine durmuşlardır."[141]

"Mutezile, ortaya koyduğu beş prensibe uygun gelen ayetleri olduğu gibi kabul etmekte ve tevile gitmemektedir. Fakat prensiplerine aykırı düşen ve prensipleriyle çatışan ayetleri akıl ve mantık kurallarıyla tevil etmektedir. Tefsirde ayetlerin lügat manalarını esas almakta, nüzul sebeplerine ve işari anlamlarına pek iltifat etmemektedir. Onlara göre, tefsirde esas olan kelimelerin zahiri anlamlarıdır. Nüzul sebepleri ve işari anlamları ise ikinci plandadır."[142]

Mutezile alimleri tefsirde akla büyük önem vermiş, müteşabih ayetlerin tefsirinde Mutezili ilke ve esasları istikametinde tevillerde bulunmuştur. Ayetlerin tefsirinde

[140] Aytepe, age, 94
[141] Çetin, age, 403
[142] Celal Kırca, *Mezhebi Tefsir Ekolünün Ortaya Çıkışı*, 58

akıldan sonra ikinci kaynak olarak kelimelerin lügavi manalarını kullanmış ve cahiliye arap şiiri örneklerinden de istifade etmiştir. Mutezili alimlerinin mübhemata yaklaşımlarını ortaya koyan örneklerden bir kaçını inceleyelim:

Bakara Suresi 138. ayet

صِبْغَةَ اللّهِ وَمَنْ أَحْسَنُ مِنَ اللّهِ صِبْغَةً وَنَحْنُ لَهُ عَابِدونَ ﴿١٣٨﴾

"Allah'ın (verdiği) rengiyle boyandık. Allah'tan daha güzel rengi kim verebilir? Biz ancak O'na kulluk ederiz (deyin)."

Ayette صِبْغَةَ اللّهِ *'Allah'ın boyası'* mübhem ifadesini Zemahşeri *Keşşaf* isimli eserinde sahip olduğu Mutezili bakış açısına göre yorumlamıştır. Allah sadece '*Aslah'* olanı yapacağından, yani kul için hayırlı ve elverişli olanı yaratmak Allah için vacip olduğundan ayetin yorumu buna göre şekillenmiştir.

Buna göre ayetteki ifade 'Allah'ın kişiyi temizlemesi' anlamını içerir. Hristiyanların sarı bir su ile çocuklarını vaftiz edip böylelikle günahlarından arındıklarına inanmalarına karşılık Zemahşeri; " وَمَنْ أَحْسَنُ مِنَ اللّهِ صِبْغَةً '*Allah'ın boyasından daha güzel boyası olan kimdir?'* Yani Yüce Allah kullarını iman boyasıyla boyar ve onları küfrün pisliklerinden ve kirlerinden arındırır. Böyle olması hasebiyle de onun boyasından daha güzel boyası olan yoktur ve olamaz da." demiştir.[143]

Yine Mutezili düşünce tarzı nedeniyle İsraili veya kaynağı belirsiz bilgilere itimat etmeyen Ebu Müslim el İsfehani (ö. 322/934) ise, klasik tefsirlerde genellikle İsraili kaynaklardan elde edilen bilgilerle açıklanan Bakara Suresi 248. ayeti kendince yorumlamıştır.

[143] Zemahşeri, *el Keşşaf*, Ekin Yay, İstanbul 2016, I, 375

وَقَالَ لَهُمْ نِبِيُّهُمْ إِنَّ آيَةَ مُلْكِهِ أَن يَأْتِيَكُمُ التَّابُوتُ فِيهِ سَكِينَةٌ مِّن رَّبِّكُمْ وَبَقِيَّةٌ مِّمَّا تَرَكَ آلُ مُوسَى وَآلُ هَارُونَ تَحْمِلُهُ الْمَلآئِكَةُ إِنَّ فِي ذَلِكَ لآيَةً لَّكُمْ إِن كُنتُم مُّؤْمِنِينَ ﴿٢٤٨﴾

"Peygamberleri onlara: Onun hükümdarlığının alâmeti, Tabut'un size gelmesidir. Meleklerin taşıdığı o Tabut'un içinde Rabbinizden size bir ferahlık ve sükûnet, Musa ve Harun hanedanlarının bıraktıklarından bir kalıntı vardır. Eğer inanmış kimseler iseniz sizin için bunda şüphesiz bir alâmet vardır, dedi."

"Ayette geçen 'التَّابُوتُ' ve 'سَكِينَةٌ' mübhem ifadelerini açıklarken mitolojik karakterli bilgilere itibar etmeyen İsfehani, Sekineyi Tabutun içinde bulunan bir şey olarak düşünmüş ve bu farazi düşüncesini şöyle açıklamıştır: *Tabutun içinde Allah'ın Hz. Musa, Harun ve onlardan sonra gelen peygamberlere gelen kitaplar ile, bu kitaplarda kayıtlı olan, 'ilahi irade Talut ve ordusuna yardım edip onları düşman korkusundan emin kılacaktır' müjdesi vardır."*[144]

Verilen örneklerin dışında, Mutezili bakış açısının tesiriyle yorumlanan mübhem ifadelere bir misal de yine Ebu Müslim el İsfehani'nin Felak Suresinde geçen 'düğümlere üfleyenler' ifadesi sayılabilir.

Felak Suresi 4. ayet:

وَمِن شَرِّ النَّفَّاثَاتِ فِي الْعُقَدِ ﴿٤﴾

'Düğümlere üfüren üfürükçülerin şerrinden…'

"Birçok Sünni müfessire göre ayette kastedilen mana 'düğümlere üfleyerek büyü yapmaya çalışan insanlar' dır. Ancak sahip olduğu Mutezili düşünce sisteminde büyünün gerçekliğine yer olmadığından, İsfehani ayeti oldukça farklı yorumlamıştır. Buna göre Allah bu ayette, erkeklerin karar ve görüşleri üzerinde etkili olan kadınların şerrinden sakınılmasını tembihlemektedir. Kadınlar, erkeklerin gönüllerinde büyük bir

[144] Mustafa Öztürk, *Kur'an'ın Mutezili Yorumu,* Ankara Okulu, Ankara 2015, 99

sevgi halesi oluşturdukları için onları yönlendirir, karar ve görüşlerinde belirleyici olurlar. Bu yüzden ayette, Hz. Peygambere kadınların erkekler üzerindeki etkili ve belirleyici tasarrufundan Allah'a sığınması gerektiği bildirilmiştir."[145]

Görüldüğü üzere Mutezili alimler de, Kur'an mübhematını açıklarken sahip oldukları itikadi düşünceleri yorumlarına yansıtmışlardır. Ancak Mutezili alimler müteşabihatı yorumlarken itikadi ilke ve esaslarını tefsirlerine yansıtmada daha aktifken, mübhemat yorumlamada bu kadar belirgin bir durum söz konusu değildir. Onlar mübhematın yorumunda daha objektif ilkelere dayanmıştır denebilir. Özellikle diğer itikadi mezheplere bağlı olan müfessirlerin bu konudaki tutumları göz önüne alındığında Mutezilenin mübhemata bakışı nispeten tarafsız görülebilir.

3.4. İşari Tefsir ve Mübhemat

"'*İşaret*' bir manayı, düşünceyi veya duyguyu üstü kapalı bir şekilde anlatma anlamında bir tasavvuf terimi olup; mutasavvıflar herkesin bilmesi gerekmeyen, açığa vurulması haline yanlış anlaşılmaya yol açan veya çok derin ve ince bir anlam taşıdığı için kelimelerle dile getirilemeyen hususları, kutsal metinlerdeki dolaylı anlamları ehli olanlara anlatmak istediklerinde sözlü ve yazılı olmayan bu anlatım yolunu kullanmayı tercih etmişlerdir."[146]

"Tasavvuf ehlinin Kur'an anlayışının bir neticesi sayılabilecek *İşari Tefsir* ise, tasavvufun nazari değil de ameli yönünün bir yansımasıdır. Tasavvufta 'maksadı söz aracılığı olmadan başkasına bildirme, ibare ile anlatılamayan, yalnızca ilham, keşf gibi yollarla elde edilmiş bilgi ve sezginin kavrayabileceği gizli mana' şeklinde tanımlanan '*İşaret'*ler yoluyla Kur'an ayetlerinin tamamının ya da bir kısmının yorumlandığı tefsirler de *İşari Tefsir* adını almışlardır."[147]

[145] Öztürk, *Kur'an'ın Mutezili Yorumu,* 128
[146] Süleyman Uludağ, *'İşaret'*, DİA, 2001, XXIII, 423
[147] Muhammet Vehbi Dereli, *İşari Tefsir Anlayışına İlişkin Bazı Mülahazalar*, Diyanet İlmi Dergi, XLVIII, sayı 4, 24

Sufilere göre Kur'an'da mevcut kelime, lafız ve cümlelerin ilk bakışta akla gelen dış (*zahir*) anlamlarından başka bunların sufinin marifetteki derecesine göre halka halka genişleyen iç (*batın*) manaları da vardır. Bu manaya ulaşmak, bilgi birikimi ve tefekkür kabiliyetinin yanında ahlaki olgunluğu da gerektirir. "Kur'an' ın dış anlamını Arapça bilenler, iç anlamını ise yakin ehli olan arifler bilir. Bunun yanında mutedil mutasavvıflar batıni mananın dış anlamı geçersiz kılmaması gerektiğini özellikle belirtirler."[148]

Kur'an ayetlerinin işari anlamlarının olup olamayacağı sorusu bir çok alim tarafından tartışma konusu yapılmıştır. Kur'an ayetlerinin tefsirinde ayetlerin zahiri anlamlarının dışında bir anlamı olamayacağını savunanlar yanında, pekala işari bazı anlamlar taşıyabileceklerini savunanlar da vardır. Burada 'tefsir' kavramı kesinlik ifade eden bir kavram olduğundan ayetlerin işari anlamlarına değinen açıklamaların 'te'vil' kategorisinde değerlendirilmesi daha makul görülebilir.

"Genel kabule göre 'işari tefsir/ yorum', kalbe doğan ilham ve sezgi ışığında ayetlerin izah edilmesi faaliyetinden ibarettir. O halde bu tür yorumlar katiyet ifade eden ve bağlayıcı özelliği olan yorumlar değildir. Ayeti zahir anlamı dışında bazı manalar(işaretler) hamlederek açıklayan müfessir, zahir anlamı inkar etmediği gibi, kendi sübjektif yorumunun mutlak doğru olduğu iddiasında da olmamalıdır."[149]

Kur'an ayetlerinin işari yorumlarının yapılabilmesi için mutedil mutasavvıflarca da kabul edilen bazı şartlar vardır.[150] Buna göre;

1. İşari tefsir müfessirin Ayet-i Kerime'de zahir anlamın dışında bir başka anlam sezmesi ile ortaya çıkar.
2. Ayete bu yolla verilen manalar, herkesin hissetmediği, yalnızca Allah'ın kalbini açarak basiretini aydınlattığı bazı kimselerin zihninde yer alan anlamlardır. Yani '*vehbi*' bir bilgidir.

---

[148] Uludağ, '*İşari Tefsir'*, DİA

[149] Yunus Emre Gördük, *İşari Tefsirde Yorum-Algı Problemi*, Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Uluslar Arası Yanlış Algılar Ve Doğru İslam Sempozyumu Tebliğleri, Şanlıurfa 2016, 335

[150] Ayrıntılı bilgi için bk : Gördük, *Tarihsel ve Metodolojik Açıdan İşârî Tefsir,* İnsan Yayınları, İstanbul 2013 ; Mahmut Ay, *İşarî Tefsirde Yöntem Meselesi*, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2012

3. Bu tefsirde sufinin ön fikir ve yargıları yoktur, olmamalıdır. Müfessir, bulunduğu makamda içine doğan ilham ve işaretlerle ayetleri anlamlandırmaya çalışır.
4. İşari tefsir, ilk anda akla gelmeyen, fakat tefekkürle, ayetin işaretinden kalbe doğan mana ile meydana gelir.
5. "İnsanları yanlış bir anlayışa sevk etmekten kaçınmak isteyen ve bu manaları herkesin hazmedemeyeceğini düşünen sufiler, kalplerine doğan bu ledünni bilgiyi kapalı bir üslup ile rumuz ve işaretler yoluyla ifade etmişlerdir. Yaptıkları tefsirlere de tefsir değil, işaret adını vermişlerdir."[151]

"Dinin nazari planda anlaşılması ve ameli boyutta uygulanması noktasında diğer İslami ekollere nispetle kendine has bir yöntem ve anlayışa sahip olan sufiler de erken dönemlerden itibaren Kur'an'ı yorumlamaya başlamışlar ve bunları müstakil eserlerde bir araya getirmişlerdir. Elde mevcut en eski işari tefsirin 283/896 veya 293/905'te vefat eden Tüsteri'nin *Tefsiru'l-Kur'ani'l Azim*'i olduğu dikkate alınırsa sufi tefsirin ne kadar erken başladığı anlaşılacaktır."[152]

Bu alanda çalışmalar yapan müfessirler ve eserlerinden bazıları ise; Muhammed b. Hüseyin es-Sülemi(ö.412/1021)' nin *Haka'iku't Tefsir*'i, Ebu İshak es-Salebi(ö.427/1035) 'nin *el Keşf ve'l Beyan an Tefsirul Kur'an*'ı, Abdulkerim el-Kuşeyri(ö.465/1072) 'nin *Letaifü'l İşarat*'ı, Muhyiddin İbnü'l Arabi(ö.638/1240) 'nin *el Fütühatü'l Mekkiyye'*si, Abdurrezzak el Kaşani(ö.736/1335) 'nin *Tevilatü'l Kur'an*'ı, Sadrettin Konevi(ö.673/1274) 'nin *İcazü'l Beyan fi Te'vil-i Ümmi'l Kur'an*'ı, İbn Acibe(ö.1224/1809) 'nin *Bahru'l Medid*'i olarak sayılabilir. Osmanlı dönemi işari tefsirlerinin en kapsamlı ve ilgi göreni ise İsmail Hakkı Bursevi(ö.1137/1725)' nin *Ruhu'l Beyan'*ıdır.

Kur'an ayetleri arasında ahkam ayetlerinden huruf-u mukattaya ve müteşabihata kadar tüm farklı çeşitteki ayetlerle ilgili işari yorumlar yapan Sufiler elbette Kur'an'ın mübhem ayetleri ile ilgili de işari yorumlarda bulunmuşlardır. Bunlardan birkaç tane örnek verelim:

[151] Dereli, age, 25
[152] Ahmet Yıldırım, *İslam ve Yorum*, Malatya İlahiyat Vakfı, Malatya 2017, II ,468

Burûc Suresi 21 ve 22. ayetlerde yer alan;

بَلْ هُوَ قُرْآنٌ مَّجِيدٌ فِي لَوْحٍ مَّحْفُوظٍ

‘*Hakikatte o levhi mahfuzda bulunan şerefli bir Kur’an’dır.*

‘*Levh-i mahfuz’* ifadesini Gazzali(ö.505/1111) ‘Müminlerin kalbidir’ şeklinde tefsir etmiştir.[153]

Aynı ifadeyi Kuşeyri ise şu şekilde yorumlamıştır;

“Kur’ân burada yazılıdır. Bu arada tefsirdeki bilgiye göre *Levh-i Mahfûz,* beyaz bir inciden yaratılmış olup iki kapağının genişliği gök ve yerin arası kadar olan kırmızı bir yakuttandır. Üst tarafı Arşa bağlı, alt tarafı ise değerli bir meleğin kucağındadır. Bu arada Kur’ân Levh’te korunduğu gibi aynı zamanda müminlerin kalplerinde de korunmaktadır.”*[154]*

Yine Hadid Suresi 4. ayette yer alan;

هُوَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوَى عَلَى الْعَرْشِ يَعْلَمُ مَا يَلِجُ فِي الْأَرْضِ وَمَا يَخْرُجُ مِنْهَا وَمَا يَنزِلُ مِنَ السَّمَاء وَمَا يَعْرُجُ فِيهَا وَهُوَ مَعَكُمْ أَيْنَ مَا كُنتُمْ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ ﴿٤﴾

“O, gökleri ve yeri altı günde yaratan, sonra Arş'ın üzerine istivâ edendir. Yere gireni ve ondan çıkanı, gökten ineni ve oraya yükseleni bilir. Nerede olsanız, O sizinle beraberdir. Allah yaptıklarınızı görür.”

‘مَا يَلِجُ فِي الْأَرْضِ’ (yere gireni) , ‘وَمَا يَخْرُجُ مِنْهَا’ (yerden çıkanı), ‘مَا يَنزِلُ مِنَ السَّمَاء’ (gökten ineni), ‘مَا يَعْرُجُ فِيهَا’ (göğe yükseleni) mübhem ifadelerini Kuşeyri şu şekilde yorumlamıştır:

[153] el- Gazâlî, *İhyâ-u ‘Ulûmi’d Dîn,* terc. Ali Arslan, Merve yayınları, III, 24
[154] El-Kuşeyrî, *Letâifu’l-İşârât* , ter. Mehmet Yalar, İlk harf yayınları, VI, 290.

"Yere gireni, ondan çıkanı bilir." Yani yere giren damlaları, hazineleri, tohumları, onda gömülen ölüleri ve ondan çıkan bitkileri, fışkıran pınarları ve çıkartılan madenleri bilir. Bir yoruma göre de kul gömüldüğü zaman, Allah kalbindeki ihlâslı tevhidini, çeşitli üzüntü ve hüsranlarını, şüphesini ve inkârını, iyi ve kötü vasıflarını ve size saklı kalan buna benzer şeyleri bilir. "Gökten ineni" Yağmuru ve rızıkları veya meleklerin getirdiği hüküm ve vahyi bilir. Bir yoruma göre de gökten Allah'ın velilerinin kalpleri üzerine inen lütufları, keşifleri ve çeşitli değerli halleri bilir. "Oraya yükseleni bilir." Yani oraya yükselen melekleri, kulların ibadetlerini, halkın dualarını, mükelleflerin amel defterlerini ve müminlerin ruhlarını bilir. Bir yoruma göre de oraya yükselen velilerin nefeslerini ve hasretlerini, çıktıkları zaman bilir."[155]

Ali İmran Suresi 96. ayette ise:

'إِنَّ أَوَّلَ بَيْتٍ وُضِعَ لِلنَّاسِ لَلَّذِي بِبَكَّةَ مُبَارَكًا وَهُدًى لِّلْعَالَمِينَ ﴿٩٦﴾'

"Şüphesiz, âlemlere bereket ve hidayet kaynağı olarak insanlar için kurulan ilk ev (mâbet), Mekke'deki (Kâbe)dir."

' أَوَّلَ بَيْتٍ وُضِعَ لِلنَّاسِ ' (insanlar için kurulan ilk ev) ifadesini Tüsteri(ö. 283/896) 'Hz. Muhammed'in kalbi' olarak yorumlamıştır.[156]

Yine sufilerden bazısı Kur'an mübhemlerini yorumlarken, ayetlerin tasavvufi işaretlerine değindiklerinde tasavvuf yolundaki insanlarla ilgili bazı sonuçlara ulaşabilmişlerdir. Örneğin İbn Acibe *Bahru'l Medid* adlı eserinde Bakara Suresinin 14 ve 15. ayetlerini bu yönde yorumlamıştır:

[155] El- Kuşeyrî*, Letâifu'l-İşârât*, 13- 14.
[156] Tüsterî, *Tefsîru't-Tüsterî*, 50

وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ آمِنُواْ كَمَا آمَنَ النَّاسُ قَالُواْ أَنُؤْمِنُ كَمَا آمَنَ السُّفَهَاء أَلا إِنَّهُمْ هُمُ السُّفَهَاء وَلَكِن لاَّ يَعْلَمُونَ ﴿١٣﴾وَإِذَا لَقُواْ الَّذِينَ آمَنُواْ قَالُواْ آمَنَّا وَإِذَا خَلَوْاْ إِلَى شَيَاطِينِهِمْ قَالُواْ إِنَّا مَعَكُمْ إِنَّمَا نَحْنُ مُسْتَهْزِؤُونَ ﴿١٤﴾اللّهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ وَيَمُدُّهُمْ فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ ﴿١٥﴾

"Onlara, "İnsanların inandıkları gibi siz de inanın" denildiğinde ise, "Biz de akılsızlar gibi iman mı edelim?" derler. İyi bilin ki, asıl akılsızlar kendileridir, fakat bilmezler. (Bu münafıklar) müminlerle karşılaştıkları vakit «(Biz de) iman ettik» derler. (Kendilerini saptıran) şeytanları ile baş başa kaldıklarında ise: Biz sizinle beraberiz, biz onlarla (müminlerle) sadece alay ediyoruz, derler. Gerçekte, Allah onlarla istihza (alay) eder de azgınlıklarında onlara fırsat verir, bu yüzden onlar bir müddet başıboş dolaşırlar."

İbn Acibe eserinde وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ ifadesinde هُم zamiriyle mübhem bırakılmış kişileri tefsirinde 'münafıklar' olarak değerlendirdikten sonra, ayetlerin işari yorumunda bu kişileri 'velileri kabul ile red arasında gidip gelen kişiler' olarak tekrar bir değerlendirmeye tabi tutar. Ona göre bu kişiler tasavvuf ehli ariflerle karşılaşınca onlara, 'Sizin Hak yolunda olduğunuza inandık, halinizi tasdik ettik' derler. Tasavvufu ve velileri şiddetle inkar eden münkirlerin yanına geldiklerinde, veliler hakkında ileri geri konuşurlar, onları inkar ederek, 'Biz onlarla alay ediyorduk' derler. Allah da onlarla alay eder.[157]

Görüldüğü üzere çeşitli siyasi bakış açılarıyla yapılan tefsir çeşitlerinde olduğu gibi, ayetlerin zahirinin ardında gizlenmiş Batıni manaları olduğunu savunan İşari Tefsirlerde de mübhem ifadeler oldukça farklı biçimlerde yorumlanabilmiştir.

[157] İbn Acibe el Hasani, *Bahru'l Medid fi Tefsiri Kurani'l Mecid*, Semerkand Yayınları, İstanbul 2016, I, 273

SONUÇ

Kur'an-ı Kerim'de yer alan başta belirsiz zamir, ismi işaret, ismi mevsul, cins isimler ile; belirsiz zaman, mekan ve miktar ifadeleri olmak üzere, kendisinden ne kastedildiği kesin olarak belli olmayan ifadelere Kur'an'ın mübhem ifadeleri denilmektedir.

Kur'an-ı Kerim'in ilahi bir kelam olması sebebiyle sahip olduğu yapı, çok sayıda mübhem ifadeyi bünyesinde barındırmasına neden olmaktadır. Zira Kur'an, belirli bir zaman dilimdeki az sayıdaki bir insan topluluğuna yönelik indirilmiş olmayıp evrensel bir nitelik taşımaktadır. 23 senelik inzali süresince ayetlerin çoğu, yaşanan belirli olaylar üzerine, bahsedilen olayların içerisinde yer alan kişilerle ilgili olarak gönderilmiş olmasına rağmen; bu kişi, topluluk veya mekan isimleri ayetlerde zikredilmeyerek mübhem bırakılmış, böylece kişi, kavim ya da mekanlardan ziyade ana mesaja dikkat çekilmek istenmiştir. Ayrıca Kur'an-ı Kerim'in Cevamiü'l Kelim oluşu, bir başka deyişle az kelimeyle çok manalara işaret ediyor olması da içerisinde mübhem ifadelerin yer almasını kaçınılmaz kılmaktadır.

Kur'an-ı Kerim'in sahip olduğu özellikler neticesinde içinde barındırdığı mübhem ifadeler ilk zamanlardan itibaren müfessirlerin ilgisini çekmiş ve bunların medlûlleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Ayetlerdeki mübhematın işaret ettiği kişi, kavim, mekan veya zamanla ilgili ifadeler tespit edilmeye çalışılırken kimi zaman zorlama yorumlar yapılmış yahut kaynaklık değeri tartışmalı olan İsraili rivayetlerden fazlaca yararlanılmış ve bazen de itikadi, siyasi ön kabullerle hareket edilerek Kur'an'ın ana mesajından sapmalara neden olan tevillerde bulunulmuştur.

Mübhematü'l Kur'an'a önyargılı bakış açısıyla yapılan yorumlar nuzülün ilk asrından itibaren kendini göstermiştir. Dini ve siyasi konularda aşırı görüşleri ve faaliyetleriyle tanınan Hariciler, Kur'an mübhemlerini yorumlamada kendi fikri altyapılarını kullanmakta çekinmemişlerdir. Kur'an'ı anlama ve yorumlamaları oldukça yüzeysel olup Kur'an'ın zahirine sıkı sıkıya bağlı olan Hariciler, dini tafsilatlı bir şekilde direk

olarak peygamberden öğrenmediğinden ayetleri daha çok kendi geliştirdikleri kültürün etkisiyle te'vil etmişlerdir. Kur'an tefsiri hususundaki tutumlarını daha çok muhaliflerinin eserlerinden öğrendiğimiz Haricilerin Kur'an'a olan yüzeysel bakış açıları, siyasi düşüncelerine Kur'an ve sünnetten delil arayışları Kur'an mübhemlerine önyargılı bakmalarına ve onları itikatları doğrultusunda yorumlamalarına neden olmuştur.

Kur'an'daki 'Hüküm ancak Allah'ındır' ayetini temel prensipleri kabul edip, Sıffin savaşı sonrasındaki Tahkim hadisesinde, hem hakemleri hem de hakemlere razı olanları tekfir ederek siyasi görüşlerini bu olay üzerinde şekillendiren Hariciler Kur'an mübhemlerini de bu pencereden bakarak yorumlamıştır. Böylelikle onların te'villerine göre Kur'an'ın birçok ayetinde üstün kapalı bir şekilde Hz. Ali'den bahsedilerek onun yoldan çıkmış ve fasık bir kişi olduğu belirtilmiştir.

Mübhemata önyargılı bakışın bir diğer uç örneği olarak kabul edilebilecek başka bir fırka olan Şia ise siyasi görüşleri itibariyle Hariciliğin tam aksi yönünde yer almaktadır. Mübhematın yorumlanması taraflı bakış açısı taşıması itibariyle ise Haricilikle paralel bir nitelik taşımaktadır. Çoğu görüşe göre Hz. Osman'ın halife seçilmesiyle yeşermeye başlayan Şia tohumları Hz. Osman'ın şehit edilmesi, Sıffin savaşı ve Kerbela faciasıyla birlikte iyiden iyiye gün yüzüne çıkmıştır. Dini olmaktan ziyade siyasi görüş ayrılıklarına dayanan Şia'nın temel görüşlerinden olan imamet, ismet, recat ve beda gibi esaslar Mübhematü'l Kur'an'ı yorumlamalarında büyük bir etkiye sahiptir. Ehl-i Beyt imamlarını, vahyin inceliklerine ve dini hükümlere vakıf alimler olarak gören Şia'ya göre Hz. Ali, doğal olarak Kur'an'ın tüm inceliklerini, mübhemlerinin işaret ettiği manaları biliyordu. Hz. Ali ve Ehli Beyt imamları masum olduğundan ve Kur'an'ın te'viline tamamen hakim konumda bulunduğundan tefsirin ana kaynağı da onlardı. Ayetlerin tefsirinde siyasi bakış açılarını belirgin bir biçimde ortaya koyan Şia müfessirleri, mübhem ayetlerdeki olumlu ifadeleri Hz. Ali ve Ehli Beyt, olumsuz ifadeleri ise ilk üç halife ve Hz. Ali'nin karşısında gördükleri kişiler için te'vil etmişlerdir. Bu te'viller çoğu zaman uç noktalara kadar varmış ancak tefsirin ana kaynağı olarak masum imamlar görüldüğünden bu te'villere Kur'an ve sahih sünnetten deliller arama ve sunma ihtiyacı görülmemiştir.

Yine Hz. Osman'ın şehit edilişi sonrasında bozulan düzen ile birlikte ortaya çıkan büyük günah meselesine 'el menzile beyne'l menzileteyn' ilkesiyle orta nokta bulma gayretinden neşet etmiş olan Mutezile ekolü, tefsir çalışmalarında, bahsi geçen diğer fırkalarda olduğu gibi kendi penceresinden bakarak yorumlama yoluna gitmiştir. Tevhit, adalet, el va'd ve'l vaid', el menzile beyne'l menzileteyn, emri bi'l ma'ruf nehy-i ani'l münkerden oluşan beş temel esas üzerine kurulmuş olan Mutezile Fırkası, ortaya koyduğu bu beş esasa uygun gelen ayetleri olduğu gibi kabul etmekte ve te'vile gitmemektedir. Fakat prensiplerine aykırı düşen ve prensipleriyle çatışan ayetleri akıl ve mantık kurallarıyla te'vil etme gayreti içinde olmuştur. Mutezili alimler daha çok müteşabih ayetler üzerinde durmuş, müteşabihatı yorumlarken itikadi ilke ve esaslarını tefsirlerine yansıtmada daha aktif bir konumda yer almış, mübhematı yorumlamada bu kadar belirgin bir durum meydana getirmemişlerdir. Onlar mübhematın yorumunda daha objektif ilkelere dayanmıştır denebilir. Özellikle diğer itikadi mezheplere bağlı olan müfessirlerin bu konudaki tutumları göz önüne alındığında Mutezilenin mübhemata bakışı nispeten daha tarafsız görünse de yine de Mutezili Tefsirlerde taraflı bakış açısıyla yorumlanmış mübhem ifadeler görünmektedir.

Çeşitli itikadi ve siyasi mezheplerin yanı sıra, tasavvuf ehlinin Kur'an'ı anlamasının bir neticesi sayılabilecek İşari tefsirlerde de mübhemat çok farklı şekillerde yorumlanabilmiştir. Kur'an lafızlarının zahiri anlamlarının dışında, sadece, Allah'ın kalbini açarak basiretini aydınlattığı bazı kimselerin, yani Sufilerin zihinlerinde oluşan batıni manaları olduğunu savunan tasavvuf ehli de Kur'an'ın mübhem ifadeleriyle ilgili farklı te'villerde bulunabilmiştir. Bu te'villere göre çoğu zaman mübhem ifadelerle Sufiler ve tasavvuf ehli övülmüş, bunların karşısında duranlar ise yerilmiştir.

Görüldüğü üzere, Kur'an mübhemlerine zaman zaman farklı bakış açıları veya çeşitli itikadi, siyasi önkabuller neticesinde birbirinden çok başka manalar verilebilmiştir. Oysaki Kur'an'ı doğru anlamada belki de en önemli unsur, onu çeşitli düşünce kalıpları ya da itikadi-siyasi önkabullerden bağımsız olarak yorumlamaktır. Böylece, sahip olunan fikir, inanç ya da mezhep Kur'an'a onaylatılmaya çalışılmayıp, asıl verilmek istenen Kur'an mesajı yakalanabilecektir. O halde diğer tüm Kur'an ayetlerinde olduğu gibi, içerisinde mübhemat barındıran ayetlerin de objektif bir bakış açısıyla yorumlanması gerektiği sonucu apaçık karşımızda durmaktadır.

YARARLANILAN KAYNAKLAR VE REFERANSLAR

AKBULUT, Ahmet, *Hariciliğin Siyasi Görüşlerinin İtikadileşmesi,* Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, XXXI

AKTEPE, Orhan, *Mutezile Ve Ehli Sünnete Göre Va'd Ve Vaid İlkesi*, Kelam Araştırmaları, 9/1, 2011

ALBAYRAK, Halis, *Mübhematül Kuran İlmi Ve Kuran Tefsirindeki Yeri*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, XXXII

ALBAYRAK, İsmail, *İçimizdeki Öteki: Tefsirde Harici Algılamasına Genel Bir Değerlendirme*, Usul İslam Araştırmaları Dergisi, Sayı 4, 2005

ARSLAN, İhsan, *Abesenin Muhatabı Kimdir?,* Diyanet İlmi Dergi, LIII, sayı 2, 2017

ATEŞ, Süleyman, *İmamiye Şiasının Tefsir Anlayışı,* Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, XX,

AY, Mahmut, *İşarî Tefsirde Yöntem Meselesi*, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2012.

AYDIN, İsmail, *Kur'an Mübhemleri Olarak Zamirler*, Tıbyan Yayıncılık, İzmir 2012

AYDINLI, Osman , *Mutezile Ekolü Teşekkülü İlkeleri Ve İslam Düşüncesindeki Yeri*, Marife, sayı 3, 2003

AYTEPE, Mahsum ,*Mutezile Kelamında Ötekine Ulaşma Kaygısı Olarak Emr-i bi'l Ma'ruf Nehy-i ani-l Münker İlkesi,* Mukaddime , 2017

BABAİ, Ali Ekber ,*Tefsir Ekolleri,* el-Mustafa Yayınları, İstanbul 2014

BULUT, Halil İbrahim, *Dini Şiddetin Arka Planı Olarak Haricilik Ve Günümüze Yansımaları*, Usul İslam Araştırmaları, 2009

CERRAHOĞLU, İsmail, *Tefsir Tarihi*, Fecr Yayınları, 4. baskı, Ankara 2009.

----------, *Tefsir Usulü*, TDV Yayınları, Ankara 2004

ÇALIŞKAN, İsmail, *Siyasal Tefsirin Oluşum Süreci*, Ankara Okulu Yay, Ankara 2012

ÇAYIROĞLU, Yüksel, *Ehli Sünnet Ve Şia Arasındaki Temel İhtilaf Noktaları*, Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, XV, sayı 1,2013

ÇELEBİ, İlyas, *Mutezilenin Klasik İslam Düşüncesindeki Yeri Ve Modern Döneme Etkileri*, Kelam Araştırmaları, 2/2, 2004

ÇETİN, Maksut, *Mutezilenin Adalet Anlayışı Ve Sosyo-Politik Nedenleri*, Ekev Akademi Dergisi, 2013, Sayı 57

ÇİÇEK, Mehmet Halil, *Kur'an Nasıl Bir Kitaptır?,* Beyan Yayınları, İstanbul 2007

DEMİRCAN, Adnan, *Haricilerin Siyasi Faaliyetleri*, Beyan Yayınları, İstanbul 2015

DERELİ, Muhammet Vehbi, *İşari Tefsir Anlayışına İlişkin Bazı Mülahazalar*, Diyanet İlmi Dergi, XLVIII, sayı 4

EBU ZEHRA, Muhammed, *İslamda Siyasi, İtikadi Ve Fıkhi Mezhepler Tarihi*, Şura Yayınları, İstanbul 1996

ECER, Ahmet Vehbi ,*Şia Ve Doğuşu,* Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1983, sayı 1,

EREN, Cüneyt, *Kur'an Metninin Üslub Özellikleri*, Turkish Studies, International Periodical For The Languages, Literature And History Of Turkish Or Turkic Volume 9/5 Spring 2014

ERTEN, Mevlüt, *Mübhematü'l Kur'an Ve Fırkalar*, Ekev Akademi Dergisi, 2001, III , Sayı 1

FADL, Salah, *İlmu'l-Üslûb*, Dâru'ş-Şurûk, Kahire, 1998

FIĞLALI, Ethem Ruhi, *Çağımızada İtikadi İslam Mezhepleri,* İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, 2004

GAZÂLÎ, ----------, İhyâ 'Ulûm ed-Dîn, Merve Yayınları, (çev. Ali Arslan), I-IV, İstanbul 1992.

GÖRDÜK, Yunus Emre, *Tarihsel ve Metodolojik Açıdan İşârî Tefsir*, İnsan Yayınları, 1. baskı, İstanbul 2013.

----------, *İşari Tefsirde Yorum-Algı Problemi*, Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Uluslar Arası Yanlış Algılar Ve Doğru İslam Sempozyumu Tebliğleri, Şanlıurfa 2016

GULPAYGANİ, Ali Rabbani, *Kelami Fırkalar Ve Mezhepler,* el-Mustafa Yayınları, İstanbul 2014

GÜNDOĞAR, Hamdi, *Mutezile Mezhebinde İnsanın Fiilleri Problemi*, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, VIII/2, 2004

HABİBOV, Aslan, *İmamiye Şiasının Tefsir Tarihi Ve Günümüze Ulaşan Eneksi Şii Tefsirler*, Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,2008, Sayı 1, VIII

İBN ACİBE, *Bahru'l Medid fi Tefsir-i Kurani'l Mecid*, Semerkand Yayınları, İstanbul 2016

İLHAN, Avni , *'Beda'*, DİA, V, 1992

İSFEHÂNÎ, Râğıb, *el Müfredat fi Garibu'l Kur'an*, Kahraman Yayınları, İstanbul 1986

KAHRAMAN, Ferruh, *Bir Tefsir-Kelam Problemi: Hz. Adem' in Yasak Ağaca Yaklaşması*, Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, XV, Sayı: 27 (2013/1)

KARADAŞ, Cağfer, *Mutezile Kelam Okulunun Oluşum Ve Gelişim Süreci*, Marife Dergisi, 2003, sayı 3

KIRCA, Celal , *Mezhebi Tefsir Ekolünün Ortaya Çıkışı*, İslami Araştırmalar Sayı:5 Ekim 1987

KUMMİ, Ebül Hasan Ali b. İbrahim, *Tefsirül Kummi,* Beyrut 2014

KURTUBİ, *El Cami'ul Ahkam*, Buruc Yay, İstanbul 2015

KUŞEYRÎ, *Letâifu'l-İşârât* , İlk Harf Yayınları, (çev. Mehmet Yalar), 1. baskı, I- VI, İstanbul 2012

MEVDUDİ, Ebu'l Ala, *Tefhimül Kur'an*, İnsan Yayınları, İstanbul 2006

ÖZ, Mustafa, *'Takıyye'*, DİA, XXXIX

----------, *'Şia'*, DİA, XXXIX

ÖZEK, Ali, *İmamiye-İsna Aşeriye Şiası Ve Tefsir Anlayışı*, Tarihte Ve Günümüzde Şiilik Sempozyumu, İslami İlimler Araştırma Vakfı, İstanbul 1993

ÖZTÜRK, Mustafa, *Kur'an'ın Mutezili Yorumu*, Ankara okulu, Ankara 2015

----------,*Tefsirde Ehli Sünnet Ve Şia Polemikleri*, Ankara Okulu, Ankara 2015

----------, *Mübhematül Kuran Ve İmamıye Şiası*, Dini Araştırmalar, Eylül-Aralık 2000, III

SUYÛTÎ, Celaleddin, *Müfhimatü'l Akran fi Mübhematü'l Kur'an*, Dımeşk 1986

SÜRMELİ, Mehmet, *Sahabenin Kuran Anlayışı,* MGV Yayınları, Ankara 2017

TABERİ, Muhammed B. Cerir, *Taberi Tefsiri*, Hisar Yayınları, 2012

TABERSİ, *Mecmeul Beyan Fi Tefsiri Kur'an*, Beyrut 1994

TEBER, Hatice, *Harici Gelenekte Nahvi Ve Lügavi Tefsir*, Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi

TİYEK, Fatih, *Kur'an'da Zamirin Merciini Tespitteki Bağlamsal Sorun*, Bilimname Düşünce Platformu, XXVII, 2014/2.

TÜSTERÎ, *Tefsîru't-Tüsterî,* Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2007

ULUDAĞ, Süleyman, *"İşari Tefsir"*, DİA, XXIII, Ankara 2001

----------, *"İşaret*" , DİA, XXIII, Ankara 2001

ÜZÜM, İlyas, "*Kaderiyye*", TDV İslâm Ansiklopedisi, https://islamansiklopedisi.org.tr/kaderiyye (11.05.2019)

YADSIMAN, Necla, *Adım Adım Kur'an Dili*, Kitapçıbaşı, İzmir 2015

YAZIR, Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kuran Dili,* Akçağ Yay, Ankara 2013

YILDIRIM, Ahmet ,*İslam Ve Yorum*, Malatya İlahiyat Vakfı, Malatya 2017, II

YILDIZ, Harun, *Harici Düşüncesinin Gelişimi*, On Dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1999, Sayı 11

YILDIZ, Sakıb, *Şianın Kuranı Kerim Tefsiri Hakkındaki Görüşleri*, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,1982, sayı 5

ZEHEBİ, Muhammed Hüseyin, *Tefsir Ve Hadiste İsrailiyyat*, Rağbet Yay, İstanbul 2011

----------, *et-Tefsir ve'l Müfessirun*, Kahire, 1976

ZEMAHŞERİ, *el Keşşaf*, Ekin Yayınları, İstanbul 2016

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİ

Soyadı, Adı:	KAYA, Hatice
Uyruğu:	TC
Doğum Tarihi:	02.11.1984
Doğum Yeri:	Ankara
Telefon:	05074480537
Email:	talebehatice@gmail.com

EĞİTİM

Derece	Kurum	Mezuniyet Yılı
Lisans	Ankara Ünv. İlahiyat Fakültesi	2007

İŞ TECRÜBESİ

Yıl	Yer	Görev
2007-2019	MEB	DKAB Öğretmeni

YABANCI DİLLER

İngilizce

Arapça